

Спогади про депортацію німців з України

КНИГА ПАМ'ЯТІ

G E D E N K B U C H

Erinnerungen an die Deportation der Deutschen aus der Ukraine

УДК 341.43(=112.2:477)-029:821
К53

ISBN 978-617-95085-3-0

Редактори: Фукс Андрій, Бутченко Максим, Пензарєва Галина, Лейсле Володимир
Переклад: Шелест Володимир, Желудкова Кароліна
Корректори: Давидова Людмила, Верховень Володимир

Над книгою працювали: Пінковський Володимир, Шардт Ангеліна, Цех Світлана, Фукс-Діденко Оксана

Дизайн: Букша Галина

Книга пам'яті розповідає про депортацію німців із України та містить спогади очевидців, їхніх нащадків, матеріали істориків і приклади мистецьких робіт, пов'язаних із цією темою.

Надруковано з ініціативи Ради німців України за фінансової підтримки Федерального міністерства внутрішніх справ, будівництва і комплексного територіального розвитку Німеччини через Благодійний Фонд «Товариство Розвитку»

© Рада німців України, 2021

Redakteure: Andrij Fuks, Maksym Butchenko, Halyna Penzareva, Volodymyr Leysle
Übersetzung: Volodymyr Schelest, Karolina Zheludkova
Korrekturleser: Liudmyla Dawydova, Volodymyr Verkhoven

Das Buch wurde erstellt von: Volodymyr Pinkowskyj, Angelina Schardt, Switlana Zech, Oksana Fuks-Didenko

Gestaltung: Halyna Buksha

Das Gedenkbuch umfasst die Geschichte der Deportation deutschstämmiger Menschen aus der Ukraine. Es enthält Berichte von Zeitzeugen, Nachkommen, historisches Material sowie Abbildungen verschiedener Kunstwerke zu diesem Thema.

Gedruckt wurde auf Initiative des Rates der Deutschen der Ukraine mit der finanziellen Unterstützung vom Bundesministerium des Innern, für Bau und Heimat (BMI) durch den Wohltätigkeitsfonds „Gesellschaft für Entwicklung“

© Rat der Deutschen der Ukraine, 2021

Андрій Фукс

член президії Ради німців України,
відповідальний за напрямок «Реабілітація»

Andrij Fuks

Mitglied des Präsidiums des Rats
der Deutschen der Ukraine,
zuständig für den Bereich „Rehabilitierung“

Шановний читачу!

«Книга пам'яті» – це унікальне видання, в основу якого лягли спогади етнічних німців, очевидців та учасників трагічних і маловисвітлених у сучасній публіцистиці подій часів Другої світової війни. Серед представників німецького народу, які сотні років тому пов'язали свою долю з Україною, були видатні вчителі, інженери, науковці, архітектори, лікарі, промисловці, фармацевти, ремісники та музиканти. Їхні імена вписані в історію держави завдяки славним справам на благо нової батьківщини. Культурна спадщина, яку вони залишили, викликає захоплення і сьогодні, сповнюючи гордістю наші серця. Проте історія етнічних німців з середини ХХ століття до сьогодні, на жаль, для переважної більшості залишається не розкритою або подана однобоко.

Рада німців України упродовж багатьох років методично займається відродженням національної культури, невід'ємними складниками якої є мова, традиції, історія народу. Постійно проводиться робота з інформування населення України про внесок етнічних німців у розвиток регіонів та країни загалом через видання книг, формування музейних експозицій, виставок картин німецьких художників. Працює Портал німців України, виходять фільми, проводяться виступи на телебаченні, фестивалі німецької культури, уроки толерантності в школах.

У 2021 році Рада німців України започаткувала фундаментальний проєкт – видання «Книги пам'яті», присвяченої трагічним сторінкам історії етнічних німців, депортованих до Казахстану, Сибіру та Крайньої Півночі. Із західної частини СРСР було вивезено понад 850 тисяч етнічних німців, зокрема з України – близько 400 тисяч. Операція з примусового переселення проводилася в невинуватено жорсткій формі, що призвело до загибелі великої

Sehr geehrte Leserin, sehr geehrter Leser!

Das „Gedenkbuch“ ist eine einmalige Veröffentlichung, die auf Grundlage der Erinnerungen von Deutschstämmigen, die Zeitzeugen der Epoche der Repressionen, darunter insbesondere der Deportationen geworden sind, entstanden ist. Unter den Vertretern der deutschen Minderheit, die vor Jahrhunderten ihr Schicksal mit der Ukraine verbunden haben, waren herausragende Lehrer, Ingenieure, Gelehrte, Architekten, Ärzte, Industrielle, Pharmazeuten, Handwerker und Musiker. Ihre Namen sind dank ihrer großen Taten zum Wohl ihrer neuen Heimat in die Geschichte des Staates eingegangen. Das von ihnen hinterlassene Kulturerbe beeindruckt auch noch heute und erfüllt unsere Herzen mit Stolz. Doch die Geschichte der Deutschstämmigen aus dem Zeitraum Mitte des 20. Jh. ist leider bis heute dem Großteil der Gesellschaft gar nicht oder wenn, dann nur einseitig bekannt.

Der Rat der Deutschen der Ukraine befasst sich seit mehreren Jahren methodisch mit der Wiederbelebung der deutschen Nationalkultur, deren untrennbare Bestandteile die deutsche Sprache, deutsche Traditionen und Geschichte sind. Es wird unermüdlich daran gearbeitet, die Bevölkerung der Ukraine über den Beitrag der Deutschstämmigen zur Entwicklung der Regionen des ganzen Landes anhand von Büchern, Museumsbeständen und Bilderausstellungen deutscher Maler zu informieren. Es existiert ein Portal der Deutschen der Ukraine, Filme werden gedreht, im Fernsehen werden Talk Shows ausgestrahlt, es werden deutsche Kulturfestspiele sowie Toleranzstunden an Schulen durchgeführt.

2021 startete der Rat der Deutschen der Ukraine ein großes Vorhaben – die Veröffentlichung des „Gedenkbuches“, das den tragischen Kapiteln der Geschichte der Deutschstämmigen, die nach Kasachstan, Sibirien und in den Hohen Norden deportiert wurden, gewid-

кількості людей у період депортації та перебування в спеціальних поселеннях. Депортація призвела до кардинальної зміни географії розселення німців та посилення асиміляційних процесів.

«Книга пам'яті», в якій зібрано родинні історії етнічних німців України, – документ, що свідчить про репресивний характер дій влади. Завдання проєкту – увічнити історію депортованих німців, зберегти інформацію про найважчі випробування, що випали на їхню долю, для майбутніх поколінь.

Міжнародна наукова конференція «Без права на повернення...», що відбулася в жовтні 2021 року, в якій взяли участь понад 20 науковців і практиків з України, Німеччини, Казахстану та Азербайджану, висвітлила величезний масив інформації про умови депортації, кількісний склад депортованих та репресії проти німців у передвоєнний та воєнний період. Матеріали конференції опубліковані в збірнику, який видає Рада німців України.

Проте депортацією випробування етнічних німців не закінчилися, попереду на них чекали не менш суворі часи – виснажлива робота в нелюдських умовах у так званій трудовій армії, до лав якої були мобілізовані чоловіки та жінки працездатного віку. Переважна кількість мобілізованих потрапила на шахти, лісозаготівлі та будівництва. З 1942 по 1946 роки було проведено чотири етапи мобілізації.

Враховуючи важливість додаткового вивчення організації трудової армії, умов праці та життя трудівників, Рада німців України прийняла рішення оголосити 2022 рік «Роком трудової армії» та провести низку заходів, спрямованих на вивчення цієї теми.

met ist. Aus dem westlichen Teil der UdSSR wurden über 850 Tausend ethnische Deutsche, darunter fast 400 Tausend aus der Ukraine, gebracht. Die Zwangsumsiedlung wurde auf äußerst grausame Art und Weise durchgeführt, was gewaltige Opfer während der Deportation und später in den Sondersiedlungen, wohin die Deportierten gebracht wurden, forderte. Die Deportation führte zu einer grundsätzlichen Veränderung der Geografie der deutschen Ansiedlung und zur Verstärkung von Assimilationsprozessen.

Das Gedenkbuch, in dem familiäre Geschichten Deutschstämmiger aus der Ukraine gesammelt sind, ist ein Zeugnis über repressionsartiges Vorgehen der Machthaber. Das Ziel des Vorhabens besteht in der Verankerung der Geschichte der deportierten Deutschen und in der Bewahrung des Wissens über deren schwersten Schicksalsschläge für künftige Generationen.

An der Internationalen Konferenz „Ohne Rückkehrgenehmigung...“, die im Oktober 2021 stattfand, nahmen über 20 Wissenschaftler und Praktiker aus der Ukraine, Deutschland, Kasachstan und Aserbaidschan teil. Die Konferenz beleuchtete die Bedingungen für die Deportierten, ihre zahlenmäßige Zusammensetzung sowie Repressalien gegenüber Deutschen in der Vorkriegs- und Kriegszeit. Die Materialien dieser Konferenz wurden in einem Sammelband, der durch den Rat der Deutschen der Ukraine herausgegeben wurde, veröffentlicht.

Doch die Deportation stellte noch lange nicht das Ende der Qualen der Deutschstämmigen dar – ihnen standen noch schlimmere Zeiten bevor: auszehrende Arbeit unter unmenschlichen Bedingungen in der sogenannten „Arbeitsarmee“, in der eingezogene Männer und Frauen im berufstätigen Alter schufteten mussten. Der Hauptteil der Eingezogenen geriet in Bergwerke, staatliche Großförstereien und auf Baustellen. Von

1942 bis 1945 gab es insgesamt vier Mobilisierungskampagnen.

Unter Berücksichtigung der Bedeutung zusätzlicher Forschung zur Gründung der Arbeitsarmee und zu den Arbeits- und Lebensbedingungen der Zwangsarbeiter beschloss der Rat der Deutschen der Ukraine, das Jahr 2022 zum „Jahr der Arbeitsarmee“ zu erklären und eine Reihe von Veranstaltungen diesem Thema zu widmen.

Ольга Фреймут

українська телеведуча

Olha Freimut

ukrainische Fernsehmoderatorin

Для мене не є відкриттям, що багато народів колишнього СРСР пережили примусове виселення з місць постійного проживання — тобто депортацію, бо це лихо не оминуло і мою родину. Влітку 1941 року мої прадід Рейнгольд Фреймут, німець за походженням, і його дружина Марія, гречанка, змушені були залишити свій дім у Криму і вирушити у невідомість.

Вночі до них прийшли військові й наказали збирати речі. Родина була заможна, бо працювала. Але чи багато можна забрати із собою? Взяли теплу шубу, столові прибори, коштовності... Бабуся хоча й була на той час зовсім маленька, та на все життя запам'ятала, як плакала її улюблена корівка, коли вони залишали подвір'я. Бабуся завжди казала: «Подивись, які у корів гарні очі!» Вона так і не змогла пересилити себе і ніколи не їла яловичину.

Людей перевозили у вагонах для худоби, так званих «теплушках». Під час подорожі видавали лише воду і хліб. Кінцевим пунктом став Казахстан, Карагандинська область, місто Темиртау.

В родині було п'ятеро дітей. Тож доводилося тяжко працювати, аби підняти їх на ноги. Моя бабуся згадувала, як ходили до залізниці збирати вугілля, а потім вимінювали його на продукти. Як пекли пиріжки на продаж, як, будиши ще сама дитиною, няньчила чужих дітей за цукерочку... Бабуся згадувала, що часом люди різних етнічних груп складно знаходили порозуміння. Були й конфліктні ситуації. Особливо непривітним було ставлення саме до німців.

Бабуся не надто багато розповідала. Хіба що іноді, коли була в гарному настрої, ділилася деякими історіями. Та якось я їздила з нею до Казахстану. Там вона зустрічалася зі своєю подружкою Нюсею. Пам'ятаю, як за чаюванням вони тихенько обговорювали минуле,

Für mich war es nichts Neues, dass viele Völker der UdSSR eine zwangsweise Umsiedlung von ihrem ständigen Wohnsitz, d. h. eine Deportation, erleben mussten. Dieses Leid ereilte auch meine Familie. Im Sommer 1941 mussten mein Urgroßvater, der deutschstämmige Reinhold Freimut zusammen mit seiner Frau Maria, einer Griechin, sein Haus auf der Krim verlassen und ins Ungewisse ziehen.

Eines Nachts kamen zu ihnen Soldaten und befahlen, ihre Siebensachen zu packen. Die Familie war arbeitsam und dadurch wohlhabend. Aber konnte man denn viel mitnehmen? Sie packten einen warmen Pelzmantel, Tischsilber und wertvollen Schmuck ein ... Meine Oma war zu der Zeit noch ganz klein, aber ihr prägte sich für ihr ganzes Leben ein, wie ihre geliebte Kuh weinte, als die Familie den Hof verließ. Oma sagte immer: „Schau mal, welche schönen Augen Kühe haben!“ Sie kam nicht darüber hinweg und aß nie mehr Rindfleisch.

Die Menschen wurden in Viehwaggons, in denen Kanonenöfen eingebaut waren, transportiert. Unterwegs bekamen sie nur Brot und Wasser. Der Bestimmungsort für sie war die Stadt Temirtau, Gebiet Qaraghandy, Kasachstan.

Die Familie hatte fünf Kinder, also musste man schwer arbeiten, um alle großzuziehen. Meine Oma erzählte, dass die Kinder an die Eisenbahnschienen gehen mussten, um dort Kohlen zu sammeln. Danach tauschte man sie gegen Lebensmittel ein. Sie mussten Kuchen backen, um ihn später zu verkaufen. Meine Oma, damals selbst noch ein Kind, musste fremde Kinder betreuen, um ein Bonbon als Belohnung zu bekommen ... Sie sagte, dass die Menschen dort, die verschiedener Abstammung waren, ziemlich schwer miteinander auskamen – es gab auch Konflikte. Besonders unfreundlich behandelte man Deutsche.

а я намагалася хоч щось із того почути. Представники того покоління пережили часи, коли мусили приховувати своє походження. Як приклад — мій дід Рейнгольд став зватися Романом.

Після розпаду СРСР моя бабуся намагалася знайти документи, за якими змогла б відновити свою ідентичність. То було складне і тривале листування з різними установами. Листи писалися від руки і пересилалися поштою. Пам'ятаю, як вона раділа, коли отримала бажані документи і стала писатися Світлана Рейнгольдівна.

Історія нашої родини — історія зі щасливим кінцем. Бабуся вийшла в люди. Завідувала магазинами. У неї був добрий смак і вона завжди мала доглянутий вигляд. Так було передусім завдяки тому, що вона була дуже охайною. До речей ставилася дбайливо, прала і прасувала акуратно. Вона взагалі не цуралася будь-якої, навіть брудної і важкої роботи. Напевне, це генетика і виховання. Це те, що допомагало виживати у будь-яких умовах.

Уже дорослою я зрозуміла, що бабуся мовчала про своє минуле, прагнучи, про всяк випадок, захистити нас. І від цього мовчання я навчилася її відчувати. Світлана Рейнгольдівна стала моєю іконою стилю. Обираючи творчий псевдонім, я взяла дівоче прізвище бабусі, бо вона була для мене символом незламної сили духу, взірцем того, як треба сприймати виклики долі. Вона була шанувальницею моєї програми «Ревізор» не тільки тому, що я її онука. Можливо, ще й тому, що в програмі я робила іноді неможливе — боролася за справедливість. А цієї справедливості так бракувало свого часу їй, маленькій дівчинці, яку за етнічною ознакою відірвали від щасливого затишного життя і закинули на виживання у холод та голод. І вона вистояла. Історія її життя надихає. Якщо змогла вона — зможу і я!

Meine Oma erzählte sonst nicht viel. Nur manchmal, wenn sie gut gelaunt war, teilte sie einige Geschichten mit. Einmal fuhr ich mit ihr nach Kasachstan. Dort traf sie ihre Freundin Njussja. Ich kann mich erinnern, wie sie sich beim Tee leise über die Vergangenheit unterhielten und ich versuchte, etwas mitzubekommen. Ihre Generation erlebte Zeiten, als die Herkunft verschwiegen werden musste: Zum Beispiel änderte mein Urgroßvater Reinhold seinen Vornamen zu Roman.

Nach dem Zerfall der Sowjetunion versuchte meine Großmutter Papiere zu finden, mit denen sie ihre Identität nachweisen konnte. Das war ein zäher und langwieriger Briefwechsel mit Behörden. Die Briefe mussten von Hand geschrieben und per Post versendet werden. Ich kann mich erinnern, wie sie sich freute, als sie die erwünschten Dokumente erhielt und von da an begann, ihren Namen als Switlana Reinholdiwna zu schreiben.

Die Geschichte unserer Familie hat ein glückliches Ende. Meine Oma hat es zu etwas gebracht: Sie verwaltete mehrere Kaufhäuser. Sie hatte einen guten Geschmack und sah immer sehr gepflegt aus. Das kam daher, dass sie sehr akkurat war, ihre Sachen sorgsam behandelte, wusch und bügelte. Sie scheute keine Arbeit, nicht mal die schmutzigste und schwerste. Vielleicht steckt das in den Genen, dazu kam die Erziehung. Das half dabei, unter jeglichen Bedingungen zu überleben.

Schon erwachsen begriff ich, dass meine Oma über ihre Vergangenheit schwieg, um uns aus Vorsicht zu schützen. Und dank dieses Schweigens lernte ich, sie zu verstehen und wie sie zu empfinden. Switlana Reinholdiwna wurde zu meiner Modeikone. Als ich mein Pseudonym für das Fernsehen wählte, nahm ich den Mädchennamen meiner Oma, denn sie war für mich ein Sinnbild für unbezwingbare Geistesstärke – ein Beispiel dafür, wie man Herausforderungen des Schicksals begegnet. Sie bewunderte meine

Fernsehsendung „Revisor“ nicht nur deswegen, weil ich ihre Enkelin bin. Sie mochte sie vielleicht auch, weil ich in dieser Sendung manchmal etwas Undenkbares tat – ich kämpfte für Gerechtigkeit. Und gerade diese Gerechtigkeit fehlte ihr, einem kleinen Mädchen, das ein glückliches, gemütliches Leben nur wegen ihrer ethnischen Zugehörigkeit verlassen und unter Kälte und Hunger ums Überleben kämpfen musste. Und sie schaffte das. Die Geschichte ihres Lebens beflügelt mich. Wenn sie es geschafft hat, schaffe ich es auch.

СПОГАДИ

ERINNERUNGEN

Єлизавета Бібер

народилася в 1943 році
село Бринівка
Роздільнянського району
Одеської області

Jelysaweta Biber

geb. 1943
in Bryniwka,
Kreis Rosdilne,
Gebiet Odessa

Мама моя українка, батько німець.

Ми жили в селі Бринівка на Одещині, коли у березні 1944 року окупаційна влада почала вивозити німецьке населення до «фатерлянду». Нас у батьків було троє дітей: братові сім років, сестрі шість, а мені всього чотири місяці. Тато напнув на возі халабуду — сякий-такий прихисток од вітру й дощу. Взяли з собою в дорогу корову, аби було чим годуватися. З нами поїхали дідусь із бабусею.

Мама розповідала, що везли нас довго. Вона сушила пелюшки на своєму тілі. Обоз супроводжував конвой з автоматників. Ночували просто неба в полі, а вранці всіх шикували й перевіряли, чи всі на місці. Якимсь недолічилися двох сімей. Обоз, під охороною автоматників, залишили чекати, а частина солдатів подалася на пошуки. Втікачів скоро знайшли і всіх розстріляли.

На кордоні радянські документи у нас одібрали, натомість видали аусвайси. Уже в Польщі вивезеним людям надали німецьке підданство. З цими документами пересувалися далі на захід.

Коли ми дісталися до Німеччини, тата забрали, і ніхто довгий час не знав куди.

Навесні 1945-го мені було півтора року, ми потрапили під артобстріл. Дідусь, бабуся, брат і сестра вцілили. А маму й мене поранило.

Кінець сорок п'ятого року. Мама зі мною лежала в лікарні, бо виникли проблеми після поранення. І тут дідусь каже, що є наказ усіх вивезених з Радянського Союзу повернути додому. Дідусь вирішив, що нас мають вивезти до України. Мама не хотіла їхати, казала, що ми поїдемо собі на погибель. Але дідусь наполягав, він заявив, що вони з бабусею повертаються і забирають з собою старших онуків. Медсестри переконали маму, що залишитися нікому не дозволять. Вони ж зібрали такі-сякі речі для дітей, трохи харчів і допо-

Meine Mutter war Ukrainerin, mein Vater – Deutscher.

Wir lebten im Dorf Bryniwka, Gebiet Odessa, als deutsche Besatzungsbehörden 1944 begannen, deutsche Bevölkerung nach Deutschland umzusiedeln. Wir waren drei Kindern in unserer Familie: mein Bruder war 7 Jahre alt, meine Schwester war 6 und ich war nur 4 Monate alt. Der Vater bastelte ein Dach über dem Leiterwagen als Schutz vor Regen und Wind. Wir nahmen eine Kuh mit, um uns mit der Milch zu ernähren. Auch Opa und Oma kamen mit uns.

Die Mutter erzählte, dass wir lange unterwegs waren. Meine Windeln hat sie an ihrem Körper getrocknet. Der Wagenzug wurde von bewaffneten Wachen begleitet. Genächtigt haben wir im freien Feld und morgens wurden wir kontrolliert, ob alle da seien. Wir wurden Kopf für Kopf gezählt. An einem Morgen fehlten zwei Familien. Der Wagenzug blieb unter Bewachung von mit Maschinengewehren bewaffneten Soldaten, ein Teil von Militärs ging auf die Suche. Man hat die beiden Familien gefunden und alle erschossen.

An der Grenze wurden uns alle sowjetischen Personalpapiere abgenommen und gegen deutsche Ausweise ausgetauscht. Schon in Polen wurden die Umsiedler eingedeutscht. Mit diesen Papieren setzten wir unseren Weg gen Westen fort.

Als wir nach Deutschland kamen, wurde mein Vater abgeführt und wir wussten lange Zeit nicht, wo er blieb.

Im Frühjahr 1945 war ich anderthalb Jahre alt und wir gerieten unter ein Bombardement. Der Opa, die Oma, der Bruder und die Schwester blieben unversehrt, meine Mutter und ich wurden verwundet.

Ende 1945. Die Mutter blieb mit mir im Krankenhaus, denn nach der Verwundung erschienen Komplikationen. Da sagte der Opa, dass es einen Befehl gebe, laut dem alle aus der Sowjetunion Verbrachten zurück müssten. Der Opa behauptete, dass wir zurück in die Ukraine kämen.

могли зустрітися з дідусем та бабусею. Потім нас посадили в телячий вагон, і ми поїхали. Було холодно й голодно. Хтось мав із собою якісь запаси, а дехто й не мав. Часто потяг надовго зупинявся на якихось полустанках.

З татом ми змогли зустрітися тільки в 1947 році. Він надіслав нам виклик, і ми приїхали до нього в Марійську АРСР, у місто Йошкар-Ола. Він працював там машиністом на паровозі, вивозив ліс. Потім голова колгоспу, навіть ім'я його пам'ятаю, Ілля Якович, дізнався, що наш тато тракторист, а ця спеціальність була дуже потрібна, і приїхав по нього. Поселив нас до себе в дім. Ми жили добре, тата дуже поважали. А потім його заарештували. Я пам'ятаю, як у дім посеред ночі вдерлися двоє військових. У шкіряних галіфе, куртках-шкірянках, на головах шапки-кубанки з червоними смужками, обперезані навхрест португезями, з пістолетами. Вони перевернули в хаті все догори дном. Хоча що там було перевертати — дві валізи речей.

Ілля Якович сказав мамі: «Поліно, не можу вас у себе залишити, є підозра, що чоловік твій — зрадник Батьківщини. Йди в колгосп, працюватимеш». З того часу всі ми — мама, Толик, Лена, я і дев'ятимісячний Шурик — тулилися у стайні, у крихітній кімнатці, де зберігалася зброя. Толик і Лена, як старші, на стайні працювали, допомагали мамі, ходили по дворах, кому дровець напхати, кому води наосити. А я залишалася з Шуриком.

А ще пам'ятаю, коли тата забрали і він сидів у в'язниці в Йошкар-Олі, мама брала нас чотирьох і ми йшли туди виплакуватися.

Коли тата заарештували, пішли балачки, ось, мовляв, німців нам привезли, а німчурі з рогами. Приходили до нас і мацали, чи справді у нас є роги. І таке було... Ми дуже бідували. Доношували одяг одне за одним. Наш Толик носив таку блаґеньку, латану-пере-

Meine Mutter wollte nicht fahren und sagte, dass es unser Verderben sein würde. Der Opa bestand auf dem Seinen und sagte, dass er mit der Oma zurückkehren und die älteren Enkel mitnehmen würde. Die Krankenschwestern überzeugten die Mutter, dass niemandem erlaubst sein würde, da zu bleiben. Sie sammelten unsere Kindersachen, Lebensmittel und halfen, uns mit den Großeltern zu treffen. Wir wurden in einen Viehwaggon gepfercht und fahren los. Es war kalt, wir hungerten. Manche Leute hatten irgendwelchen Proviant, manche gar nichts. Wir mussten oft und lange an irgendwelchen Haltepunkten stehen.

Unseren Vater trafen wir erst 1947 wieder. Er hat uns eine Einladung geschickt und wir kamen zu ihm nach Joschkar-Ola, Republik Mari. Er arbeitete als Lokführer, transportierte Holz. Als ein Kolchosevorsitzender – ich kann mich noch an seinen Namen erinnern, Ilja Jakowlewitsch – erfuhr, dass mein Vater Traktorist war und dieser Beruf sehr gefragt war, kam er und holte ihn mit uns ab. Wir wurden in seinem Haus untergebracht. Wir lebten dort sehr gut, mein Vater genoss Ansehen. Dann wurde er festgenommen. Es kamen zwei Militärs ins Haus. Sie trugen schwarze lederne Reithosen und schwarze Lederjacken, eine runde schirmlose Pelzmütze mit roten Streifen auf dem Deckel, mehrere Riemen am Oberkörper und eine Pistole. Sie kehrten im Hause das Unterste zuoberst, obwohl es da gar nicht viel gab – zwei Koffer voll.

Ilja Jakowlewitsch sagte meiner Mutter: „Polina, ich kann euch bei mir nicht weiter wohnen lassen, denn es gibt Verdacht, dass dein Mann Verräter ist. Geh in die Kolchose und arbeite dort.“ Seit dem Moment wohnten wir – die Mutter, Tolik, Lena, ich und der neunmonatige Schurik im Pferdestall, in einer kleinen Kammer, wo das Pferdegeschirr aufbewahrt wurde. Tolik und Lena, da sie älter waren, mussten im Pferdestall arbeiten, halfen der Mutter und gingen oft in die Nachbarhöfe, um Holz zu hacken oder Wasser zu tragen. Ich passte auf Schurik auf.

латану сорочечку, але на відміну від багатіших росіян, марійців, татар вошей у нас не було.

Там я закінчила три класи. А в 1954 році, коли дали дозвіл, ми зібралися до бабусі. Склали пожитки у два чемодани — фанерний і шкіряний. А ще у кожного з нас за спиною була торбинка — з особистими речами. Бабуся жила в землянці, і ми там тулилися всі разом.

Тато був засуджений на 25 років, але його звільнили наприкінці 1955 року, коли розібралися з документами і з'ясувалося, що він невинний. Тепер він мав право жити, де захоче. Він одразу сказав, що поїде на свою батьківщину, на Одещину.

Там директор радгоспу оформив батька і брата Толика трактористами. Сестра Лена працювала різноробочою на виноградниках. А я тоді вже до четвертого класу пішла. Після закінчення семирічки вступила до Одеського будівельного училища на штукатуру. Потім пішла до агрошколи, вчилася на майстра-будівельника сільського господарства.

Ми могли б поїхати до Німеччини, але з німецькою мовою було дуже складно. Нам не довелося нею розмовляти, бо тато сказав: «Через свою німецьку я нізащо постраждав». Мама по-німецьки знала мало, хоча трішки розуміла. А тут жили люди різних національностей, німців як таких і не було. Дідусь із бабусею жили у Свердловську, де німців теж не було.

Ich kann mich noch erinnern, als der Vater im Gefängnis in Joschkar-Ola war, nahm die Mutter uns vier mit und wir gingen dorthin, um uns auszuweinen. Als wir ihn besuchten, ging das Gerücht um, da wären die Deutschen gekommen und die hätten Hörner. Die Leute kamen zu uns und betasteten uns, ob wir wirklich Hörner hätten. Wir waren sehr arm, mussten unsere Kleidung nacheinander tragen. Unser Tolik hatte 40 Flicker an seinem Hemd, aber im Unterschied zu den reicheren Russen, Mari und Tataren hatten wir keine Läuse.

Ich habe dort 3 Klassen abgeschlossen. Als wir 1954 eine Genehmigung erhielten, fahren wir zu unserer Oma los. Alle Siebensachen packten wir in zwei Koffer – einen aus Sperrholz und einen ledernen. Außerdem hatten wir Kinder je einen Rucksack mit unseren eigenen Sachen. Unsere Oma hatte eine Erdhütte und wir wohnten zusammengepfertcht bei ihr.

Der Vater war zu 25 Jahren Haft verurteilt, aber Ende 1955, als man mit seinen Papieren klargekommen war und festgestellt wurde, dass er unschuldig war, wurde er freigelassen. Nun war er berechtigt, dort zu leben, wo er wollte und er entschied sofort, in seine Heimat zurückzukehren.

Der Sowchoseleiter hatte ihn und Tolik als Traktoristen eingestellt, Lena ging als Gehilfin im Weinberg arbeiten. Und ich ging in die hiesige Schule in die 4. Klasse. Hier habe ich 7 Klassen abgeschlossen, dann lernte ich den Stuckateurberuf in der Berufsschule in Odessa und später absolvierte ich die Landwirtschaftsfachschule als Baumeisterin.

Wir hätten nach Deutschland gehen dürfen, aber wir hatten Schwierigkeiten mit deutscher Sprache. Wir konnten sie nicht sprechen, weil der Vater uns einmal gesagt hatte: „Wegen des Deutschen musste ich unschuldig leiden.“ Die Mutter konnte kaum Deutsch, sie verstand es nur ein wenig. Und hier lebten Vertreter verschiedener Ethnien, aber es gab hier keine Deutschen. Die Großeltern lebten in Swerdlowsk, da gab es auch keine Deutschen.

Емілія Вельк

народилася 18 лютого 1937 року
в місті Березники на Уралі

Emilia Welk

geb. 18.02.1937 in Beresniki/Ural

Мати росіянка. Батько – німець родом із села Степове (Карлсруе) Варварівського району Миколаївської області.

У 1937–1939 роках чимало німців намагалися повернутися в Німеччину, але нашій родині не вдалося це зробити. У пошуках роботи батько опинився на Уралі в селі Березники. Там познайомився з моєю мамою, і до початку війни вони вже мали трьох дітей.

Батько викладав німецьку мову. На початку війни його призвали до армії, а потім відправили в трудову армію. Він згадував, що їх зігнали до церкви, де вони спали на підлозі. Вночі за командою переверталися на інший бік, бо тиснява була жахлива. Там були люди різних національностей. Потім батька змусили підписати папірець, що він нібито якийсь місток підпалив. І він опинився на алюмінієвому заводі в Краснотур'їнську на Уралі. Потім його ще неодноразово переміщали, і зрештою він опинився в «Першому ліспромгоспі», 2-га біржа, де трудові валили ліс.

Мама не постраждала лише тому, що не була з батьком розписана. Вона весь цей час жила з дітьми у своїх батьків. А в 1946-му нам дозволили приїхати до батька. Тато працював черговим станції. Там вузькоколійкою ліс вивозили. Разом із нами на 1-й біржі опинилися лише п'ять родин. За чотири кілометри від нас була 2-га біржа. Там мешкало три сім'ї. А неподалік – ще одна багатодітна родина.

В 46-му були дуже важкі часи. До 4 класу я ходила до школи пішки чотири кілометри. Батько був майстровий, якимось крутився. Їжа в нас була, але хліба не вистачало.

Пізніше, не пам'ятаю достеменно в якому році, ми перебралися до селища Вовчанка. Батьки купили великий будиночок. Там ми й жили.

Meine Mutter war Russin, mein Vater war Deutscher aus dem Dorf Stepowe (Karlsruhe), Kreis Warwariwka, Gebiet Mykolajiw.

In den Jahren 1937 bis 1939 versuchten viele Deutsche nach Deutschland umzusiedeln, aber unserer Familie war das nicht gelungen. Mein Vater landete während der Arbeitssuche in der Stadt Beresniki im Ural. Dort lernte er meine Mutter kennen und sie hatten zu Beginn des Zweiten Weltkriegs bereits drei Kinder.

Mein Vater unterrichtete Deutsch. Zu Kriegsbeginn wurde er eingezogen, danach schickte man ihn aber in die Arbeitsarmee. Er erinnerte sich, wie man sie in eine Kirche pferchte, wo sie auf dem Fußboden schlafen mussten. Wenn man sich nachts auf eine Seite drehen wollte, mussten sich alle auf Kommando umwälzen, so schrecklich eng war es. Dort waren Leute verschiedener Nationalitäten. Etwas später war mein Vater gezwungen, irgendein Papier zu unterschreiben, dass er angeblich eine Brücke angezündet hätte. Danach landete er in einem Aluminiumbetrieb in Krasnoturjewsk im Ural. Später wurde er noch mehrmals versetzt. Schließlich geriet er in die zweite Betriebsstätte des Forstgroßbetriebs „Perschuj Lispromhosp“, wo Zwangsarbeiter Bäume fällen mussten.

Meiner Mutter wurde nichts Böses getan, weil die Ehe mit meinem Vater nicht offiziell registriert war. Sie lebte diese ganze Zeit über mit uns Kindern bei ihren Eltern. 1946 wurde uns erlaubt, zu unserem Vater zu ziehen. Er arbeitete dann schon als Bahnstationsbeamter. Auf einer Schmalspurbahn wurde dort Holz aus dem Wald transportiert. Mit uns lebten hier an der ersten Betriebsstätte nur fünf Familien. Vier Kilometer weiter befand sich die zweite Betriebsstätte. Dort lebten drei Familien. Und noch eine kinderreiche Familie lebte in der Nähe.

1946 war eine schwere Zeit. Ich musste bis zur vierten Klasse vier Kilometer zur Schule zu Fuß gehen. Mein

У Вовчанці були вугільні розрізи. Але коли вони закрилися, чимало керівників цих кар'єрів переїхало до Марганця, Орджонікідзе Дніпропетровської області. Вони покликали мого батька з собою, бо він добре знав німецьку мову, а в Орджонікідзе встановлювали роторний екскаватор з Німеччини. Багато німецьких спеціалістів приїжджало на встановлення обладнання. Батько зустрів їх у Москві, проводжав до Москви, привозив технічну документацію. Був перекладачем, коли навчали робітників на цьому роторному екскаваторі працювати.

Решта родичів батька потрапила до Казахстану. Усіх розкидало куди куди. І лише 1956 року люди почали знаходити один одного. І ми знайшли всю сім'ю батька. Вони всі зібралися в Орську. Там я познайомилася зі своєю бабусею Матильдою Йосипівною. Вона не говорила російською. Знала лише німецьку. А я не знала тоді німецької, адже весь цей час ми жили з мамою. Батька поряд не було. Німецьку вчила вже в школі, в інституті.

Як ставилися до німців? Було недобррозичливе, часом зневажливе ставлення з боку вчителів. Але, дякувати Богу, минули ті важкі часи. Сьогодні ми з гордістю говоримо, що маємо німецьке коріння. Моя дочка носить моє прізвище, незважаючи на те, що вже вдруге вийшла заміж. Вона зберігає це прізвище.

Vater war technisch begabt, er konnte irgendwie über die Runden kommen. Wir hatten genug zu essen, aber Brot hatten wir nicht genug.

Später, ich weiß nicht, in welchem Jahr, siedelten wir in den Ort Wowtschanka über, dort kauften meine Eltern ein kleines Haus und wir wohnten von damals an dort.

In Wowtschanka befanden sich Kohleminen. Als sie stillgelegt wurden, gingen viele Leiter dieser Minen nach Marganez und Ordschonikidze im Gebiet Dnipropetrowsk. Sie nahmen meinen Vater mit, weil er sehr gut Deutsch sprach. In Ordschonikidze wurde eine Rotorbaggeranlage aus Deutschland installiert und viele deutsche Fachleute kamen, um die Anlagen aufzubauen. Mein Vater holte sie in Moskau ab und brachte sie dorthin zurück, nahm technische Unterlagen mit, und er arbeitete als Dolmetscher, wenn Arbeiter unterwiesen wurden, wie man auf dem Schaufelradbagger arbeitet.

Der Rest der Verwandtschaft väterlicherseits geriet nach Kasachstan. Alle waren auf der gesamten Welt zerstreut. Erst 1956 konnte man einander wiederfinden. Wir fanden auch die Familie meines Vaters. Sie alle versammelten sich in Orsk. So habe ich meine Großmutter Matilda Jossypowna kennengelernt. Sie sprach kein Russisch, konnte nur Deutsch. Und ich konnte damals kein Deutsch sprechen, denn wir haben fast die ganze Zeit mit der Mutter gelebt. Mein Vater war ja nicht da. Deutsch konnte ich dann in der Schule und in der Hochschule lernen.

Wie wurden die Deutschstämmigen behandelt? Es war ein unfreundliches, oft verächtliches Verhalten von Seiten der Lehrer. Aber Gott sei Dank sind diese schweren Zeiten vorbei. Heute können wir mit Stolz sagen, dass wir deutsche Wurzeln haben. Meine Tochter trägt meinen Namen, obwohl sie zum zweiten Mal verheiratet ist. Sie behält diesen Nachnamen.

Ольга Вольтер

народилася 1947 року
в місті Іжевськ, Північний Урал, Удмуртія

Olha Wolter

geb. 1947
in Ischewsk, Nordural/Udmurtien

Мій батько, німець, працював в Управлінні шосейними дорогами (УШОСДОР) під юрисдикцією НКВС. Його депортували і, як фахівця, відправили до Сибіру на військовий завод, де він пропрацював усю війну біля верстата. Мама моя, українка, залишалася у Києві в будинку батьків чоловіка. Про долю батька ніхто нічого не знав, бо листування було заборонено. Коли в 1946 році дозволили листування, мама поїхала до тата в Іжевськ. Там я й народилася.

В 1949 році Сталін видав наказ усіх німців, які йдуть за 58-ю статтею, виселити з міст подалі в глушину. Я була надто мала, щоб пам'ятати як це відбувалось. У пам'яті залишився лише постійний страшний плач. Нас вивантажили у селищі Ува (Удмуртія). Там були бараки на палях. Нашу родину з п'яти осіб поселили в блок, що складався з кімнати та кухні. В ньому вже жила родина Резе. В них був хлопчик на 7 років старший за мене.

Наприкінці 1949 року мама народила ще одну дитину. Стало дуже важко. Батьки десь взяли козу, вона врятувала нас від голоду. Я тата практично не бачила. Він йшов на роботу – ми ще спали, приходив – ми вже спали. З нами залишалася мати.

Пам'ятаю високий паркан із дротом. Там день і ніч гавкали великі собаки. Виявляється, за парканом було підприємство з переробки зерна. Там його мололи, робили муку, пекли хліб.

Ува дуже маленьке селище. Жили там лише засланці та удмурти, які за ними наглядали. Мама весь час примовляла: «Доню, тихо сиди, тихо!». Упродовж усього мого життя слово «тихо» було головним.

Не пам'ятаю, чим нас годували в садочку, але я не хотіла це їсти, за що мене били по обличчю, і в мене весь час були губи розбиті. Німців завжди карали, якщо вони не підкорялися з першого разу.

Mein Vater war Deutscher, er arbeitete in der Fernstraßenverwaltung, die dem NKWD unterstellt war. Er wurde deportiert, aber als Fachmann hatte man ihn in einen Rüstungsbetrieb in Sibirien versetzt, wo er während der gesamten Kriegszeit an einer Werkbank gearbeitet hat. Meine Mutter, Ukrainerin, blieb in Kyjiw im Haus ihres Schwiegervaters zurück. Wir wussten lange nichts über das Schicksal meines Vaters, denn Briefwechsel war verboten. Als Briefeschreiben 1946 wieder erlaubt wurde, konnte meine Mutter zum Vater nach Ischewsk fahren. Dort bin ich auch zur Welt gekommen.

1949 erließ Stalin eine Verordnung, dass alle Deutschen, die gemäß Artikel 58 gemäßigelt worden waren, aus den Städten „ans Ende der Welt“ umgesiedelt werden sollen. Ich war zu klein, um mich danach zu erinnern. In meinem Gedächtnis hat sich nur schreckliches Weinen und Schluchzen eingepägt. Wir wurden in der Siedlung Uwa in Udmurtien abgeladen. Dort standen Baracken auf Pfählen. Unsere Familie mit fünf Personen wurde in eine Baracke eingewiesen, die aus einem Zimmer und einer Küche bestand. Dort wohnte bereits die Familie Reese. Sie hatten einen Sohn, der Junge war sieben Jahre älter als ich.

Ende 1949 gebar meine Mutter ein weiteres Kind. Es war schwer für uns. Meine Eltern haben irgendwo eine Ziege aufgetrieben und sie rettete uns das Leben. Meinen Vater habe ich praktisch nie gesehen. Als er zur Arbeit ging, schliefen wir. Als er zurückkam, schliefen wir wieder. Nur unsere Mutter war bei uns.

Ich kann mich an einen hohen Zaun mit Stacheldraht erinnern. Dahinter bellten Tag und Nacht große Hunde. Es stellte sich heraus, dass sich hinter dem Zaun ein Getreideverarbeitungsbetrieb befand. Dort wurde Korn zu Mehl gemahlen und Brot gebacken.

Uwa war eine sehr kleine Siedlung. Dort lebten nur Verbannte und Udmurten, die uns überwachten. Meine

Мама не побоялася за мене заступитись і таки сходила до керівництва з вимогою не розпускати руки.

Пам'ятаю німців, які приходили до нас і завжди приносили шматочок хлібчика «від зайчика». Людина відривала від своєї бідної пайки, щоб пригостити дитину. На Новий рік нас із братиком водили в якийсь будинок, де ялинка була прикріплена до стелі й вона кружляла. У цьому будинку, який звали самотужки, жило літнє бездітне подружжя. Вони розмовляли незрозумілою мені мовою. І то була не українська, бо її я вже знала. До нас часто приходила одна жінка родом із Західної України, вона читала нам Шевченка.

Я пам'ятаю, якось утік один політичний засланець, високий гарний чоловік на прізвище Лебідь. До нас довго ходили із запитаннями. Особливо часто розпитували дітей, чи розмовляють батьки німецькою. У школі вимагали, щоб я розмовляла російською мовою. І, звичайно, всі знання з німецької мови були втрачені.

Після війни ми жили в бараках, а поряд стояв двоповерховий будинок, в якому мешкали інженери. Їх називали білими людьми, а нас – чорноробами. Ця територія була обнесена високим парканом. На воротах – охоронець із рушницею. Він знав усіх мешканців селища і впускав на територію по одній людині в гості до якоїсь родини. З 1954 року можна було зустрічатися по троє.

Із початком хрущовської відлиги дозволили повернутися додому. Але в Києві жити нам не дали. Ми оселилися в Коростишіві Житомирської області.

Закінчивши школу, я вирушила до Томська до дідуся, бабусі та дядька по батьковій лінії. Вступила до технікуму. До будинку моїх родичів приходили засланці. Вони багато розповідали про те, що пережили і вчили мене бути тихіше за воду і ні в що не встрягати. Але

Mutter wiederholte immer wieder: „Töchterchen, bleib still, bleib still!“ Mein ganzes Leben lang war das Wort „still“ das wichtigste.

Ich kann mich nicht mehr erinnern, womit man uns im Kindergarten fütterte, aber ich wollte es nicht essen. Deshalb schlug man mir ins Gesicht und ich hatte ständig aufgesprungene Lippen. Die Deutschstämmigen wurden andauernd bestraft, wenn sie sich nicht sofort fügten. Meine Mutter nahm all ihren Mut zusammen, stattete der Kindergartenleitung einen Besuch ab und verlangte, dass man mich nicht weiter schlug.

Ich erinnere mich an die Deutschstämmigen, die uns besuchten und immer ein Stückchen „Hasenbrot“ brachten. Jeder sparte an seinen ärmlichen Brotration, um ein Kind damit zu beschenken. Zu Silvester wurden mein Bruder und ich in irgendein Haus gebracht, wo ein Tannenbaum an der Zimmerdecke hing und sich drehte. In diesem selbst erbauten Haus wohnte ein älteres kinderloses Ehepaar. Es unterhielt sich in einer mir unverständlichen Sprache. Das war kein Ukrainisch, denn das kannte ich schon. Uns besuchte oft eine Frau aus der Westukraine, sie rezitierte Gedichte von Taras Schewtschenko.

Ich kann mich daran erinnern, als einmal ein politischer Gefangener, ein stattlicher Mann namens Lebid, die Flucht ergriff. Wir alle wurden lange mit Fragen überhäuft. Besonders oft wurden die Kinder ausgefragt, vor allem, ob die Eltern Deutsch sprechen. In der Schule wurde verlangt, dass ich nur Russisch spreche. Und selbstverständlich waren so alle Deutschkenntnisse verlorengegangen.

Nach dem Krieg wohnten wir in einer Baracke. In der Nähe stand ein zweistöckiges Haus, in dem Ingenieure wohnten. Sie wurden „weiße Menschen“ genannt und wir galten als Malocher. Dieses Gelände wurde mit einem hohen Zaun abgesichert, am Tor stand ein bewaffneter. Der

я, невгамовна, була навіть секретарем комсомольської організації технікуму. Закінчивши навчання, отримала розподіл у Челябінськ. Вийшла заміж, взяла прізвище чоловіка і таким чином разом із дипломом отримала свободу пересування.

Згодом я повернула собі прізвище діда. Маю документи про реабілітацію. Я щаслива, бо вільна. Мені не соромно зізнатися в тому, що я німкеня. Фашизм не має національності...

Wachmann kannte alle Leute in der Siedlung und ließ immer nur eine Person als Besucher je Familie hinein. Seit 1954 durften es schon drei Gäste sein.

Mit dem Anbruch des „Chruschtschow-Tauwetters“ durften wir in die Heimat zurückkehren. Aber uns wurde nicht genehmigt, in Kyjiw zu leben. Wir ließen uns in der Stadt Korostyschiw im Gebiet Schytomyr, nieder.

Nach dem Abitur fuhr ich nach Tomsk zu meinen Großeltern und zu meinem Onkel väterlicherseits. Ich kam auf eine Fachschule. Zu Besuch kamen ehemalige Verbannte. Sie erzählten sehr viel darüber, was sie erlebt haben und brachten mir bei, möglichst still zu bleiben und mich aus allem herauszuhalten. Aber ich war unbändig und wurde sogar Sekretärin der Komsomolorganisation der Fachschule. Nach dem Studium erhielt ich eine Zuweisung nach Tscheljabinsk. Dort heiratete ich und nahm den Namen meines Mannes an – auf diese Weise erhielt ich zusammen mit der Urkunde auch die Reisefreiheit.

Später nahm ich den Namen meines Opas an. Ich habe jetzt Rehabilitierungspapiere – ich bin glücklich, weil ich frei bin. Ich brauche mich nicht zu schämen, dass ich Deutsche bin. Faschismus hängt nicht mit der Nationalität zusammen ...

Альберт Добровольський

народився 5 січня 1943 року
в селі Василівка Іванівського району
Одеської області

Albert Dobrowolskyj

geb. 5.1.1943
in Wassyliwka, Kreis Iwaniwka,
Gebiet Odesa

Батько Добровольський Іван Костянтинович – поляк, мати Гайнс Єлизавета Міндратівна – німкеня. У нашому селі майже всі були німці. Батьки розповідали, що коли фашисти відступали, то нам сказали виїжджати до Німеччини. Багато хто втік кудись, а багато хто поїхав до Німеччини через Польщу. Довга така череда, вози, корови... До Німеччини добиралися через Польщу. Дійшли до Берліна. Поселили нас окремо як переселенців. Коли радянська армія прийшла, то стали вишукувати тих, хто був вивезений із СРСР. Нас видали, і радянська влада вирішила повернути нас на батьківщину. Усіх загнали в теплушки, і ми поїхали. Але замість України опинилися у Вологодській області. Сім сімей: наша, Вайс, Кайнс, Келлер... Решти не пам'ятаю. Поселили нас у великий двоповерховий дерев'яний барак. Діти швидко познайомились із місцевими. Але росіяни знущалися з нас. Усілякі частівки образливі співали: «Німець, перець, ковбаса...».

Коли жили на спецпоселенні, мій батько працював ковалем. Він був хорошим фахівцем. Але часи були голодні. До 1965 року хліб привозили лише чорний. Щоб прогодувати сім'ю, мама з татом ходили підробляти. Там люди також, як і скрізь, тримали свиней, а ковбасу не знали як готувати. Мама була гарною кухаркою. І ось вони з татом робили для них різні ковбаси. З батьками розплачувалися продуктами. А ще, коли ми жили на півночі Вологодської області, батько мав три рупниці й ми ходили полювати, гриби, ягоди збирали.

У 1959-му я поїхав навчатися в місто, в училище. Не зізнався, що я німець, знаючи, яке буде до мене ставлення. Сказав, що поляк. Я й за паспортом значився поляком. Вдома ми розмовляли лише німецькою мовою, а серед росіян говорили російською, нас навчили за цей час. В училищі за два

Mein Vater, Iwan Kostjantynowytch Dobrowolski, war Pole, meine Mutter, Jelisaweta Mindratiwna Heinz, Deutsche. In unserem Dorf waren fast alle Deutsche. Meine Eltern erzählten mir, dass uns beim Abzug der Nazis befohlen worden war, nach Deutschland umzuziehen. Viele flüchteten irgendwohin, viele andere führen über Polen nach Deutschland. Es war ein langer Zug – Pferdewagen, Kühe... Wir gelangten über Polen nach Deutschland und landeten in Berlin. Wir wurden als Umsiedler getrennt untergebracht. Als die Sowjetarmee kam, wurden alle gesucht, die aus der Sowjetunion hergekommen waren. Wir wurden denunziert und die Sowjetbehörden beschlossen, uns zurück in die Heimat zu schicken. Alle wurden in Güterwagen gesteckt und wir fuhren los. Doch statt in der Ukraine kamen wir im Gebiet Wologda an. Es waren sieben Familien: Weiß, Keins, Keller ... An den Rest kann ich mich nicht erinnern. Wir wurden in einer großen zweistöckigen Baracke einquartiert. Die Kinder lernten sehr schnell die Einheimischen kennen, aber die Russen verhöhnten uns. Sie sangen beleidigende Lieder: „Deutscher, du gepfefferte Wurst...“

Als wir in der Sondersiedlung wohnten, arbeitete mein Vater als Schmied. Er war ein guter Fachmann. Aber die Zeiten waren karg. Bis 1965 wurde nur Schwarzbrot geliefert. Um die Familie zu ernähren, gingen meine Eltern zusätzlich arbeiten. Dort hielt die Bevölkerung wie überall Schweine, aber man wusste nicht, wie man eine richtige Wurst macht. Meine Mutter war eine gute Köchin und sie stellte verschiedene Würste für die Dorfbewohner her. Meine Eltern erhielten Lebensmittel als Lohn. Auch als wir im Norden des Gebiets Wologda lebten, hatte mein Vater drei Flinten und wir gingen auf die Jagd, sammelten Pilze und Beeren.

1959 fuhr ich in die Stadt, in eine Berufsschule. Ich stellte nicht zur Schau, dass ich deutsch war, denn ich

роки я опанував спеціальність муляр-бетонщик широкого профілю.

У 1965 році батько вирішив повернутися додому, але у свої домівки їхати нам заборонили, щоб не було конфліктів. У наших будинках уже мешкали інші люди. І ми з батьком приїхали до Холодної Балки під Одесою. Саме велася розробка черепашнику. Там збудували нову шахту. Потрібні були робітники, биндюжники, електрики. Батько пішов працювати електриком. Нам дали кімнату в гуртожитку. У ній ми жили до приїзду мами з молодшими дітьми.

wusste, wie man sich sonst zu mir verhalten würde. Ich sagte, ich sei Pole. Auch in meinem Pass stand, dass ich Pole sei. Zu Hause sprachen wir ausschließlich Deutsch, unter Russen sprachen wir Russisch – das hatten wir in der Zwischenzeit gelernt. In der Berufsschule ließ ich mich in zwei Jahren zum Maurer und Betonarbeiter ausbilden.

1965 beschloss mein Vater, in die Heimat zurückzukehren, aber man erlaubte uns nicht, in unsere alten Häuser zu ziehen, damit keine Konflikte entstanden. In unserem Haus wohnten schon andere Leute. Und so kam ich mit meinem Vater ins Dorf Cholodna Balka bei Odesa. Dort wurde zu diesem Zeitpunkt Kalkstein abgebaut und ein neuer Steinbruch eingerichtet. Es wurden Arbeiter, Fuhrleute und Elektriker gebraucht. Mein Vater wurde als Elektriker eingestellt, wir erhielten ein Zimmer in einem Wohnheim. Dort wohnten wir, bis meine Mutter mit den jüngeren Kindern nachzog.

Олена Ермантраурт

народилася 10 жовтня 1963 року
під Харковом

Olena Ehrmantraurt

geb. 10.10.1963
bei Charkiw

Мій дідусь, Адам Михайлович Ермантраурт, був бригадиром племрадгоспу «Червоний велетень» на Харківщині. У вересні 1937 року вийшла районна газета з передовницею «Золотий Адам», де розповідалося про трудові успіхи мого діда. Але знайшовся заздрісник, який і вирішив його подальшу долю. А було це так: зайшов до нього сусід і, сміючись, розповів про те, як старий дід Пишта просив у нього сокиру, щоб зарубати півня. Ні української, ні російської старий не знав. Забувши слово «півень», він не знайшов нічого кращого, як сказати «курячого жеребця». Дідусь посміявся і записав ці слова на газеті, що трапилася йому під руку, щоб увечері повеселити бабусю. Та газета лежала на столі. Хіба мало хто за цей час приходив у дім? А потім по діда приїхали і повезли в ніч, у невідомість. Додому він більше не повернувся. За рішенням «трійки» дідуся розстріляли в листопаді 1937 року. І тільки в 1976-му мій тато отримав повідомлення про те, що Адама Михайловича Ермантраурта реабілітовано. Татові дозволили ознайомитися з його справою. У тоненькій течці зберігалася тільки та сама газета, де рукою мого дідуся було написано «курячий жеребець» — поруч з портретом Сталіна.

У вересні 1941 року татові звелі їхати до Харкова, аби він розшукав там своїх двох старших братів і разом з ними з'явився у пункт реєстрації. У місті один з братів навчався на архітектора, другий працював на заводі. Але тато сказав, що не знайшов їх, і тоді його самого відправили в телячому вагоні за Урал, у Свердловське рудоуправління, де він відбував трудову повинність. Дістав інвалідність, численні каліцтва, замало не помер.

Татових братів чекала інша доля. Студент копав окопи під Харковом, потрапив під бомбардування, був контужений, попав у полон. Коли сказав, що він ні-

Mein Großvater Adam Michailowitsch Ehrmantraurt war Brigadier bei der Viehzuchtsowchose „Roter Riese“ in der Nähe von Charkiw. Im September 1937 erschien eine Ausgabe der Kreiszeitung mit dem Leitartikel „Der goldene Adam“, in dem Arbeitserfolge meines Großvaters gelobt wurden. Aber es fand sich ein Neider, der das Schicksal meines Großvaters für immer verändert hat.

Es lief wie folgt ab: Ein Nachbar kam zu meinem Opa und erzählte ihm lachend, dass der alte Pischta, der weder Russisch noch Ukrainisch sprach, ihn um eine Axt gebeten habe, um einen Hahn zu köpfen. Der Alte vergaß das Wort „Hahn“ und konnte nichts Gescheiteres sagen als „Hühnerhengst“. Mein Großvater lachte mit und notierte diese Worte auf einem Zeitungsrand, um auch meine Großmutter damit zu belustigen. Diese Zeitung blieb eine Zeit lang auf dem Tisch liegen, man wusste nicht, wer alles in der Zwischenzeit ins Haus gekommen war. Aber bald wurde mein Opa eines Nachts abgeholt. Er kehrte nicht mehr zurück. Auf Beschluss eines „Dreier-Gerichts“ wurde er im November 1937 erschossen. Erst 1976 erhielt mein Vater eine Nachricht, dass Adam Michailowitsch Ehrmantraurt rehabilitiert wurde. Meinem Vater wurde die Einsicht in die Akte gewährt. In einer dünnen Mappe fand er nur dieselbe alte Zeitung, auf deren Rand mit der Handschrift meines Großvaters geschrieben stand: „Hühnerhengst“ – und daneben ein Foto von Stalin.

Im September 1941 wurde mein Vater nach Charkiw geschickt, um seine älteren Brüder ausfindig zu machen und sich mit ihnen zusammen am Einberufungsort einzufinden. Die beiden Brüder waren in Charkiw, der eine studierte Architektur, der andere arbeitete in einem Betrieb. Mein Vater sagte aber, dass er seine Brüder nicht gefunden hatte und wurde dann in einem Viehwaggon in den Ural deportiert, Bergamt Swerdlowsk, wo er bei der Arbeitsarmee eingesetzt wurde. Dort wurde er mehrfach verwundet und körperlich behindert, beinahe wäre er umgekommen.

мець, то був перевезений у Німеччину. Другого брата призвали до лав РСЧА, він потрапив в оточення. Коли з'ясувалося, що він німець, його теж відправили до Німеччини. Там вони обоє і залишилися. І тільки в пістдесят п'ятому брати змогли розшукали мого батька через Червоний Хрест.

Виходить, що з усієї сім'ї тільки тато й потрапив до трудового табору. Практично місяць вони добиралися до місця призначення. Коли приїхали, на тата подивилися і кажуть: «Що це ви нам дитину привезли!» А він: «Я не дитина, мені вже п'ятнадцять років і я закінчив школу». Ті здивувалися: «Ну, добре, раз ти грамотний, будеш у нас обліковцем, табельником, може, й виживеш». І справді, тато вижив. Разом з ним до Івдельлагу потрапив і його двоюрідний брат Рудольф Ермантраут. Він був старший за тата і фізично міцніший, тому його поставили на найважчі роботи: валив ліс, будував дороги. Але невдовзі захворів і швидко перетворився на доходягу. Він би загинув, коли б не мій тато, який, працюючи табельником, зміг збільшити пайку своєму братові, урізавши від своєї. Рудольф вижив. Повернувшись додому, викладав німецьку мову, як і до війни. А своїм трьом сином говорив: «Моє і ваше життя тримав у своїх руках Саша. Дякуйте йому за це усе своє життя».

Якось під час переїзду з однієї ділянки на іншу, мій батько потрапив в аварію. Дорога була вимощена колодами. Колесо зіскочило, і машина нахилилася в той бік, де сидів мій батько. Він дістав численні травми, струс мозку і втратив око. Потім у нього почалися епілептичні напади і його перевели на легшу роботу, до швацького цеху, де він довгий час шив куфайки.

З часом йому стало зовсім зле, і фельдшер направив його на консультацію у Свердловськ до психоневропатолога. І ось тут починається просто неймо-

Seine Brüder hatten ein anderes Schicksal. Der Student musste Panzergraben bei Charkiw ausheben, erlebte einen Bombenangriff, bei dem er eine Prellung erlitt und in Gefangenschaft geriet. Er gab dabei zu, Deutscher zu sein und wurde daraufhin nach Deutschland gebracht. Sein anderer Bruder ging zur Roten Armee und wurde bei einem Gefecht eingekesselt. Als sich herausstellte, dass er Deutscher war, ging er ebenfalls nach Deutschland. Beide blieben dort und es gelang ihnen erst 1965, meinen Vater über das Rote Kreuz ausfindig zu machen.

Am Ende kam nur mein Vater in ein Arbeitslager. Er war fast einen Monat lang unterwegs. Nach seiner Ankunft schaute man ihn an und sagte: „Wozu habt ihr uns ein Kind gebracht?“ Mein Vater antwortete: „Ich bin kein Kind mehr, ich bin 16 Jahre alt und habe schon die Schule abgeschlossen.“ „Na gut, wenn du so gebildet bist, wirst du als Erfasser und Listenführer arbeiten, vielleicht kannst du überleben,“ sagte man ihm darauf. Und mein Vater hat wirklich überlebt. Zusammen mit ihm war in diesem Iwdel-Lager sein Cousin Rudolf Ehrmantraut. Er war älter als mein Vater und körperlich stärker, daher wurde er bei besonders schwerer Arbeit eingesetzt – er musste Holz fällen und Straßen bauen. Aber bald wurde er krank und hilflos. Er wäre umgekommen, wenn nicht mein Vater gewesen wäre. Als Arbeitspensumerfasser hatte er die Möglichkeit, dem Cousin die Essensration zu vergrößern – teilweise auch dadurch, dass er seine eigene kürzte. Rudolf überlebte, kehrte nach Hause zurück und unterrichtete dann Deutsch wie vor dem Krieg. Und seinen drei Söhnen sagte er immer: „Mein und euer Leben war in Saschas Händen. Ihr müsst ihm euer ganzes Leben lang dankbar dafür sein.“

Als mein Vater noch als Erfasser arbeitete, musste er von einem Betriebsbereich zum anderen fahren und erlitt dabei einen Unfall. Die Straße war mit Holzstämmen ausgelegt. Ein Rad rutsche aus und das Auto neigte sich

вірна історія. Тато їхав у супроводі конвою. Дорогою з ним стався напад, він знепритомнів. Прийшов до тями в іншому потязі. Провідниця дала йому якийсь пакуночок і прошепотіла: «Ось це вам передали!» Тато глянув, а там — його документи, довідка, що він з табору їде, гроші і записка з адресою. Тато так і не зрозумів, що сталося. Так він опинився на волі в листопаді сорок сьомого року. Подався за вказаною адресою, на Західну Україну до дружини одного з табірників. Але та жінка, коли побачила його і дізналася, звідти він, відмовилася прийняти: «Ні! Я не хочу ніяких проблем на свою голову. Тут увесь час ходять з перевітками. Краще їдь звідси!»

Подітися татові не було куди, тож він поїхав на батьківщину — під Харків. Прихистили його родичі двоюрідного брата. Оскільки мав середню освіту, його взяли вчителем молодших класів, а потім рекомендували вивчитися заочно на вчителя української мови та літератури. Так тато, хоча завжди мріяв бути фізиком, став філологом, і навіть я свого часу, в дев'ятому й десятому класах, навчилася у нього. Ось такою була доля мого батька.

zu der Seite, wo mein Vater saß. Er erlitt zahlreiche Verletzungen, eine Gehirnerschütterung und verlor dabei ein Auge. Danach litt er unter epileptischen Anfällen und ihm wurde leichtere Arbeit aufgetragen – er nähte lange Zeit wattierte Jacken in einer Nähfabrik.

Als es ihm dann ganz schlecht ging, schickte ihn ein Betriebsmediziner nach Swerdlowsk zu einer Konsultation bei einem Neurologen. Und da fing eine unglaubliche Geschichte an. Meinen Vater begleiteten Wachleute. Unterwegs im Zug bekam er einen Anfall und wurde ohnmächtig. Zu sich kam er in einem anderen Zug. Eine Schaffnerin schob ihm heimlich irgendein Päckchen zu und sagte flüsternd: „Das hat man für Sie gebracht.“ In diesem Päckchen fand er seine Papiere, eine Bescheinigung, dass er aus dem Lager fährt, und einen Zettel mit einer Adresse. Mein Vater verstand nicht, was das war. So kam er im November 1947 frei. Er fuhr zu der angegebenen Adresse in der Westukraine zur Frau eines der Lagergenossen. Als ihn die Frau sah und erfuhr, von wo er gekommen war, sagte sie: „Nein! Ich will keine Probleme! Fahr besser weg!“

Er hatte keine Wahl und fuhr in seine Heimat in der Nähe von Charkiw und kam bei entfernten Verwandten seines Cousins unter. Da er die Mittelschulbildung besaß, nahm man ihn als Grundschullehrer auf und anschließend wurde ihm angeboten, ein Fernstudium als Lehrer der ukrainischen Sprache und Literatur zu absolvieren. Mein Vater träumte immer davon, Physiklehrer zu werden, wurde aber Philologe. Und ich wurde in meiner neunten und zehnten Klasse sogar von ihm unterrichtet. So war das Schicksal meines Vaters.

Неллі Завадовська (Крігер)

народилася 23 липня 1937 року
в місті Кустанай, Казахстан

Nelli Sawadowska (Krieger)

geb. 23.07.1937
in Kustanai/Kasachstan

Тато Крігер Іван (Готліб). Мама Штильке Лідія Адольфівна.

Коли розпочалася війна, мені було 4 роки. Тата одразу забрали. Пам'ятаю, ми з мамою ходили до якоїсь великої будівлі. Там було багато чоловіків. Я дивилася вгору, бо тато виглядав із віконця. А потім їх забрали.

Спочатку тато потрапив у трудову армію, а в 1942 році його переслали до Сибіру на лісопояс. Йому ще пощастило, якщо можна так сказати. Він був шевцем, коли інші валили ліс. Батько не розповідав про той час.

А ми з мамою залишились у Кустанай. Мама працювала бухгалтером в аулі Сичиківка, казахи сховали її, бо вона була хорошим фахівцем.

Якось ми з мамою захворіли на малярію. Нас через день трясло від лихоманки. І захотіли ми часнику. По сусідству з нами жив лікар зі своєю старенькою мамою. Я в них попросила часник. І вони дали нам велику голівку. Ми з мамою її одразу з'їли й малярія відступила.

Пам'ятаю скотарню: корови, вівці, всяка живність була. Їх ганяли на водопій до річки Тобол. А навколо степи, ковила, як хвилі, кулі перекотиполя. Гарно було.

У 1945 році тато звільнився і приїхав за нами. Ми переїхали до селища біля Копейська.

Нас взяли на облік і ми ходили щотижня відмічатися в комендатуру. Мені це було дуже неприємно. Я ходила вулицями так, щоб мене не помічали, бо й під час війни, і після багато хто обзивав нас «фашистами». Німецьку мову тільки тому не знаю, що не дозволяла батькам говорити нею, аби мене не дражнили. Мама з татом розмовляли німецькою, коли щось треба було приховати від мене. А я тоді кричала: «Припиніть, не говоріть німецькою!». Зараз я дуже шкодую про це.

Mein Vater hieß Iwan (Gottlieb) Krieger. Meine Mutter war Lidija Adolfinna Stillke.

Als der Krieg begann, war ich vier Jahre alt. Mein Vater wurde sofort abgeführt. Ich kann mich erinnern, dass ich mit meiner Mutter zu irgendeinem großen Gebäude ging, in dem sehr viele Männer waren. Ich schaute nach oben, denn mein Vater schaute aus einem kleinen Fensterchen. Später hat man sie an einen anderen Ort geschickt.

Zuerst geriet mein Vater in die Arbeitsarmee und 1942 wurde er nach Sibirien zum Waldrodung versetzt. Damit hatte er noch Glück, kann man sagen. Er arbeitete als Schuster, während die anderen Bäume fällen mussten. Mein Vater erzählte nichts über diese Zeit.

Ich und meine Mutter blieben in Kustanai zurück. Meine Mutter arbeitete als Buchhalterin im Dorf Sytschykiwka. Die Kasachen versteckten sie, weil sie eine gute Fachkraft war.

Einmal erkrankten meine Mutter und ich an Malaria, wir hatten alle zwei Tage Schüttelfrost-Attacken. Dann bekamen wir Appetit auf Knoblauch. In unserer Nachbarschaft lebte ein Arzt mit seiner alten Mutter. Ich bat sie um Knoblauch und sie gaben uns eine große Knolle. Wir aßen sie sofort auf und die Malaria ließ nach.

Ich erinnere mich an die Viehwirtschaft: Es gab Kühe, Schafe, andere Tiere. Wir trieben sie zur Wassertränke am Fluss Tobol. Ringsherum waren Steppen, das Federgras wogte wie Wellen, Steppenroller-Kugeln lagen herum. Es war sehr schön.

1945 wurde mein Vater befreit und er kam uns abholen. Wir zogen in eine Siedlung nahe der Stadt Kopeisk um.

Wir wurden registriert und mussten uns jede Woche bei der Kommandantur melden. Mir war das sehr unangenehm. Ich verhielt mich draußen so, dass ich nicht auffiel, denn sowohl während des Kriegs als auch danach wurden wir als „Faschisten“ beschimpft. Ich kann kein Deutsch, weil ich meinen Eltern verbot, es zu sprechen, damit ich nicht verhöhnt werde. Meine Eltern unterhielten sich auf Deutsch, wenn sie etwas vor mir zu verheimlichen hatten. Dann schrie ich „Hört auf, Deutsch zu sprechen!“

Jetzt bereue ich es sehr.

КОСТЯНТИН ЗАКОЛОДЯЖНИЙ

народився 21 січня 1951 року
місто Харків

Kostjantyn Sakolodjashnyj

geb. 21.01.1951
in Charkiw

Мати Лехнер Ізольда Адольфівна – німкеня.

Усі мої німецькі родичі зазнали репресій. Діда розстріляли 1938 року як резидента німецької розвідки. У 1956 році він був посмертно реабілітований.

У серпні 1941 року мою бабусю, Альму Миколаївну, та її дітей – Ірму, Ірину, Ізольду (мою маму), Іду та Віталія – зобов'язали залишити постійне місце проживання. З вересня вони вже сиділи у вагоні.

Станція Джазди (Казахстан). Тут німці мають працювати у шахті, під землею! Ірма, архітектор, рубала вугілля, п'ятнадцятирічний Віталік відгрибав його, бабуся катала вагонетки. Так вони працювали півроку. Потім стався обвал. Приїхала комісія шукати винних. Звинуватили німців. Ірма не змовчала: «Ви призначили директором шахти людину, яка не має ні професійних знань, ні досвіду, а головним інженером поставили випускника гірничого технікуму! Зліпили казна-що, от і стався обвал». На неї нагрімали: «Що ти, дівко, можеш розуміти!». А вона відповіла: «Я закінчила Ленінградський архітектурний інститут. Маю уявлення про промислове будівництво. Знаю, як будувати!». Тоді комісія прийняла рішення заарештувати всіх керівників, а її призначили начальником і наказали відновити шахту протягом трьох діб. На що вона каже: «Залишити головного інженера. Він хоча б шахтне обладнання знає». А сама пішла селищем збирати німців, щоб впоратись із завданням. Впоралися. Потім прийшло нове обладнання, а Ірму призначили головним інженером. Ірину, яка свого часу закінчила педінститут, призначили бухгалтером. Моя мама до війни навчалася в медичному інституті, тож і для неї знайшли роботу нагорі. Так наша сім'я вибралася з-під землі.

Але тут сталася інша історія. Усім робітникам видавали картки. Невикористані картки здавали моїй

Meine Mutter war Deutsche, Isolde Adolfwna Lechner.

Alle meine deutschstämmigen Verwandten waren Repressalien ausgesetzt. Mein Großvater wurde 1938 angeblich als Mitglied des deutschen Aufklärungsdienstes erschossen. 1956 wurde er posthum rehabilitiert.

Im August 1941 verlangte man von meiner Großmutter, Alma Mykolajiwna, dass sie mit ihren Kindern Irma, Irina, Isolde (meine Mutter), Ida und Vitali ihr Haus verlässt. Im September saßen sie schon in einem Güterwaggon.

Sie kamen in Dshasyd (Kasachstan) an. Dort mussten die Deutschstämmigen unter Tage arbeiten, in einer Grube! Irma, eigentlich Architektin, musste Kohle abbauen, der fünfzehnjährige Vitalik musste sie wegschippen und meine Oma musste den Karren schieben. So arbeiteten sie ein halbes Jahr. Dann gab es einen Grubensturz. Es kam eine Kommission, um nach Schuldigen zu suchen. Die Deutschen wurden beschuldigt. Irma konnte nicht schweigen: „Sie haben einen Mann zum Grubendirektor gemacht, der weder Berufskennntnisse noch Erfahrungen hat, und als Chefingenieur haben Sie einen jungen Bergschul-Abgänger eingesetzt! Die haben Gott weiß was angestellt und so kam es zum Grubensturz.“ Sie wurde angefahren: „Was kannst du Göre schon verstehen!“ Sie erwiderte: „Ich habe das Architekturinstitut in Leningrad absolviert. Ich habe Ahnung vom Industriebau. Ich weiß, wie man richtig baut.“ Daraufhin verhaftete die Kommission die gesamte Grubenleitung, setzte Irma als Chefin ein und ordnete an, die Grube binnen dreier Tage wiederherzustellen. Sie verlangte deshalb: „Lassen Sie mindestens den Chefingenieur da, er kennt sich mit der Grubenausrüstung aus.“ Und sie selbst ging durch die Siedlung, um Deutsche zu sammeln und gemeinsam die Aufgabe zu schaffen. Sie haben's geschafft. Später kamen neue Anlagen und Irma wurde zur Chefingenieurin berufen. Irina, die früher eine pädagogische Hochschule

матері. Наприкінці місяця складали акт і ці картки спалювали. Парторг шахти вирішив провести перевірку і почав розпитувати: «Комісію збирали? З ким картки спалювали? Удвох із напарницею? Неправильно! Під суд!». Дівчата питають: «За що? Хліба ж ні шматочка не пропало!». Виявляється, це було зловживання службовим становищем. Караганда, суд, 10 років...

З 1942 по 1947 рік її переганяли з табору у табір. Вона навіть потрапила до «Особлагу», де за 58-ю статтею відбував термін мій батько. Після закінчення терміну німців та політичних відправляли на заслання «до особливого розпорядження». Там я і народився.

Ірма теж мало не потрапила під 58-му статтю. Між нею і парторгом виникла суперечка з приводу продуктивності праці. Захищаючи людей, Ірма обізвала парторга. Та настрочила донос. У результаті розслідування Ірму виправдали за недоведеністю провини, але півроку вона таки просиділа у в'язниці.

Віталій 1942-го записався на роботу і його відправили в трудову армію, на таку саму шахту, лише без зарплати і з меншим пайком. Він мало не помер від виснаження. У лікарні його списали як нежиттєздатного, але місцева медсестра забрала його до себе додому, виходила, і він з нею одружився.

Бабуся не витримала випробувань і померла на заслання.

1956 року батько отримав листа з міста Гадяча Полтавської області від своєї матері. Вона писала, що ось-ось помре. Його відпустили на два тижні. Коли їхав через Москву, батько зайшов до Комісії Шверника (реабілітація жертв політичних репресій), подав заяву про те, що підписав визнання під тиском. За два тижні після повернення до Казахста-

absolviert hatte, wurde als Buchhalterin angestellt. Meine Mutter studierte vor dem Krieg Medizin, so fand sich auch für sie eine Arbeit über Tage. Auf diese Weise kam unsere Familie wieder ans Tageslicht.

Aber daraufhin ereignete sich eine andere Geschichte. Alle Arbeiter erhielten Lebensmittelkarten. Die unbenutzten Karten wurden an meine Mutter abgeliefert. Am Ende des Monats wurde ein Protokoll erstellt und die Karten wurden verbrannt. Der Parteichef der Kohlegrube wollte eine Kontrolle durchführen und fragte: „Habt ihr eine Kommission einberufen? Mit wem habt ihr die Karten verbrannt? Zu zweit mit der Kollegin? Das ist falsch! Ihr geht vors Gericht!“ Die jungen Frauen wunderten sich: „Warum? Da ist doch kein Stückchen Brot verlorengegangen!“ Aber es wurde als Amtsmissbrauch eingestuft. Daraufhin folgten Qaraghandy, Gericht, zehn Jahre Haft...

Von 1942 bis 1947 wurde sie von einem Lager zum anderen geschickt. So kam sie sogar ins „Osoblag“, das Sonderlager, wo auch mein Vater wegen Artikel 58 seine Strafe verbüßte. Nach der Beendigung der Haft wurden die Deutschen bis sie eine „besondere Weisung“ erhielten in die Verbannung geschickt. Da kam ich auch zur Welt.

Irma wurde ebenfalls wegen Artikel 58 verurteilt. Zwischen ihr und der Parteisekretärin entbrannte ein Streit wegen der Arbeitsproduktivität. Irma verteidigte die Menschen und beschimpfte die Parteichefin. Letztere denunzierte Irma. Im Ergebnis der Untersuchung wurde Irma wegen des Fehlens von Beweisen für unschuldig befunden, aber immerhin saß sie ein halbes Jahr im Gefängnis.

Vitali verspätete sich 1942 zur Arbeit und wurde deswegen in die Arbeitsarmee geschickt – in die gleiche Grube, nur ohne Lohn und mit einer kleineren Ration. Dort kam er vor Auszehrung beinahe um. Im Krankenhaus wurde er bereits als lebensunfähig beschrieben, aber eine ortsansässige Krankenschwester nahm ihn zu Hause, pflegte ihn gesund und sie heirateten.

ну прийшов лист, в якому повідомлялося, що все перевірили, слідство припинено і він реабілітований.

У 1955 році вийшла постанова про те, що німці можуть пересуватися країною, але їм заборонено селитися у низці міст. Багато хто так нікуди й не поїхав...

Meine Großmutter konnte die Strapazen nicht ertragen und starb in der Verbannung.

1956 erhielt mein Vater einen Brief von seiner Mutter aus Hadjatsch im Gebiet Poltawa. Sie schrieb ihm, dass sie im Sterben läge. Er wurde für zwei Wochen beurlaubt. Als mein Vater über Moskau dorthin fuhr, schaute er bei der Schwernik-Kommission (Rehabilitierung von politisch Verfolgten) vorbei und reichte ein Gesuch darüber, dass er sein Schuldbekennnis unter Druck unterschrieben hatte, ein. Zwei Wochen nach seiner Rückkehr nach Kasachstan kam ein Brief mit der Nachricht, dass alles geprüft worden sei, die Ermittlung seien eingestellt und er wurde rehabilitiert.

1955 erschien eine Weisung, dass sich Deutschstämmige von nun an frei im Land bewegen durften, es war ihnen aber untersagt, sich in einer Reihe von Städten niederzulassen. Viele haben sich ohnehin nicht von der Stelle gerührt...

Марина Кехтер

народилася в 1962 році
місто Уральськ у Казахстані

Maryna Kechter

geb. 1962
in Uralsk, Kasachstan

Мій батько Володимир Васи́льєв викладав вищу математику в університеті. Мама Ельвіра Кехтер — інженер з охорони праці. Їхній шлюб тривав недовго, і однією з причин розлучення стало національне питання. Річ у тім, що батько був із сім'ї військових, дід у війну дійшов до Берліна. А в цей час маму та її рідних депортували до Сибіру.

Мама ніколи не розповідала про депортацію. Вона померла в 1989 році, а в 1996-му прийшов документ, у якому зазначалося, що в 1941 році Ельвіра Кехтер була вислана у складі сім'ї німецької національності зі Сталінградської області. А в 1952 році, після досягнення шістнадцяти років, поставлена на облік у спецпоселенні в Свердловській області.

Ось кілька епізодів, які показують, як національність стала уразливим місцем для багатьох людей. Моя бабуся залишилася вдовою з вісьмома дітьми. Не маючи змоги прогодувати всіх, старших вона віддавала до інтернату. Моя тітка, яка жила в інтернаті, писала у своєму щоденнику, що діти бігали за нею, обзивали її фашисткою і жбурляли в неї камінням. А інша тітка розповідала, що коли вона вчилася в медучилищі, приходили студенти з інших груп подивитися, чим німкеня відрізняється від інших людей. Тітка Ельза розповідала, що коли їх депортували, вони російської мови не знали. То вчителька біла їх указкою по голові і кричала: «Дебіаки, говоріть по-російськи!»

Зі мною теж трапився малопримемний випадок. Мені було років вісімнадцять. Я зустрічалася з хлопцем, і він мені якось сказав: «Ти знаєш, я так тебе люблю, що готовий тобі пробачити, що твоя мати німкеня». Я спитала: «За що ж мені пробачати?» А він відповів: «Ну, ви ж фашисти...».

Коли мені було 24 роки, я провідувала маму в лікарні. Коло ліфта сиділа якась літня жінка. Вона поклікала мене і сунула в руку кілька аркушів самвидаву.

Mein Vater, Wolodymyr Wassiljew, unterrichtete Höhere Mathematik an einer Universität, meine Mutter, Elvira Kechter, war Ingenieurin für Arbeitsschutz. Ihre Ehe dauerte nicht lange und einer der Scheidungsgründe war die ethnische Frage. Es war so, dass mein Vater der Familie eines Militärs entstammte. Sein Vater ging im Krieg bis nach Berlin. Und die Familie meiner Mutter wurde in dieser Zeit nach Sibirien deportiert.

Meine Mutter erzählte nie von der Deportation. Sie starb 1989 und 1996 kam ein Dokument, in dem stand, dass Elvira Kechter mit ihrer deutschstämmigen Familie aus dem Gebiet Stalingrad deportiert und 1952, als sie 16 Jahre alt geworden war, in einer Sondersiedlung im Gebiet Swerdlowsk angemeldet wurde.

Hier einige Episoden, die beweisen, wie die Nationalität zu einer wunden Stelle für viele Menschen wurde. Meine Großmutter wurde Witwe mit 8 Kindern. Deshalb musste sie die älteren Kinder in ein Kinderheim geben. Meine Tante, die in diesem Kinderheim lebte, schrieb in ihrem Tagebuch, dass dortige Kinder ihr hinterherliefen, sie als Faschistin beschimpften und mit Steinen nach ihr warfen. Eine andere Tante erzählte: als sie an einer medizinischen Fachschule studierte, kamen Studenten aus anderen Gruppen, um nachzuschauen, wodurch sich eine Deutsche von anderen Menschen unterscheidet. Tante Elsa erzählte, dass sie zur Zeit der Deportation kein Russisch konnten und als sie in Sibirien ankamen, schlug die Lehrerin sie mit einem Zeigstab auf den Kopf und schrie: „Ihr Vollidiotinnen müsst russisch sprechen!“

Ich hatte auch einen unangenehmen Zwischenfall. Ich war ungefähr 18 und traf mich mit einem jungen Mann. Er sagte mir: „Weißt du, ich mag dich so sehr, dass ich sogar verzeihen kann, dass deine Mutter Deutsche ist.“ Ich fragte ihn: „Wofür willst du mich verzeihen?“ „Na, ihr seid ja Faschisten.“

То була історія німецьких колоністів. Про російських німців я чула в дитинстві від бабусі Олі, мамі чоловіка однієї з моїх тіток. Мені було літ дванадцять, коли вона запитала: «Ти читала книжки про фашистів?» Я відповіла: «Так». А вона каже: «Тепер послухай про інших німців, про нас». Вона розповіла, як вивозили у заслання чоловіків, потім забирали жінок і дітей. У хаті замикали дітей до трьох років і старих людей — їх не можна було брати з собою. А діти виривалися і з плачем бігли за саньми, і матері чули їхні крики. Ця картина закарбувалася в моїй пам'яті. І я не знала, що з цим робити, бо я була піонеркою і вчила зовсім іншу історію.

Моїй сім'ї, моїй бабусі й дітям допомагала вижити сусідка, яка просовувала їм у щілину в паркані хліб. Вона була росіянкою. І таких історій багато. Я чула розповідь про те, як якийсь енкавєсник попередив одну сім'ю про те, що завтра їх заарештують. Вони вночі похапцем зібралися і пішли. У їхній родині досі зберігається шинель цього рятівника-енкавєсника, якою він накрив дітей, щоб вони не замерзли в дорозі.

Моя порада наступним поколінням: якомога більше вчіться, пізнавайте природу людини. Людина створена набагато позитивнішою, сповнена більшої любові, ніж ми іноді собі уявляємо. Треба вчитися любити. Любити себе і людей.

А всі страшні речі, які чинять люди з людьми, мають бути обговорені й осмислені для того, щоб не дати подібному повторюватися знову й знову.

Ich war 24 und besuchte meine Mutter in einem Krankenhaus. Am Fahrstuhl saß eine ältere Frau. Sie rief mich herbei und drückte mir in die Hand ein paar Papierblätter mit einem Samisdat-Text. Es war die Geschichte deutscher Kolonisten.

Über Russlanddeutsche habe ich als Kind von Oma Olja, der Mutter des Ehemannes einer meiner Tanten, gehört. Ich war damals ungefähr 12 Jahre alt, als die Oma mich fragte: „Hast du Bücher über Faschisten gelesen?“ Ich antwortete: „Ja.“ „Und nun höre mal etwas über uns, andere Deutsche.“ Sie erzählte darüber, wie zuerst Männer, dann Frauen und Kinder deportiert wurden. In den Häusern wurden Kinder unter 3 Jahren und alte Leute verschlossen – sie durften nicht mitgenommen werden. Die Kinder brachen aber aus und rannten den Pferdeschlitten hinterher und die Mütter hörten ihre Schreie. Dieses Bild prägte mir ins Gedächtnis. Ich wusste nicht, wie ich damit umgehen sollte, denn ich war Pionierin und lernte eine andere Geschichte...

Meiner Familie – der Großmutter und ihren Kindern – half eine Nachbarin zu überleben. Sie war Russin, sie schob ihnen Brot durch einen Zaunspalt zu. Es gab auch viele ähnliche Geschichten. Ein NKWD-Mann warnte eine Familie, dass sie am nächsten Morgen festgenommen wird. Sie brachen in der Nacht auf und flüchteten. Diese Familie behielt den Soldatenmantel dieses Mannes, mit dem er die Kinder umhüllt hatte.

Mein Rat an die kommenden Generationen: man muss möglichst viel lernen, die Menschennatur erkunden. Der Mensch ist viel positiver und liebender, als dass wir es uns manchmal vorstellen. Man muss lernen, zu lieben – sich selbst und die Menschen.

Und die schrecklichen Dinge, die ein Mensch einem anderen antut, müssen besprochen und überdacht werden, damit Ähnliches nie wieder vorkommt.

Олександр Кляйн

народився в 1957 році
на Алтаї

Oleksandr Klein

geb. 1957
in Altai

Мій дідусь і батько народилися в Одесі. Коли гітлерівські війська відступали з Одеси, місцевих німців вивезли до Німеччини. Дідусь ходив там на роботи. Після закінчення війни територію, на якій вони перебували, звільнили американські війська, союзники СРСР по антигітлерівській коаліції. Всім, кого вивезли з Радянського Союзу, сталінська влада запропонувала повернутися на Батьківщину. Дідуся, бабусю, мого батька та його брата завантажили, як і інших людей, у теплушки. Але замість Одеси вони опинилися в Алтайському краї. Важко було через сильні холоди. Жили у бараках. Працювали на лісорозробках: валили ліс, добували живицю.

Дідусь говорив, що кожного місяця ходив кілометрів за 12 чи й 15 до комендатури — відзначатися, що нікуди не втік і що його сім'я на місці. Жили без документів.

Взагалі, дідусь із бабусею були небалакучі. Вони пам'ятали часи, коли краще було тримати язик за зубами. Щоб не потрапити туди, де козам роги правлять — у Магадан чи Норильськ.

Там, на лісозаготівлях, крім німців працювали й люди інших національностей. Між собою ладнали, жили дружно, згуртовані спільними поневіряннями, голодом і холодом. Нікого за національністю не ділили, лише на поганих і хороших.

Пізніше, коли дозволили пересуватися Алтайським краєм, дідусь із сім'єю поїхав освоювати цілинні землі. Орали, сіяли, збирали урожай. Усі — приїжджі. Я прожив там вісім років.

На Алтаї було заборонено говорити рідною мовою, тільки російською, хто б ти не був за національністю. Можливо, дідусь із бабусею і розмовляли між собою німецькою, але з нами — ні. Батько і його брат розуміли мову, але не говорили. А я вже тільки на рівні школи.

Mein Großvater und mein Vater wurden in Odessa geboren. Als Nazitruppen von Odessa abzogen, wurden hiesige Deutsche nach Deutschland verbracht. Dort musste mein Großvater arbeiten. Nach dem Krieg wurde die Gegend, in der sich meine Verwandten aufhielten, von den Alliierten, den amerikanischen Truppen befreit. Allen, die aus der UdSSR verbracht wurden, wurde von der Stalin-Regierung angeboten, in die Heimat zurückzukehren. Die Großeltern, mein Vater und sein Bruder wurden wie viele andere in Viehwaggons gepfercht. Doch statt Odessa gerieten sie nach Altai. Es ging ihnen schwer wegen der starken Kälte. Sie wohnten in Baracken, mussten Bäume beim Holzbetrieb fällen und Kiefernharz sammeln.

Der Großvater erzählte, dass er einmal im Monat 12 oder 15 Kilometer zu Fuß laufen musste, um sich zu melden und nachzuweisen, dass weder er noch seine Familie geflüchtet waren. Man lebte ohne Papiere.

Meine Großeltern waren wortkarg. Sie konnten sich an die Zeiten erinnern, als das Schweigen das Allerbeste war, denn sonst konnte man sehr schnell ans Ende der Welt — nach Magadan oder Norilsk — geraten.

Bei der Holzernte waren außer Deutschen auch Vertreter anderer Nationalitäten beschäftigt. Man lebte sehr freundschaftlich miteinander, denn alle hatten Entbehrungen, Hunger und Kälte zu überwinden. Die Menschen wurden nicht nach ihrer Volkszugehörigkeit unterschieden, man kannte nur gute und schlechte.

Als später die Möglichkeit erschien, sich frei über die Region Altai zu bewegen, fuhr der Großvater mit Familie, das Neuland zu erschließen. Es wurde gepflügt, gesät und geerntet — und all das taten Leute, die von draußen gekommen waren. Ich lebte dort 8 Jahre lang.

Im Altai war es verboten, sich in seiner Muttersprache zu unterhalten. Die Verkehrssprache war aus-

У 1956-57 роках було часткове звільнення, але виїжджати дозволили аж у 60-х роках. Дідусь з моїм батьком поїхали до Одеси, щоб на місці оглядітися. І в 1966 році ми покинули Алтай, приїхали в Одесу. Жили у родичів. Але незабаром дідуся викликали куди треба і культурно пояснили, що в портовому місті не буде йому ні житла, ні прописки. Відчувалося, що ми тут чужі. Дідусь пішов на «Привоз», поговорив з колгоспниками і з'ясував, що недалеко є село Кремидівка. Електричка туди ходить і житлові умови пристойні. Там ми й залишилися жити.

Пам'ятаю, як ми з дідусям приїхали в 1967 році до Одеси. Мені тоді вже десять років було. Дідусь вирішив подивитися на свій дім, у якому жив до війни. Будинок стояв неподалік місцевої кірхи. Там до війни мешкало багато німців. І ось зайшли ми з ним у двір. Літо, спека. Схотіли води з крана напитися. Коли це підходять до нас дві старенькі жіночки, такі ж сиві, як і мій дідусь. Йому на той час було 67 років. Питають: «До кого ви прийшли?» Дідусь відповідає: «Додому до себе». «А хто ви будете?» А він каже: «Пам'ятаєте пекаря-німчика, що перед війною тут жив?» Вони тільки в долоні сплеснули: «Емілю! Це ти?!» Обнялися вони утрюх і заплакали.

Я радий, що можу нарешті відкрито заявити про свою національність. Хочу побажати нашим дітям миру і щастя. Нехай ніколи не повториться подібне. Треба частіше звертатися до Бога. Просити у нього прощення і захисту. У Біблії сказано: «Просіть — і буде вам дано, шукайте — і знайдете, стукайте — і відчинять вам».

schließlich Russisch, egal, welcher Nationalität man auch angehörte. Vielleicht sprachen der Opa und die Oma miteinander Deutsch, aber nicht mit uns. Mein Vater und sein Bruder verstanden es, sprachen aber selbst nicht. Und ich konnte Deutsch nur auf der Schulunterrichtsebene.

1956 bis 1957 gab es eine Erleichterung, aber umzusiedeln durfte man erst in den 60-er Jahren. Der Opa und mein Vater fuhren nach Odessa, um sich umzusehen. Und 1966 haben wir Altai verlassen und sind nach Odessa gekommen. Wir kamen bei Verwandten unter. Aber bald wurde der Großvater in eine gewisse Behörde gerufen, wo man ihm erklärt hatte, dass er in einer Hafenstadt weder eine Wohnung noch eine Meldegenehmigung erhalten könne. Man fühlte sich auch fremd. Der Großvater ging auf den Markt Priwos und unterhielt sich dort mit Bauern. Er erfuhr, dass es in der Nähe ein Dorf, Kremidowka, gab, zu dem man auch mit einem elektrischen Vorortzug kommen konnte und das dort auch gute Wohnverhältnisse vorhanden waren. Da lebten wir uns ein.

Ich kann mich erinnern, wie ich mal mit dem Opa 1967 nach Odessa kam. Ich war schon fast 10 Jahre alt. Der Großvater wollte sein Haus sehen, wo er vor dem Krieg gewohnt hatte. Es war unweit der Kirche. Dort wohnten viele Deutsche vor dem Krieg. Wir gingen in einen Hof, es war Sommer, große Hitze. Wir wollten Wasser aus dem Wasserhahn trinken. Dann kamen zwei ältere Frauen, beide genauso grau, wie mein Opa. Er war damals 67. Die Frauen fragten: „Zu wem sind Sie gekommen?“ Der Opa antwortete: „Ich bin nach Hause gekommen.“ „Und wer sind Sie?“ – fragten die Alten weiter. „Könnt ihr euch erinnern, hier war vor dem Krieg ein deutscher Bäcker?“ Die Frauen klatschten in die Hände: „Emil, bist du es?“ Nun umarmten sich alle drei und weinten...

Ich bin froh, dass ich meine Nationalität frei nennen kann. Und ich wünsche unseren Kindern Glück und Frieden. Möge Ähnliches nie mehr geschehen. Und man sollte sich öfter an Gott wenden, ihn um Vergebung und Schutz bitten. Denn in der Bibel steht geschrieben: „Klopfet an und so wird euch aufgetan, bittet, so wird euch gegeben, suchet, so werdet ihr finden.“

Алла Круковська

народилася 12 грудня 1937 року
місто Київ, Україна

Alla Krukowska

geb. 12.12.1937
in Kyjiw, Ukraine

Батько — німець, мати — росіянка.

Батьки були агрономами-плодівниками, працювали в Азербайджані — тато технічним керівником радгоспу, мама — завідувачкою розсадника. Умови для життя були чудові. Збереглася довідка, в якій записано, що 16 жовтня 1941 року батька звільнено у зв'язку з переїздом до іншої республіки. Насправді це була депортація. Мама вирішила їхати за батьком, хоча вона була росіянка і могла залишитися.

Я тільки пізніше дізналася, що з Грузії, виявляється, направляли до Узбекистану, а з Азербайджану — до Казахстану. Я пам'ятаю, як ми на баржі перепливали Каспійське море. Потім ще кудись нас везли. Привезли до якогось колгоспу в Кустанайській області. Поселили в дім до казахів, у прохідну кімнатку. За піччю лежав туберкульозний старий.

Минуло зовсім мало часу і тата забрали до трудової армії. Він потрапив на лісоповал до Уральського виправно-трудоного табору — «Уралаг» називався — в селищі Сосьва, що у Свердловській області. Я запитувала його, як жилося в таборі? Він відповідав, що точнісінько так, як описав Солженіцин у своїй книзі «Один день Івана Денисовича».

Мама вже нікуди не могла за ним поїхати і повернутися назад — теж. Вона прекрасний агроном, у неї чудові наукові роботи. Одну навіть в Америці надрукували. І ось вона спочатку працює в колгоспі «Кужай», потім лаборантом в Тобольську і так далі. Часом взагалі ніякої роботи не мала. Мама міняла привезені речі на харчі.

Ми дуже раділи перемозі, думали — скоро повернеться тато і настане інше життя. Але він прийшов додому тільки в 1948 році, хоча трудової армії були розпущені в 1946-му.

Він добився, що їх перевели до тієї частини республіки, де були сади. Річ у тім, що в Кустанайській

Mein Vater war Deutscher, meine Mutter – Russin.

Meine Eltern waren Obstzüchter, sie arbeiteten in Aserbajdschan. Der Vater war technischer Leiter einer Sowchose, die Mutter war Baumschulleiterin. Unsere Lebensbedingungen waren sehr gut. Es liegt eine Bescheinigung vor, die besagt, dass mein Vater am 16. Oktober 1941 entlassen wurde wegen des Umzugs in eine andere Republik. Aber tatsächlich war das eine Deportation. Die Mutter entschied, ihm zu folgen, obwohl sie als Russin auch da bleiben konnte.

Erst später habe ich erfahren, dass die Deutschen aus Georgien nach Usbekistan und die aus Aserbajdschan nach Kasachstan deportiert wurden. Ich kann mich erinnern, wie wir über das Kaspische Meer fuhren, dann brachte man uns immer weiter. Wir kamen in einer Kolchose im Gebiet Kustanai an und wurden in einem Durchgangszimmer bei einer kasachischen Familie untergebracht. Hinter dem Ofen lag ein tuberkulosekranker Greis.

Nach einer kurzen Zeit wurde der Vater in die Arbeitsarmee eingezogen. Er wurde zur Holzernte im Urallag – einem Lager im Ural, im Ort Soswa, Gebiet Swerdlowsk. Ich fragte ihn, wie war es im Lager? Der Vater antwortete: „So wie es Solschenizyn in seinem Buch „Ein Tag im Leben des Iwan Denissowitsch“ beschrieben hat.“

Meine Mutter konnte ihm nicht mehr folgen, aber auch nicht zurückkehren. Sie war eine hervorragende Agronomin und hatte eigene wissenschaftliche Werke, eines wurde sogar in Amerika veröffentlicht. Sie musste wieder in der Kolchose in Kushai arbeiten, danach war sie Laborantin in Tobolsk und so weiter. Manchmal gab es gar keine Arbeit, dann musste meine Mutter die mitgebrachten Tragesachen gegen Lebensmittel eintauschen.

Wir freuten uns sehr über den Sieg, denn wir dachten, dass bald der Vater zurückkehren und ein anderes Leben beginnen kann. Aber er kam erst 1948 zurück, obwohl die Arbeitsarmee bereits 1946 aufgelöst wurde.

області такий клімат, що там ніякі дерева не росли. А вже у Джамбульській області батьки влаштувалися на роботу агрономами. Згодом тато стане директором радгоспу-плодородсадника. Мені здавалося, що там був рай. Я пам'ятаю, люди допомагали одне одному, як могли. Якось приїхав до нас незнайомий чоловік і привіз коржика, спеченого з білого борошна. А я у мамі запитала: «Це можна їсти?» Не вірила, що такий хліб взагалі буває.

У мого батька в його першій сім'ї залишилося двоє дітей. І у мого брата по батькові в паспорті було написано, що він німець. Його призвали до Червоної армії, і він дуже пишався цим. Але коли дізналися, що він німець — відправили до трудармії. Його життя було понівечене, просто скалічене. А коли ми переїхали до Джамбульської області, померла їхня мама, тож сестра приїхала до нас. Я вже вчилася в школі і батьки боялися, що я не зможу здобути вищу освіту, бо тут не було вищу, а як дочка німців я не мала права куди-небудь поїхати, щоб вступити до інституту. Батьки надумали відправити мене із сестрою до Одеси, до родичів. Вони проводжали нас, стоячи на протилежному боці перону, щоб ніхто не здогадався, що я — дочка німців. І я вчилася — рік в Одесі, рік в Казахстані. Потім батьки дізналися, що можна переїхати до Чимкента, де було два вищі навчальні заклади.

Як ставилися до німців? Я не відчувала, що до мене ставилися якось не так. Може, тому, що мої батьки були шанованими людьми. Вони багато й сумлінно працювали, займалися наукою. Тато написав брошуру «Досвід вирощування саджанців плодкових культур стандартних, прискореного вирощування». На підбитті підсумків республіканського змагання агрономів Казахстану з першою доповіддю виступав Шетлі (мій батько), з другою доповіддю — Шетлі (моя мама). Але

Dem Vater gelang es durchzusetzen, dass er in den Teil der Republik Kasachstan versetzt wurde, wo es Gärten gab. Im Gebiet Kustanai konnten wegen des Klimas überhaupt keine Bäume wachsen. Also dann im Gebiet Dshambul wurden die Eltern als Agronome eingestellt, später wurde der Vater Direktor einer großen Obstbauschule. Mir schien es, das war Garten Eden gewesen. Ich kann mich erinnern, dass wir einmal einen Besuch hatten und uns ein weißes Fladenbrot gebracht wurde. Ich hatte meine Mutter gefragt: „Kann man das essen?“ Ich konnte nicht glauben, dass solches Brot überhaupt existiert.

Mein Vater hatte eine frühere Familie. Und mein Halbbruder hatte im Personalausweis einen Vermerk, dass er Deutscher war. Er wurde zur Roten Armee eingezogen und war sehr stolz darauf. Aber dann stellte es sich heraus, dass er Deutscher war und musste in die Arbeitsarmee geschickt werden. Sein Leben wurde vollständig kaputt gemacht. Als wir ins Gebiet Dshambul gekommen waren, starb seine Mutter und seine Schwester kam zu uns. Ich besuchte schon die Schule und meine Eltern hatten Angst, dass ich keine akademische Bildung erhalte, weil es hier keine Hochschulen gegeben hat. Und als Tochter Deutscher durfte ich nirgendwohin fahren, um zu studieren. Die Eltern beschlossen, mich und meine Schwester nach Odessa zu schicken, dort lebte ein Bruder meines Vaters. Als die Eltern mich verabschiedeten, standen sie abseits an der einen Seite des Bahnsteigs, damit niemand erkennen konnte, dass ich zu ihnen gehörte, und ich an einer anderen. Ein Jahr lang studierte ich in Odessa und ein Jahr in Kasachstan. Später erfuhren meine Eltern, dass man nach Shymkent umziehen durfte und dort gab es zwei Hochschulen.

Wie behandelte man Deutsche? Ich kann nicht sagen, dass man mich irgendwie schlecht behandelte. Vielleicht deswegen, weil meine Eltern angesehene Menschen waren, sie arbeiteten sehr viel, waren wissenschaftlich tätig. Mein

якось тата викликали до місцевого відділення НКВС, де йому зачитали анонімку, в якій було написано, що у цього Шетлі є дочка, яку він переховує. Співробітник НКВС на очах у батька порвав того папірця і викинув. Виявляється, навіть у каральних органах траплялися різні люди.

Зі мною теж трапився випадок, коли мені згадали моє німецьке походження. Я вчилася в інституті, до мене почав залицятися хлопець. А йому й кажуть: «Ти зурів?! Вона ж німкеня!» Я це почула.

У 1955 році було дозволено покинути спецпоселення. І батьки поїхали в Одесу до сестри. Дивуюся, як їх там прописали.

Свою маму і брата тато так і не зміг розшукати. Куди він тільки не писав! Та все марно...

Я думаю, що допомогло йому вижити? Можливо, оптимізм. Він завжди знаходив щось таке у своєму нелегкому житті, що давало йому сили. Він просто жив, працював, робив те, що добре вмів робити.

Vater schrieb eine Broschüre: „Erfahrungen beim Züchten der schnellwachsenden Setzlinge von Standard-Obstkulturen“. Bei einer republikweiten Wettbewerbsauswertung der Agronomen in Kasachstan machte den ersten Bericht Schetli (mein Vater), den zweiten machte ebenfalls Schetli (meine Mutter). Einmal wurde mein Vater in ein KGB-Büro gerufen und ein KGB-Mitarbeiter las ihm einen anonymen Brief, in dem es hieß, dass dieser Schetli eine Tochter hat, die er irgendwo verbirgt. Der NKWD-Mann zerriss diese Denunziation in kleine Stücke und warf sie weg. Also gab es verschiedene Menschen.

Es gab einen Fall, als auch mir meine deutsche Abstammung angekreidet wurde. Ich studierte gerade und mir machte ein junger Mann den Hof. Ihm wurde zugeflüstert: „Bist du wahnsinnig? Sie ist ja Deutsche!“ Und ich habe das gehört.

1955 durften wir die Sondersiedlung verlassen. Meine Eltern gingen nach Odessa zu meiner Schwester. Ich wunderte mich, dass sie dort angemeldet werden konnten.

Mein Vater konnte seine Mutter und seinen Bruder nicht ausfindig machen, wie sehr er sich auch bemühte und überallhin Anfragen schickte.

Ich denke, was hat ihm geholfen zu überleben. Vielleicht der Optimismus. Er hat in seinem schweren Leben immer etwas gefunden, was ihm Kräfte verlieh. Er lebte einfach vor sich hin und machte immer das, was er am besten konnte.

Лея Мартін

народилася 24 вересня 1923 року в селищі Красноармійськ (Сарепта), Російська Федерація – померла 13 січня 2013 року в місті Біла Церква Київської області, Україна
(записала Галина Невінчана за спогадами матері)

Lea Martin

geb. 24.09.1923 in Krasnoarmejsk/Sarepta, Russische Föderation, gest. 13.01.2013 in Bila Zerkwa, Ukraine,
aufgeschrieben von ihrer Tochter Halyna Newintschana

Серпень 1941 року. Німецькі будинки обходять червоноармійці. Старший за званням зачитує указ. Маємо з'явитися на причал з речами (25 кг на людину). Забрав документи. Худобу різати заборонив. Її, як і інші цінні речі, переписав, завіривши, що держава усе компенсує.

Удосвіта мама, я і брат Альберт присналися до колони інших вигнанців. Ніхто з сусідів не вийшов попрощатися. Коли ми побачили вугільні баржі – заспокоїлися. Сьогодні не розстріляють. Пливли довго. Потім нас загнали у теплушки. Потяг зупинився зрідка і те лише вночі. Двері прочинилися, і лунало питання: «Покійники є?».

Цього разу ешелон зупинився серед степу. Замість звичного питання почули: «Виходьте, фризи». Майнула думка: «Розстріляють тут!». Начальник ешелону насилу вмовив людей зійти на землю. На нас чекали підводи, запряжені волами. Удосвіта дісталися до села Видріха (Північно-Східний Казахстан). Наша хазяйка тримала велике господарство. Мама, яка знала шість мов і грала на фортепіано, мусила доїти корів. Я допомагала по господарству. Рідною мовою спілкувалися лише між собою, всіляко приховуючи німецьку приналежність.

1943 року вийшла Постанова про трудову мію. Забрали 13-річного Альберта. Я виштовхала його з вагону і поїхала замість нього. Подорож була тривалою. Потяг зупинився на якомусь півстанку. Нас вишикували в колону і повели в заметіль. У селищі ніхто не відчинив дверей незнайомим людям. Кілька наших замерзло на чужому порозі. Мене врятувало те, що я до ранку відкидала сніг. Може, через це хазяйка взяла мене до себе.

Як з'ясувалося, нас тут не чекали. Роботи нема – нема і продуктивних карток. Я працювала за їжу: сніг відкину, зв'яжу що-небудь, води принесу, дров нарубаю...

August 1941. Rotarmisten inspizierten deutsche Häuser. Der Dienstälteste las den Erlass vor. Wir hatten uns an der Anlegestelle mit persönlichen Sachen (bis zu 25 Kilo pro Person) einzufinden. Er sammelte unsere Papiere ein, verbot, das Vieh zu schlachten. Es wurden alle wertvollen Sachen aufgelistet, er hat uns versichert, dass der Staat alles entschädigt.

Am frühen Morgen gesellten sich meine Mutter, ich und mein Bruder Albert der Kolonne anderer Vertriebener. Niemand von den Nachbarn kam, um sich zu verabschieden. Als wir Kohleschiffe sahen, beruhigten wir uns – also werden wir heute nicht erschossen. Wir fuhren lange. Dann wurden wir in Viehwaggons gepfercht. Der Zug hielt selten, wenn – dann vor allem in der Nacht. Die Türen wurden geöffnet und dann kam die Frage: „Gibt es Tote?“

Diesmal hielt der Zug mitten in der Steppe. Statt der üblichen Frage hieß es: „Aussteigen, Fritzen.“ Nun kam der Gedanke: Erschießung hier. Der Chef des Zuges schaffte es mit Mühe, die Leute zum Aussteigen zu überreden. Auf uns warteten Leiterwagen mit vorgespannten Ochsen. Am frühen Morgen erreichten wir das Dorf Wydricha (Nordostkasachstan). Unsere Hausherrin hatte eine große Wirtschaft. Meine Mutter, die sechs Sprachen konnte und Klavier spielte, musste Kühe melken. Ich half im Haus und Hof. In unserer Muttersprache unterhielten wir uns nur untereinander und versuchten, unsere deutsche Herkunft zu verbergen.

1943 kam die Weisung über die Arbeitsarmee. Der 13-jährige Albert wurde einberufen. Ich habe ihn aus dem Waggon gestoßen und fuhr selbst statt seiner. Die Reise war lang. Der Zug blieb irgendwo an einem Haltepunkt stehen. Wir wurden zu einer Kolonne zusammengestellt und brachen ins Schneegestöber auf. Im Dorf öffnete niemand unbekanntem Menschen. Einige von uns erfroren vor der fremden Schwelle. Mich

Почувши, що в Куйбишеві на нафтопереробному заводі є робота і багато німців, я пішла туди. Поселили мене у величезному бараку, де стіни як решето і маленька буржуйка в центрі. Робота каторжна – цілий день махати кайлом і колувати мерзлу землю. За продуктову картку в їдальні наливали миску баланди і давали крихітний шматочок хліба. Люди божеволіли від голоду. Якось я побачила жахливу картину: жінка намагалася відібрати в собаки кістку. Це була битва за виживання. Я притулилася до стіни кочегарки і розридалася. Хтось торкнувся мого плеча. Старий кочегар запитав, як звуть. Відповіла – Лея Мартін. Дід сказав, що запише мене як Лену Мартинову. Так у мене з'явилася робоча картка.

Весною я вирішила повернутися в Сарепту. Документів не було, тож ховалася в ящиках під вагонами. Замість рідного будинку – величезна вирва. Пішла у будинок старшого брата, де залишалася жити невістка, зустріла знайомого міліціонера, який порадив повертатися на поселення, щоб уникнути неприємностей.

Повернулася у Видриху. Влаштувалася в колгосп обліковцем, та сталася недостача. Прокрався комірник, а вказав на мене. Обвинувальний вирок, і на цьому історія депортації закінчилася – почалась нова десятирічна глава таборів ГУЛАГу.

hat gerettet, dass ich bis zum Morgen Schnee schippte. Vielleicht gerade deswegen nahm mich eine Frau auf.

Es stellte sich heraus, wir wurden hier nicht erwartet. Es gab keine Arbeit und dementsprechend keine Lebensmittelkarten. Ich habe gegen Verpflegung gearbeitet: Schnee schippen, etwas stricken, Wasser tragen, Holz hacken...

Als ich hörte, dass es in der Erdölraffinerie in Kuibyschew Arbeit und viele Deutsche gibt, ging ich dorthin. Mich hatte man in einer riesigen Baracke mit löchrigen Wänden und einem kleinen Kanonenofen mittendrin einquartiert. Es war eine Schindarbeit: den ganzen Tag lang musste man mit einer Spitzhacke die vereiste Erde graben. Für eine Lebensmittelkarte bekam man in der Kantine eine Schüssel dünne Suppe und ein winziges Stückchen Brot. Menschen wurden wahnsinnig vor Hunger. Einmal sah ich ein schreckliches Bild: eine Frau versuchte, einem Hund einen Knochen zu entnehmen. Es war ein Überlebenskampf. Ich lehnte mich gegen die Wand des Heizhäuschens und schluchzte los. Jemand berührte meine Schulter. Ein alter Heizer fragte mich, wie ich hieß. Ich antwortete: Lea Martin. Der Alte sagte, er würde mich als Lena Martynowa anmelden. So erhielt ich eine Arbeitskarte.

Im Frühjahr beschloss ich, nach Sarepta zurückzukehren. Ich hatte keine Papiere, so musste ich mich in Kisten unter Waggons verstecken. Statt unseres Hauses entdeckte ich ein riesiges Loch. Ich ging ins Haus des älteren Bruders, wo unsere Schwägerin geblieben war, und traf dort einen bekannten Milizionär an, der mir empfahl, um Unannehmlichkeiten auszuweichen, zum Ansiedlungsort zurückzukehren.

Ich kam nach Wydricha zurück. Ich wurde als Rechnerin in einer Kolchose eingestellt. Dort hatte der Lagermeister etwas veruntreut, zeigte aber mich an. Danach kam das Schuldurteil und die Geschichte meiner Deportation endete damit. Nun begann ein neues zehnjähriges Kapitel der GULAG-Lager.

Концерт-реквієм, присвячений 75-річчю депортації німців з України, 2016 р., Національна філармонія України

Konzert-Requiem zum 75. Jahrestag der Deportation der Deutschen aus der Ukraine, 2016, Nationale Philharmonie der Ukraine

Гермена Мец

народилася 1 квітня 1949 року
в Тульській області,
Шахтове селище номер 10

Hermene Metz

geb. 01.04.1949
in der Siedlung Schachtowo Nr. 10,
Gebiet Tula

Батьки мої з поволзьких німців. 41-го року почалася депортація. Вони розповідали, що прийшли військові та сказали, що від завтра на виселення. Змогли взяти лише найнеобхідніше: одяг, трохи їжі.

Сім'ї ділили по-живому: жінок із дітьми окремо, а чоловіків окремо. Заганяли в товарняки. Дуже тісно було. Води набрати лише на зупинці й якщо встигнеш. Вошей було дуже багато і вичісувати було дуже важко.

Мама, бабуся та четверо дітей серед багатьох інших опинилися в Кемеровській області. Переселенців розселили по чужих будинках. Не всі зустрічали постояльців із розпростертими руками. У багатьох місцевих чоловіки воювали на фронті чи загинули. Звичайно, що приїжджих вважали винними.

Німецькі жінки валили ліс. Мама казала: йдеш у тайгу і не знаєш, повернешся чи тебе дерево привалить. Влітку доїли корів. З собою нічого не дозволяли брати, але коли бабуся приводила дітей, могли їсти досхочу.

Чоловіків вивезли до Красноярського краю, а потім у 42-му – до Тульського вугільного басейну, на шахти. Робота в шахтах важка, а для німців – найважча. До того ж ставлення до них було жахливе. А їм доводилось терпіти. Відсварюватися, лізти у бійку – собі гірше. Хтось не витримував, руки на себе накладав. Ті, хто мав сім'ї, терпіли, сподіваючись на возз'єднання з рідними.

1948 року дозволили возз'єднання сімей. Бабуся і мама з дітьми зібралися до тата. І знову були теплушки...

До 56-го року жили в бараках. Я була маленька, але пам'ятаю, як ми їздили на дизелі на базар у місто Щокіне. А щоб з'їздити в місто купити ваянки або калоші дітям, треба було отримати дозвіл у комендатурі і вкласти в суворо відведений час. Не приїдеш вчасно – отримуй на повну. А німців не шанували,

Meine Eltern waren Wolgadeutsche. 1941 begann die Deportation. Sie erzählten mir, dass Soldaten kamen und ihnen befahlen, am nächsten Tag wegzuziehen. Man konnte nur das Nötigste mitnehmen: Kleidung und ein bisschen Verpflegung.

Die Familien wurden getrennt: die Frauen und Kindern von ihren Ehemännern und Vätern. Man wurde in Güterwaggons eingepfercht. Es war sehr eng. Wasser durfte man nur an einer Station holen, aber auch nur, wenn man es zeitlich schaffte. Es gab eine Menge Läuse und es war sehr schwer, sie herauszukämmen.

Meine Mutter, meine Oma und vier Kinder landeten im Gebiet Kemerowo. Die Aussiedler wurden in fremden Häusern untergebracht. Nicht jeder empfing die Fremden mit offenen Armen. Bei vielen Familien kämpften einheimische Männer an der Front oder waren schon gefallen. Selbstverständlich waren die Ankömmlinge schuld.

Deutsche Frauen mussten Holz fällen. Meine Mutter sagte: man geht in die Taiga und weiß nicht, ob man zurückkehrt oder von einem Baum zerdrückt wird. Im Sommer mussten Kühe gemolken werden. Es war nicht erlaubt, etwas mitzunehmen. Aber wenn Oma uns Kindern etwas mitbrachte, durften wir essen, soviel wir wollten.

Die Männer wurden in die Region Krasnojarsk gebracht. 1942 wurden sie ins Kohlerevier nahe Tula, in die Gruben verlegt. Die Arbeit in den Kohlegruben war sehr schwer. Die Deutschstämmigen wurden besonders schrecklich behandelt, mussten aber durchhalten. Wenn man zurückschimpfte oder gar eine Rauferei anfang, konnte das einem nur schaden. Manche Männer konnten es nicht durchhalten und begingen Selbstmord. Diejenigen, die Familien hatten, ertrugen alles in der Hoffnung, zu ihren Angehörigen zurückzukommen.

1948 wurde die Familienzusammenführung erlaubt. Ich war klein, aber ich kann mich erinnern, wie wir mit einer Diesellock in die Stadt Schtschokino auf einen Markt

вважали зрадниками. Моя старша сестра в 54-му закінчила школу та подала документи до педагогічного інституту. Склала іспити на відмінно. Але її викликав ректор і сказав: «Річ у тому, що ти німкеня». Пам'ятаю, як вона плакала й уся наша родина.

Живучи на спецпоселенні, ми тримали господарство. Ходили на терикон із санками, щоб збирати вугілля для печі.

У сім'ї між собою ми говорили німецькою мовою. А вийшовши з дому переходили на російську.

Намагалися берегти традиції. Різдво ми завжди відзначали вдома, тихо. Увечері вбирали ялинку. В мене навіть лишилася гірлянда паперова. Ми з бабусею її робили. Бабуся збирала німецьких дітей, і ми співали пісеньки, вірші розповідали. Великдень ми також відзначали. Яйця фарбували в лупшинні цибулі й олівцями розписували. Бабуся пекла кухен, брецелі, робила домашню локшину. Кірхи були заборонені. Німці збиралися по хатах, співали псалми та розходилися.

Ставилися до нас сусіди по-різному. Хтось фашистами обзивав, а хтось – вельми прихильно. Згодом ставлення змінювалося на краще. І звикли до німців, та й побачили, що є за що поважати працьовитий народ.

führen. Um in die Stadt zu kommen und dort Filzstiefel oder Galoschen für Kinder zu kaufen, musste man eine Genehmigung bei der Kommandantur einholen und sehr pünktlich zurückkehren. Kam man zu spät, bekam man Scherereien. Die Deutschstämmigen wurden verachtet, man hielt sie für Verräter. Meine ältere Schwester legte 1954 ihr Abitur ab und reichte ihre Papiere bei einer pädagogischen Hochschule ein, sie bestand die Aufnahmeprüfungen sehr gut. Aber der Rektor rief sie und sagte: "Tut mir leid, du bist ja eine Deutsche." Ich erinnere mich, wie sie und die ganze Familie weinten.

Als wir in der Sondersiedlung lebten, mussten wir eigene Wirtschaft führen. Wir gingen mit Schlitten auf die Abraumhalde, um dort nach Kohlen für den Ofen zu suchen.

In der Familie sprachen wir deutsch. Sobald aber wir das Haus verließen, gingen wir zum Russischen über.

Wir versuchten, die Traditionen zu wahren. Weihnachten feierten wir still zu Hause, am Heiligabend schmückten wir einen Tannenbaum. Ich habe sogar eine Papiergirlande behalten, die wir mit der Oma machten. Meine Oma versammelte deutsche Kinder und wir sangen Lieder und rezitierten Gedichte. Ostern wurde ebenfalls gefeiert. Eier färbten wir mit Zwiebelschalen und bemalten sie mit Bleistiften. Meine Oma buk Kuchen, Brezeln und machte Hausnudeln. Die Kirchen waren ja verboten. Die Deutschen versammelten sich zu Hause, sangen Psalmen und gingen auseinander.

Von den Nachbarn wurden wir unterschiedlich behandelt. Die einen beschimpften uns und nannten uns "Faschisten", andere waren freundlich. Mit der Zeit änderte sich die Behandlung zum Besseren. Man hat sich an die Deutschen gewöhnt und eingesehen, dass diese arbeitsame Nation Achtung verdient.

Георгій Мозер

народився 5 серпня 1940 року
в селі Кошари Комінтернівського району
Одеської області

Georgij Moser

geb. 05.08.1940 in Koschary,
Kreis Kominternowo,
Gebiet Odesa

Влітку 1941 року територія між Дністром та Бугом у південній частині України, Буковина, Одеська та Ізмаїльська області, південь Вінницької та захід Миколаївської області віддані Румунії, союзниці Німеччини. Було встановлено окупаційну адміністрацію, створено румунські органи влади.

Ми виявились населенням, якому надали громадянство Німеччини автоматично шляхом колективної натуралізації. Указ про присвоєння громадянства стосувався осіб, які однозначно належали до німецької етнічної групи.

При відступі частин вермахту в 1944 році надійшов наказ із Берліна вивезти все німецьке населення з населених пунктів, які залишали війська, на територію Польщі та до Німеччини.

На кожне подвір'я, де проживали німецькі сім'ї, дали віз із конем. У родинах із змішаними парами справи були інші. Розповідали, що російський чоловік відмовився їхати і, мабуть, не хотів відпускати дружину з дітьми, то його просто розстріляли.

20 березня 1944 року мої батьки з дітьми залишили будинок. Моїй сестричці було лише 20 днів.

Шлях на етнічну батьківщину виявився довгим та важким. Ми їздили Східною Європою до глибокої осені. 20 листопада опинилися в Сілезії в зоні під назвою Вартгау (польські території, приєднані до Німеччини). Пізніше перебралися до Середньої Саксонії.

Після капітуляції Німеччини Середня Саксонія опинилася під керуванням радянської адміністрації, хоча село, в якому перебувала моя сім'я, фактично зайняли американці. Від американської зони нас відокремлювала невелика річечка. Наші дівчата зустрічалися з американськими солдатами і ті вмовляли їх переконати батьків покинути село. Вони навіть були готові перевезти людей вночі на

Im Sommer 1941 wurde das Land zwischen Dnister und Bug im Süden der Ukraine, die Bukowina, die Gebiete Odesa und Ismail sowie der Süden des Gebiets Winnyzja und der Westen des Gebiets Mykolajiw an Rumänien, den deutschen Verbündeten, abgetreten. Es wurde eine Besatzungsverwaltung und rumänische Verwaltungsbehörden eingerichtet.

Wir gehörten zur Bevölkerung, der die deutsche Staatsangehörigkeit durch kollektive Naturalisierung verliehen wurde. Der Erlass über die Verleihung der Staatsangehörigkeit betraf Personen, die eindeutig zur deutschen ethnischen Gruppe gehörten.

Beim Rückzug der Wehrmacht 1944 kam eine Weisung aus Berlin, die deutsche Bevölkerung aus den von den Truppen verlassenen Ortschaften nach Polen und Deutschland umzusiedeln.

Jeder Hof, in dem deutsche Familien wohnten, erhielt einen Bauernwagen und ein Pferd. Bei Familien mit Mischehen war es komplizierter. Es wurde erzählt, dass ein russischer Mann sich weigerte wegzuziehen. Als er seine Frau und Kinder ebenso daran hinderte, wurde er schlicht erschossen.

Am 20. März 1944 verließen meine Eltern mit den Kindern ihr Haus. Meine Schwester war gerade zwanzig Tage alt.

Der Weg in die historische Urheimat war lang und schwierig. Wir bereisten das östliche Europa bis zum Spätherbst. Am 20. November landeten wir in Schlesien, in der Gegend, die Warthegau genannt wurde (es waren polnische Gebiete, die an Deutschland gefallen waren). Später kamen wir nach Mittelsachsen.

Nach der Kapitulation Deutschlands geriet Mittelsachsen unter die sowjetische Militärverwaltung, obwohl das Dorf, in dem meine Familie lebte, von den Amerikanern eingenommen wurde. Von der amerikanischen Besatzungszone trennte uns nur ein kleines Flüsschen. Unsere Mädchen trafen sich mit amerikanischen Soldaten und die überredeten sie, die Eltern zu überzeugen das Dorf zu verlassen. Sie waren sogar bereit, die Leute nachts mit

човнах. Кажали: «Та зрозумійте, у вас є шанс жити нормальним життям!».

На жаль, мої батьки не піддалися на вмовляння старшої сестри. Нас вивезли з селища та помістили в табір для переселених осіб (місто Галле).

Потім завантажили у вагони та повезли. Після недовгої подорожі ми опинилися в містечку з назвою Рава Руська. Європейські вагони замінили на теплушки. Я був маленький хлопчик, але добре пам'ятаю, як дорослі спалювали документи.

Їхали ми довго. Пунктом призначення виявився розбомблений Сталінград. Три доби чекали, що далі. А далі нас погнали до Волги, і почалася погрузка на баржі. На кожну по 1000 осіб. Я бачив, як мати виявилася тисячною за рахунком, а її дитина – 1001-ю. Ні крики, ні благання, ні сльози не зачіпали конвоїрів.

Везли нас довго. Пам'ятаю 200-літрову діжку на палубі, а в ній – солонка кілька. Мені здавалося, що нічого смачнішого за ту кільку я ніколи не їв...

Коли ми прибули до Удмуртії, на нашій баржі замість 1000 людей залишилося 800... Кінцевий пункт нашої подорожі – селище Сарапул. Туди звезли близько 5 тисяч.

Нас розмістили в одній із зон, звідки ув'язнених свого часу відправили на фронт «змити кров'ю провину перед Батьківщиною». Бараків було 16. Працювати довелося на шпалозаводі, лісокомбінаті.

Я рано навчився заробляти на хліб. Батько збирав маленькі чурочки, а я санчатами возив їх на базар продавати. Там я прожив 16 років.

Booten überzusetzen. Es wurde gesagt: „Begrift doch: ihr habt eine Chance ein normales Leben zu führen!“

Leider hörten meine Eltern nicht auf die Überzeugungsversuche meiner älteren Schwester. Wir wurden aus dem Dorf geholt und in einem Lager für IDPs in Halle untergebracht. Später wurden wir in Eisenbahnwaggons gesteckt und abtransportiert. Nach einer kurzen Reise landeten wir in einem Städtchen mit dem Namen Rawa Ruska. Europäische Wagen wurden durch Güterwaggons ersetzt. Ich war noch ein kleiner Junge, aber ich kann mich noch erinnern, wie die Erwachsenen ihre Personalpapiere verbrannten.

Wir fuhren sehr lange. Unser Ziel war die zerstörte Stadt Stalingrad. Drei Tage lang warteten wir, was weiter passieren würde. Wir wurden an die Wolga getrieben und in Lastkähne eingepfercht. In jedem Kahn befanden sich bis zu 1 000 Personen. Ich habe selbst gesehen, wie eine Mutter die Tausendste wurde und ihr Kind 1001. Aber weder Schreien noch Flehen und Weinen half – nichts berührte die Wachleute.

Wir fuhren lange. Ich kann mich an ein 200-Liter-Metallfass auf dem Deck erinnern, dass voll von gesalzenen Sardellen war. Mir schien, dass es nichts Leckereres auf der Welt gab, als diese Sardellen...

Als wir nach Udmurtien kamen, waren auf unserem Kahn statt der 1000 Menschen, nur noch 800. Das Endziel unserer Reise war der Ort Sarapul. Dorthin wurden 5 000 Personen gebracht.

Wir wurden in einem Lager untergebracht, aus dem die Häftlinge an die Front geschickt wurden, damit sie „ihre Schuld vor dem Vaterland mit Blut läutern“ konnten. Es gab sechzehn Baracken. Man musste in einem Eisenbahnschwellen-Betrieb und beim Holzfällen arbeiten.

Ich lernte sehr früh, mein Brot zu verdienen. Mein Vater sammelte kleine Holzstücke und ich fuhr mit dem Schlitten zum Markt, um sie dort zu verkaufen. Ich lebte dort sechzehn Jahre lang.

Ельвіра
Плеска
уроджена Зебольд

народилася 20 липня 1941 року
місто Рубіжне Ворошиловградської
(тепер Луганської) області

Elvira
Pleska
geborene Sebold

geb. 20.07.1941
in Rubishne, damals Gebiet Woroschilowhrad,
jetzt Luhansk, Ukraine

Моя мати, Катерина Павлівна Єрошкєвич — польського походження. Батько, Герман Олександрович Зебольд — нащадок німецьких колоністів. Як молодих фахівців у 1939 році їх направили працювати на хімічний комбінат до міста Рубіжного.

Депортація торкнулася сім'ї мого батька. Одної днини він не повернувся з роботи. Те саме сталося і з іншими німцями, що працювали на рубіжанському комбінаті. Найімовірніше, їх просто розстріляли, оскільки гітлерівські війська стрімко наступали.

А в депортацію потрапили його рідні, що мешкали в Судаку. Вони розповідали, як це відбувалося. На збори дали добу, і вони повинні були покинути дім, у якому прожило не одне покоління Зебольдів. Вивезли їх до закритого міста під умовною назвою Челябінськ-65. Туди не можна було ні приїхати в гості, ні надіслати листа.

Працювали вони на заводі. Оскільки не були цінними фахівцями — у Судаку займалися виноградарством, то потрапили на шкідливе виробництво. Жили бідно, у бараках, перебивалися з хліба на воду. Сприймали їх як ворогів народу, що не заслуговують на краще ставлення.

Коли дозволили повернутися в рідні місця, вони приїхали до Судака, але в рідний дім зайти не наважилися — там уже багато років мешкали інші люди. І це було дуже сильним емоційним потрясінням.

Вони не забули рідну мову, бо в колонії до 38-го року діловодство і викладання у школі велося німецькою мовою. Також вони зберегли релігійні традиції свого народу.

Мама майже нічого не розповідала про ті часи. Вона оберегала мене від будь-яких відомостей про батька, адже це могло мені зашкодити. До її смерті, а вона померла в 1969 році, я знала тільки те, що мій батько — російський німець. Вона так і не дізналася, що з ними сталося.

Meine Mutter Katerina Pawliwna Jeroschkewitsch war polnischer Abstammung, mein Vater, Hermann Oleksandowytsh Sebold, war Nachkomme deutscher Kolonisten. Meine Eltern wurden als junge Fachleute nach dem Studium 1939 in die Stadt Rubishne in einem Chemiebetrieb entsandt.

Die Deportation betraf die Familie meines Vaters. Er ist einfach einmal von der Arbeit nicht zurückgekehrt. Dasselbe passierte mit den anderen Deutschen, die im Chemiebetrieb Rubishne gearbeitet haben. Am ehesten wurden sie wohl alle erschossen, weil Hitlertruppen schnell anrückten.

Deportiert wurde seine Familie, die in Sudak auf der Krim lebte. Die Angehörigen erzählten, wie es vor sich ging. Man gewährte ihnen nur 24 Stunden, um ihre Siebensachen zu sammeln, und sie mussten ihr Haus, in dem mehrere Generationen gewohnt haben, verlassen. Sie wurden in eine abgeriegelte Stadt unter dem Namen Tscheljabinsk 65 gebracht. In diese Stadt durfte man weder besuchsweise kommen noch Briefe schreiben.

Sie haben in einem Werk gearbeitet. Da sie keine wertvollen Fachleute waren, nur Weinbauer, wurden sie bei gesundheitsschädlicher Produktion eingesetzt. Sie wohnen erbärmlich in Baracken, die Ernährung war sehr karg. Sie wurden als Volksfeinde behandelt, die kein besseres Verhalten verdienten.

Als das Rückkehrverbot aufgehoben wurde, kehrten sie nach Sudak zurück, wagten sich aber nicht, in ihr Haus reinzuschauen, weil dort seit mehreren Jahren andere Leute wohnten. Das war eine starke emotionale Erschütterung für die Familie.

Sie behielten ihre Muttersprache bei, weil der ganze Geschäftsgang in der Kolonie und der Schulunterricht bis 1938 in deutscher Sprache geführt wurden. Als gläubige Menschen haben sie auch ihre Traditionen bewahrt.

Мама намагалася не згадувати зайвий раз, що її чоловік був німцем. А проте, мене не прийняли до педагогічного інституту. Взяли вільним слухачем. І тільки коли я успішно дала першу сесію, зарахували в студенти.

Вийшовши заміж, я залишила прізвище Зебольд, на згадку про батька, бо нічого іншого від нього не лишилося. Було боляче, що знищили ціле покоління народу, скалічили людям долі. Я не хотіла, щоб про це забули, і в документах уперто писала, що мій батько — російський німець. Через це мене не брали на роботу. Ось лише один приклад. У мене з'явилася можливість працювати в інституті зв'язку, але мені сказали: «Тут навчаються іноземці, і ви не можете тут викладати». Мені не раз говорили: «Змініть прізвище і тоді вам дозволять працювати». І обставини таки змусили мене це зробити, адже з цим прізвищем у мене не було ніяких перспектив. Нас із чоловіком, людей з науковими ступенями, не випустили працювати за кордон, хоча у нас була така нагода. Щоразу, коли були зібрані документи, ми діставали відмову. І розуміли чому.

Майбутнім поколінням хочу дати таку пораду: загартовуйте характер, майте власні принципи й гідність. Духовне ставте понад матеріальне, і це допоможе вам у складних життєвих ситуаціях.

Meine Mutter erzählte fast nicht von diesen Zeiten, sie behütete mich vor jeglichen Informationen über den Vater, weil es mir schaden konnte. Bis zu ihrem Tod 1969 wusste ich nur, dass mein Vater Russlanddeutscher gewesen war. Für sie war es bis zum Ende nicht klar, was mit ihm passierte.

Die Mutter bemühte sich zu verschweigen, dass ihr Mann Deutscher war. Und trotzdem wurde ich an der Pädagogischen Hochschule nicht immatrikuliert. Man nahm mich als freie Hörerin an. Erst als ich die erste Prüfungsreihe erfolgreich bestanden hatte, wurde ich Studentin.

Als ich geheiratet habe, habe ich den Namen Sebold als Andenken an meinen Vater behalten, denn sonst ist von ihm nichts geblieben. Es war sehr bitter, dass man eine ganze Generation vernichtet hatte, dass die Schicksale vieler Menschen kaputt gemacht wurden. Ich wollte nicht, dass es in Vergessenheit gerät und schrieb überall in meinen Papieren, dass mein Vater Russlanddeutscher war. Deswegen wollte man mich nicht einstellen. Ein Beispiel dazu: Ich hatte die Möglichkeit, an der Hochschule für Fernmeldewesen zu arbeiten, aber man sagte mir: „Hier studieren Ausländer, Sie dürfen hier nicht unterrichten.“ Man hat mir mehrmals gesagt: „Ändern Sie Ihren Nachnamen und dann können Sie hier arbeiten.“ Und die Umstände zwangen mich, dies zu tun, denn mit meinem Familiennamen hatte ich keine Aussichten. Ich und mein Mann, beide mit Dokortiteln, durften nicht im Ausland arbeiten, obwohl diese Möglichkeit bestand. Immer, als wir unsere Papiere fertig hatten, erhielten wir eine Ablehnung. Und wir verstanden, weswegen.

Den künftigen Generationen kann ich folgenden Rat geben: Man muss den Charakter erziehen, Überzeugungen und Würde behalten. Das Ideelle muss man vor das Materielle stellen und das kann in schwierigen Lebenssituationen helfen.

Гаррі Руфф

народився 4 березня 1931 року
село Озерівка
Високопольського району
Херсонської області

Harry Ruff

geb. 04.03.1931
in Oseriwka,
Kreis Wyssokopillja,
Gebiet Cherson

Батько Вільгельм Християнович — хімік, мати Марта Оттовна Нікель — філологиня, що вільно володіла п'ятьма мовами.

Період репресій наша сім'я зустріла так: у селищі розклеїли оголошення — усім прийти на збірний пункт з речами. Нас посадили в товарні вагони. Їхали цілий місяць у тяжких умовах — туалет просто в вагоні, їсти особливо було нічого — варили клейстер з борошна, що взяли з собою. Голодували і замерзали. Нас привезли на станцію Юрга під Томськом. Потім усю ніч ми їхали саньми на спецпоселення в село Кожевниково. Тут родину розлучили — батька забрали до трудармії забійником на вугільну шахту міста Ленінська-Кузнецького, що в Кемеровській області.

Моя мама залишилася сама з двома дітьми. Працювала на лісоповалі. Важка щоденна праця і їжа за продовольчими картками. Харчувалися, чим могли, навіть травою, обмінювали одяг на продукти. Я іноді виходив у тайгу, шукаючи там дроздові яйця. З цією здобиччю повертався додому. Іноді допомагав мамі працювати на лісоповалі — водив коня. Робітників на лісоповалі часто били нагайками. Мусили терпіти. Два роки ми працювали з ранку до вечора. Від батька майже не було вістей. Але одного дня він з'явився несподівано на порозі нашого будинку, щоб забрати нас до себе.

Виявилося, що батько працював десятником на вугільному підприємстві і добре себе зарекомендував. Виконував норми, навчав інших. Жив він у таборі — навколо огорожа з колючого дроту, охоронці снували сюди-туди, періодично караючи провинних. Популярною була така езекуція: ув'язненого роздягали наголо — тіло миттю обліплювала сила-силенна комарів, і єдиним порятунком було просити пощади. У цьому трудовому таборі були німці різних про-

Mein Vater Wilhelm Christianowytch war Chemiker, meine Mutter Marta Ottowna Nickel – Philologin, sie sprach 5 Sprachen.

Die Repressionen erlebte meine Familie so: Im Ort wurden Anzeigen aufgeklebt – alle sollten sich mit persönlichen Sachen versammeln. Wir wurden in Lastwaggons verladen und mussten einen Monat lang unter schwersten Bedingungen fahren: das Klo war direkt im Wagen, es gab kaum zu essen – wir kochten eine Art Mehlschwitze vom eingesparten Mehl, hungerten und froren. Dann kamen wir an der Station Jurga bei Tomsk an. Von dort fuhren wir mit einem Pferdeschlitten zur Zwangsansiedlung im Dorf Koshewnikowo. Hier wurde unsere Familie getrennt – der Vater wurde eingezogen in die Arbeitsarmee und musste als Häuer in einer Kohlemine in der Stadt Leninsk-Kusnezki, Gebiet Kemerowo, arbeiten.

Meine Mutter blieb allein mit zwei Kindern zurück, musste dann beim Holzfällen täglich schwer arbeiten, das Essen war rationiert. Wir aßen alles, was man bekommen konnte, sogar das Gras. Oder tauschten Kleidung gegen Essen. Ich ging manchmal in die Taiga, um Drosseleier zu finden. Mit diesem Schatz, wie ich es verstand, kehrte ich dann heim. Manchmal half ich meiner Mutter bei der Holzernte – ich führte das Pferd am Zaum. Die Arbeiter im Holzrevier erhielten oft Peitschenhiebe, aber man musste sich damit abfinden. Zwei Jahre lang arbeiteten wir so von früh bis spät. Vom Vater hatten wir keine Nachricht. Aber an einem Tag stand er plötzlich an der Schwelle unseres Hauses, um uns abzuholen.

Es stellte sich heraus, dass er als Vorarbeiter in einem Kohlebetrieb tätig war und dort Ansehen genoss. Er erfüllte das Arbeitspensum, bildete andere aus und lebte in einem Lager – das Gelände war mit Stacheldraht eingezäunt. Zahlreiche Wachen wimmelten da und bestrafte regelmäßig Schuldige. Zum Beispiel zogen sie einen na-

фесій — учені, артисти. Був навіть один всесвітньо відомий скрипаль, якому товариші допомагали виконувати норму, щоб той не зіпсував своїх тендітних пальців.

Завдяки хорошій поведінці й старанності батько був єдиним розконвойованим у цьому таборі. Це й дозволило йому в 1943 році перевезти родину до Ленінська-Кузнецького. Після війни батька взяли працювати до вугільного тресту — керувати військовополоненими японцями. Ім'я Вільгельм начальство одразу переінакшило на російським штиб: Васілій, тобто Василь.

Коли мені було п'ятнадцять років, зі мною трапився такий випадок: я потрапив до карцеру за те, що пішов далеко по гриби і не встиг вчасно відзначитися в комендатурі. Згідно з постановою Молотова, за таку провинність порушникові загрожувало 25 років каторги. Того разу мені пощастило. Потримали трохи в маленькому, тісному приміщенні розміром метр на метр, але потім відпустили.

Я завжди любив малювати. Зміг вступити до Іркутського художньо-декоративного училища, та провчився там тільки рік — мене відрахували за національною ознакою.

У 1959 році приїхав у Макіївку. Влаштувався на металургійний комбінат художником-оформлювачем до прокатного цеху № 2, де й пропрацював 36 років.

У 1963 році п'ять моїх робіт уперше виставили в музеї в Донецьку. Там з виставки зникла моя картина «Маки». Я намагався розшукати полотно, навіть звернувся до міліції. Але мене викликали до КДБ. Коли я прийшов туди, побачив генерала, що сидів за столом. Він злими очима вступився в мене: «Ти чого бучу здійснеш? Забув, звідки повернувся?! Так ми тебе миттю відправимо назад, мерзлу землю добатимеш лопатою». Повернувшись додому, я вики-

ckig aus, sofort kam ein Riesenschwarm Mücken und der einzige Ausweg war, um Erbarmen zu betteln. In diesem Arbeitslager waren viele Deutsche verschiedener Berufe beschäftigt: Wissenschaftler, Schauspieler, es gab sogar einen weltberühmten Geiger. Ihm halfen die Kameraden, sein Arbeitspensum fertig zu kriegen, damit er seine Finger nicht endgültig strapazierte.

Dank dem guten Benehmen und Fleiß durfte der Vater als einziger Unbewachter in diesem Lager sein. Das erlaubte ihm, die Familie 1943 nach Leninsk-Kuznezki zu bringen. Nach dem Krieg wurde er bei einem Kohlebaukonzern eingestellt und arbeitete als Chef mit japanischen Kriegsgefangenen. Den Namen „Wilhelm“ hatte seine Obrigkeit in „Wassili“ umgekrempelt.

Einmal geriet ich mit 16 Jahren in einen Karzer, weil ich zu weit in die Pilze gegangen war und nicht mehr geschafft hatte, mich rechtzeitig bei der Kommandantur zu melden. Laut Molotows Befehl oblagen dem Schuldigen 25 Jahre Zwangsarbeit. Aber ich hatte Glück. Ich wurde in einem kleinen, ein Meter mal ein Meter, Verließ gehalten und später entlassen.

Ich malte immer gern und konnte ein Studium an der Kunst- und Dekorationsschule in Irkutsk beginnen, wurde aber nach einem Jahr exmatrikuliert – wegen der ethnischen Zugehörigkeit.

1959 kam ich nach Makijiwka und wurde im Hüttenwerk als Raumgestalter und Maler in der Betriebshalle Nummer 2 eingestellt, wo ich dann 36 Jahre lang gearbeitet habe.

1963 wurden fünf meine Bilder in einem Museum in Donezk ausgestellt. Dabei verschwand ein Bild – „Der blühende Mohn“. Ich versuchte es ausfindig zu machen und wandte mich an die Miliz. Aber ich wurde in den KGB zitiert. Als ich kam, saß ein General am Tisch und blickte mich wütend an: „Was für einen Krawall machst du? Hast vergessen, von wo du zu-

нув у вікно пензлі й фарби. Відтоді двадцять років не писав жодної картини.

З 2000 року я долучився до руху українських німців.

За період активної творчої діяльності організував понад два десятки персональних виставок і взяв участь у кількох міжнародних — у Росії, Хорватії, Німеччині.

У 2014-му в моє життя знову вдерлася війна. І я був змушений з Макіївки перебраться до Одеси.

rückgekehrt bist? Dann schicken wir dich umgehend dorthin, du wirst dann festgefrorene Erde mit einem Spaten kratzen.“ Als ich nach Hause kam, warf ich meine Farben und Pinsel zum Fenster hinaus, niemand las sie auf. Ich habe seitdem ganze zwanzig Jahre keine Bilder gemalt...

Seit 2000 schloss ich mich der Bewegung der Ukraine-Deutschen an. In einer aktiven künstlerischen Phase habe ich mehr als zwanzig eigene Ausstellungen gemacht und auch an mehreren internationalen teilgenommen – in Russland, Kroatien und Deutschland.

2014 drang der Krieg in mein Leben wieder ein. Ich musste von Makijiwka nach Odessa übersiedeln.

Ірина Сеймук (Межевич)

народилася 24 травня 1931 року
місто Київ

Iryna Sejmuk (*Mezhewytsch)

geb. 24.05.1931
in Kyjiw

Мій батько — білорус. Був начальником водного транспорту Дніпровського басейну в чині адмірала. Мати, Матильда Фрідріхівна Мюллер — німкеня, працювала лікарем.

У 1937 році тато полетів у відрядження до Запоріжжя. Його заарештували просто біля трапа літака. Він пробув у в'язниці три місяці. Мама ходила дізнаватися, що та як. Їй говорили, що він поводить себе добре, але що це означало — невідомо. Тата розстріляли 20 листопада, через тиждень після його дня народження. У нас забрали геть усе. Замість великої квартири ми залишалися в одній порожній кімнаті. Мама у той час не працювала. Як жити далі? Мама десь діставала шматки полотна і щось із них шила. Був початок 1938 року. О дванадцятій годині ночі маму буквально витягли з ліжка і кудись повезли. Її на вісім років заслали за Полярне коло. На щастя, їй не довелося валити ліс і жити в бараку. Вона була медичкою, тому працювала в медпункті, там і жила. Мене до себе забрали тітки. Одна працювала в дитячому садку, а друга теж була медпрацівницею. Старша тітка моя дуже добре говорила по-німецьки і під час окупації працювала перекладачкою на залізниці. А коли до Києва наближалася Червона армія, німці посадили тітку в вагон, і ми поїхали на Захід.

Спочатку зупинилися в Рівному, де прожили кілька місяців. Тітка працювала так само перекладачкою. Потім рушили далі. Доїхали до Ліцманштадта — так німці називали польське місто Лодзь. Там ми жили у фільтраційному таборі за колючим дротом в дерев'яних бараках, годували нас самою бруквою. Добре, що ми прихопили з собою трохи харчів, тому вижили. Ми чекали, доки нам видадуть документи, щоб їхати до Німеччини, але не встигли. Нас наздогнали радянські війська. Запитали, куди ми хоті-

Mein Vater war Weißrusse, er war Chef der Schifffahrt im Dnepr-Einzugsgebiet, hatte einen Admiralsrang. Meine Mutter war Deutsche, Mathilda Friedrichowna Müller, Ärztin.

1937 flog mein Vater auf Dienstreise nach Saporishja. Dort wurde er direkt an der Gangway festgenommen und saß drei Monate ein. Die Mutter ging und fragte nach, wie es aussieht. Man sagte ihr, er benehme sich gut. Was das bedeutete, war nicht klar. Er wurde am 20. November, eine Woche nach seinem Geburtstag, erschossen. Uns wurde alles weggenommen. Statt einer großen Wohnung behielten wir nur ein Zimmer. Meine Mutter arbeitete damals nicht. Nun wussten wir nicht, wie wir weiterleben können. Meine Mutter trieb irgendwelche Stoffe auf und nähte etwas daraus. Es war Anfang 1938. Genau um Mitternacht wurde die Mutter aus dem Bett gezogen und abgeführt. Sie wurde zu 8 Jahren Haft verurteilt und in den Norden, hinter den Polarkreis verbannt. Glücklicherweise musste sie nicht Holz fällen und in einer Baracke wohnen. Sie war ja Ärztin und arbeitete in einer kleinen Ambulanz, dort wohnte sie auch. Mich nahmen meine Tanten zu sich. Die eine arbeitete in einem Kindergarten, die andere war ebenfalls Medizinerin. Meine ältere Tante sprach sehr gut deutsch und arbeitete während der Besatzung als Dolmetscherin bei der Eisenbahn. Als sich die Sowjetarmee Kiew näherte, gaben ihr die Deutschen einen Eisenbahnwaggon und wir fuhren nach Westen.

Zuerst hielten wir uns in Riwne auf und wohnten dort drei Monate lang. Die Tante arbeitete dort auch als Dolmetscherin. Dann fuhren wir weiter. So erreichten wir Litzmannstadt – so hieß zu der Zeit die polnische Stadt Łódź. Dort lebten wir in einem Filtrationslager hinter Stacheldraht, in Holzbaracken und bekamen nur gekochte Steckrüben zu essen. Einiges an Lebensmitteln haben wir mitgebracht und konnten dadurch überleben. Wir

ли б поїхати. Тітка сказала, що ми з Києва. Але нас відправили не до України, а в Казахстан, до селища Алга, що за 40 кілометрів від Актюбінська.

Коли я пішла до школи, у мене було багато німецького одягу, взуття було незвичайне, босоніжки на такій товстій підошві. Мені діти кричали услід: «Німка, німка, німка!» Але це було спочатку. Я добре вчилася і багатьом допомагала. За це місцеві змінити своє вороже ставлення до мене і навіть приносили щось із їжі.

Я закінчила школу з грамотою. Але поїхати нікуди не могла, бо щомісяця треба було ходити до відділення міліції — відзначатися.

У мами в 1945 році закінчився термін ув'язнення. Вона приїхала до нас, у чергове заслання. А була вона лікаркою-гінекологинею, обслуговувала дружин великих начальників, пологи у них приймала. Фахівчицею була чудовою, всі до неї хотіли потрапити. Мені тоді шістнадцять років виповнилася. Якось вона ніби жартома сказала якійсь поважній породіллі: «Я ось вашому маляті допомагаю на світ з'явитися, а ви моїй доньці допоможіть. Напишіть у паспорті, що вона росіянка». Написали. Ось так я змогла вирватися звідти.

Мама з тіткою залишилися там. Вже за хрущовської відлиги вони приїхали в Україну, але жити в Києві їм не дозволили. Мама оселилася в Острі, працювала в місцевій лікарні.

А я приїхала до Києва, де мешкала батькова рідна сестра. Але вона не схотіла мене прийняти, бо її чоловік був професором, деканом теплотехнічного факультету політехнічного інституту і боявся за свою кар'єру.

У Києві я вчилася в німецькій школі, у Ліцманштадті я теж ходила до німецької школи. Але потім навчання було російською. За радянської вла-

warteten auf unsere Papiere, um weiter nach Deutschland zu fahren. Aber wir wurden von Sowjettruppen eingeholt. Man interessierte sich, wohin wir wollten. Die Tante sagte, dass wir aus Kiew kommen. Aber wir wurden nicht in die Ukraine, sondern nach Kasachstan geschickt, Siedlung Alga, 40 Kilometer von Aktjubinsk entfernt.

Als ich eingeschult wurde, hatte ich viel von deutscher Kleidung, auch ungewöhnliche Schuhe, zum Beispiel Sandalen mit dicker Sohle. Die Kinder schrien mir hinterher: „Deutsche, Deutsche, Deutsche!“ Aber das war am Anfang so. Ich lernte gut und half vielen Mitschülern. Dafür achteten mich die Einheimischen und brachten mir sogar manchmal etwas zu essen.

Ich habe die Schule mit einer Auszeichnungsurkunde abgeschlossen. Aber ich konnte nicht wegfahren, denn man musste sich jeden Monat bei der Miliz melden.

Die Haft meiner Mutter endete 1945. Sie kam zu uns, in ihre weitere Verbannung. Sie arbeitete als Frauenärztin, behandelte die Ehefrauen hoher Beamter und half ihnen bei Entbindungen. Sie war eine sehr gute Ärztin und viele wollten von ihr behandelt werden. Ich wurde gerade 16. Und fast spaßeshalber sagte einmal meine Mutter: „Ich helfe ihrem Kind, in die Welt zu kommen. Helfen Sie meiner Tochter. Schreiben Sie in ihrem Personalausweis, dass sie Russin ist.“ So geschah es auch. Auf diese Weise konnte ich von dort entkommen.

Meine Mutter und die Tante, mit der ich dort hin gekommen war, blieben dort. Erst in der Zeit des „Chruschtschows Tauwetter“ konnten sie in die Ukraine zurückkehren, aber sie durften nicht in Kiew leben. Die Mutter siedelte sich in der Stadt Oster an und arbeitete dort in einem Krankenhaus.

Ich kam nach Kiew, da lebte eine leibliche Schwester meines Vaters. Aber sie wollte nicht, dass ich bei ihr wohnte, denn ihr Mann war Dekan der wärmetechnischen

ди всі боялися навіть слово сказати німецькою. Так потроху мова й забулася. Але коли я приїжджала до Німеччини, то буквально другого дня вже вільно говорила по-німецьки.

Fakultät der Polytechnischen Hochschule und er hatte Angst um seine Karriere. In Kiew besuchte ich eine Schule mit Deutschunterricht – in Litzmannstadt lernte ich eben in einer deutschen Schule. Aber später ging der Unterricht nur in russischer Sprache. Unter der Sowjetmacht fürchteten sich alle, auch ein Wort auf deutsch zu sagen. Auf diese Weise vergaß ich Deutsch. Aber sobald ich nach Deutschland kam, konnte ich bereits am zweiten Tag wieder deutsch sprechen.

Андрій Фукс

народився 29 квітня 1940 року
кишлак Дружба
Душанбінської області,
Таджикистан

Andrij Fuks

geb. 29.04.1940
im Kischlak Drushba,
Gebiet Duschanbe,
Tadschikistan

Мій батько, Едуард Іванович Фукс, народився в селі Гросс-Лібенталь на Одещині. Моя мама, Єлизавета Андріївна Енгель, народилася в Криму. Зустрілись вони у Сибіру, в селі Олексіївка Москаленського району Омської області, після першої хвилі депортації, яка пройшла після Першої світової війни.

У 1933 році, побравшись, батьки переїхали до Таджикистану. Та в той час там було дуже неспокійно, лютували банди так званих «басмачів». Тому вони вирішили повернутися до Сибіру. Але через кілька років усе ж поманило їх тепло, і 1939 року вони повернулися в той-таки Таджикистан.

У 1942 році батька і двох моїх старших братів, Івана й Семена, мобілізували до трудової армії. Потрапили вони до таборів Челябінської області, які займалися відновленням заводів, евакуйованих із західної частини СРСР.

Умови в цих таборах були жахливі. У листопаді 1943-го від відкритої форми туберкульозу помер мій старший брат Іван. Йому тоді було 23 роки. У грудні 1942-го від виснаження помер батько. Середній брат Семен звільнився тільки в 1949 році і приїхав до нас у Сибір, де ми жили після війни. На нього було страшно дивитися! Худий, кульгавий, усі пальці поламані. Видно, що людина настраждалася по саме нікуди. Коли він згадував пережите, у мене волосся на голові починало ворухнутися. Розповідав про свої поневіряння. Був це звичайний табір, обнесений колючим дротом, поспіхом збиті з дощок бараки, дві пічурки, спали у два ряди на нарах. Люди лягали не роздягаючись, притискалися одне до одного, щоб якось зігрітися, вночі по команді переверталися на другий бік. На ранок прокидалися не всі — хтось сплющував очі навіки. Взимку померлих виносили і складали штабелями в дворі, як дрова. Потім під'їжджав трактор, тягнучи за собою здоровенні сани, і вивозив трупи.

Mein Vater, Eduard Iwanowytch Fuks, kam aus dem Dorf Großliebental, Gebiet Odessa. Meine Mutter, Jelisa-weta Andrijwna Engel, stammte von der Krim. Sie trafen sich in Sibirien, Dorf Aleksejewka, Kreis Moskalenki, Gebiet Omsk, nach der ersten Deportationswelle im 1. Weltkrieg.

1933 siedelten sie sich nach der Heirat in Tadschikistan an. Zu der Zeit war es dort ziemlich gefährlich wegen der Basmatichen-Überfälle und sie beschlossen, nach Sibirien zurückzukehren. Nach ein paar Jahren zog es sie wieder in die Wärme und sie gingen 1939 noch einmal nach Tadschikistan.

1942 wurden mein Vater und meine älteren Brüder Iwan und Semen in die Arbeitsarmee eingezogen. Sie gerieten in die Lagerkette Tscheljablag, Gebiet Tscheljabinsk, wo die Insassen mit dem Wiederaufbau von aus dem westlichen Teil der UdSSR evakuierten Betrieben beschäftigt waren.

Die Lebensverhältnisse dort waren schrecklich. Im November 1943 starb mein älterer Bruder Iwan an offener Form der Tuberkulose. Er war 23 Jahre alt. Im Dezember 1942 starb an Unterernährung der Vater. Mein mittlerer Bruder Semen wurde erst 1949 befreit und kam zu uns nach Sibirien. Man konnte ihn nur mit Schrecken ansehen: ausgemergelt, hinkend, alle Finger waren gebrochen. Es war zu sehen, dass dieser Mann ein Übermaß an Leiden hatte. Von seinen Erzählungen stand das Haar zu Berge. Nach seiner Beschreibung sah das Lager so aus: ein mit Stacheldraht eingezäuntes Gelände, kalte Holzbaracken. In jeder riesigen Baracke gab es nur zwei kleine Öfen, entlang des Gangs waren zwei Pritschenreihen. Die Menschen legten sich bekleidet schlafen und drückten sich eng aneinander, um sich zu wärmen. Sich auf eine andere Seite zu drehen, konnte man nur auf Kommando. Nicht alle wurden morgens wach. Im Winter wurden die Toten gestapelt, dann kam ein Traktor mit

Їх просто скидали до глибокого яру. Живих строем, у супроводі автоматників і собак, гнали на роботу. Хоча, здавалося б, куди в тайзі можуть утекти напівголі, виснажені люди, що ледве-ледве переставляли ноги? Коли наставала весна, яр із трупами бульдозер загортав землею. Я не знаю, де зариті кістки мого батька і старшого брата Івана. А Семен ще кілька років мусив ходити в комендатуру — відзначатися.

Коли забрали старших чоловіків, моя мама залишилася з двома маленькими дітьми — мені було два рочки, а старшому братику — шість. Живучи в Таджикистані, мама якось примудрялася викручуватись. Ночами пекла коржики, а вдень продавала. Наймалася до заможніших людей допомагати по господарству. Мазанки білила. Так ми пережили воєнний період.

У 1946 році мама вирішила переїхати до Сибіру, де жили наші родичі. Вони нас прихистили. Але 1947 рік видався неврожайний, голодний. І ось повесні, після жорстокої, морозної зими, коли зійшов сніг і відтанула земля, на картопляному полі показалися залишки торішнього врожаю. Ми ходили збирати ту мерзлу бараболю. Як величезну цінність приносили додому, і у нас тоді було справжнє свято, бо можна було хоч трохи наїстися.

Важкі умови життя і праці далися мамі взнаки. У 48 років вона захворіла на гостру форму астми і до кінця своїх днів страждала через цю хворобу.

Мені не раз нагадували про те, що я німець. Я одружився з українською дівчиною Веронікою, і незабаром після весілля ми вирішили поїхати до Таджикистану, звідки я був родом. Там я обіймав непогані посади і, здавалося б, усе було добре. Але якось дружина прийшла з роботи засмучена. Виявляється, їй сказали: «Слухай, Віро, ти ж українка! Як ти можеш жити з німцем?»

Або ще такий випадок. У 1979 році я переїхав до

одному Рієнenschlitten, die Leichen wurden darauf geladen und außerhalb des Lagers in einer Senke abgeworfen. Die Lebenden wurden von mit Maschinengewehren bewaffneten Wachen mit Hunden zur Arbeit getrieben. Es war nur fraglich, wie halbnackte, ausgehungerte Männer, die mit Mühe ihre Beine bewegten, in die Taiga hätten flüchten können. Als der Frühling kam, wurde die Senke mit den Leichen durch eine Planierdraupe zugescharrt. Ich weiß nicht, wo die Gebeine meines Vaters und meines älteren Bruders verscharrt sind. Und Semen musste sich noch mehrere Jahre lang bei der Kommandantur melden.

Als die großen Männer deportiert wurden, blieb meine Mutter mit uns zwei kleinen Kindern allein – ich war 2 und mein Bruder 6 Jahre alt. Als wir in Tadschikistan lebten, versuchte meine Mutter, irgendwie über die Runden zu kommen. In der Nacht buk sie Fladenbrot und verkaufte es tagsüber. Sie verdingte sich bei reicheren Leuten, um im Haushalt zu helfen und Lehmhütten weiß zu tünchen. So überlebten wir die Kriegszeit.

1946 beschloss die Mutter doch, nach Sibirien zu gehen, wo wir Verwandte hatten. Sie nahmen uns auf. Aber 1947 war ein Hungerjahr wegen der Missernte. Und im Frühjahr, als die Erde nach einem harten, frostigen Sibirienwinter auftaute, konnte man auf einem Kartoffelfeld Reste von der vorherigen Ernte finden. Wir gingen, diese gefrorenen Kartoffeln zu sammeln und brachten sie nach Hause wie einen unvorstellbaren Schatz – an dem Tag hatten wir ein Fest, weil wir uns satt essen konnten.

Schwere Lebens- und Arbeitsbedingungen konnten für meine Mutter nicht unbemerkt bleiben. Mit 48 Jahren erkrankte sie an einem schweren akuten Asthma und litt daran bis an ihr Lebensende.

Mich wurde oft daran erinnert, dass ich Deutscher bin. Ich heiratete und bald nach der Heirat entschieden wir uns, nach Tadschikistan zu fahren, weil ich dort geboren war. Dort bekleidete ich gute Stellen und alles schien gut

Харкова. У мене був чималий досвід, і мене призначили заступником директора одного з найбільших автобусних парків. Підприємство ледве животіло, за кілька років я зміг налагодити його роботу. І ось у 1985 році до нас завітав колишній головний інженер міністерства транспорту, сам харків'янин. Ми сиділи у невеличкій компанії, святкували його приїзд. Він і каже: «Андрію Едуардовичу, хочеш, розкажу тобі один випадок? Це тебе стосується». Звичайно, мені стало цікаво. І він розповідає: «Коли ти поставив підприємство на ноги, у наших колах зайшла розмова про те, що в Харкові з'явився чоловік, який щось уміє і робить. А в цей час у Сумах головне управління автомобільного транспорту області залишилося без начальника. От я й запропонував твою кандидатуру. Зазвонилися по партійній лінії. Кажуть, приїжджай. Узав я «об'єктивку» (форми з інформацією про людину). Перший секретар обкому прийняв мене. Почав дивитися документи і раптом каже: «Ні, не піде. Нас народ не зрозуміє. У нього ж у графі «національність» написано — німець».

zu sein. Aber einmal kam meine Frau von der Arbeit sehr aufgeregt. Man hat ihr auf Arbeit gesagt: „Hör mal, Vera! Wie kannst du mit einem Deutschen ins Bett gehen?“

Es gab auch einen anderen Fall. 1979 zog ich nach Charkiw. Ich hatte genug Erfahrungen und man hat mich als stellvertretenden Direktor eines der größten Busverkehrsbetriebe eingestellt. Dem Betrieb ging es ganz miserabel. Nach ein paar Jahren gelang es mir, die wirtschaftliche Lage des Betriebs in Ordnung zu bringen. Nun kam 1985 nach Charkiw der ehemalige Chefingenieur des Verkehrsministeriums, der gebürtig von hier war. Wir saßen in einer geschlossenen Gesellschaft und feierten seinen Besuch. Und er fragte mich: „Andrij Eduardowitsch, willst du, dass ich dir eine Geschichte erzähle? Es geht um dich.“ Sicher interessierte es mich. Und er erzählte: „Als du, Andrij Eduardowitsch, diesen Betrieb auf die Beine gebracht hast, ging in unseren Kreisen ein Gespräch herum, dass es in Charkiw einen Mann gibt, der etwas kann und macht. Zu dieser Zeit blieb die Gebietsverkehrsverwaltung in Sumy ohne Leiter. Ich habe dich vorgeschlagen. Wir telefonierten auf Parteiebene, man sagte mir, dass ich kommen soll. Ich nahm deine Personalakte mit. Der erste Sekretär der Parteileitung des Gebiets empfing mich zu einem Gespräch. Er schaute sich die Papiere an und sagte plötzlich: Nein, Anatoli Petrowitsch, es geht nicht. Das Volk wird uns nicht verstehen. Sehen Sie, in seiner Spalte „Nationalität“ steht: „Deutsch“.“

Лілія Шпільман

народилася 26 березня 1952 року
місто Вузлова
Тульської області

Lilija Spielmann

geb. 26.03.1952
in Uslowaja,
Gebiet Tula

Наша сім'я належить до етнічних німців. Дід — Шпільман Іван Андрійович, бабуся — Шейфер Марія Федорівна.

У сорок першому році мій батько навчався в Москві у військовому училищі і на той час устиг закінчити два курси. Його відрахували з училища й депортували до Казахстану. З листопада 1942 року по грудень 1945 року був у тудармії. Працював на шахті в селищі Вузлова Тульської області. Так і залишився на все життя шахтарем-прохідником. Тудармійцем він важив 35 кілограмів. І це дорослий чоловік! Не знаю, як він жив. Очевидно, організм мав міцний.

У сорок восьмому році він познайомився з нашою мамою. Вони одружилися. Виростили трьох дітей: мого старшого брата Едуарда, сорок дев'ятого року народження, мене — п'ятдесят другого і нашу молодшу сестру Валентину, яка народилася п'ятдесят четвертого року. Між мною і братом був ще один хлопчик, Саша, але він помер двомісячним малюком.

Мешкали ми у бараку, у приміщенні, поділеному зашинами на окремі «комірки» для кожної сім'ї.

До 1956 року тато перебував під комендантським наглядом.

Коли мені було років п'ять-шість, нам поліпшили житлові умови. Були тоді такі фінські будиночки на чотири сім'ї. Кімнатка 12-14 метрів і кухня. Пічку топили дровами і вугіллям. Батьки жили в кімнаті, а ми, всі троє дітей, спали за грубкою, за занавіскою на одному залізному ліжку.

Дитинство наше було дуже голодне. Ну, у той час усі бідували. Згадувала, що ми їли тоді. Поки жили у бараку — картоплю і суп картопляний із сухарями. А вже як переселися до того будиночка, мама почала саджати город. Був невеличкий клаптик землі, може, сотка чи дві. Потім навіть купили поросля. Жити стало трохи легше.

Unsere Familie gehört zu gebürtigen Deutschen. Mein Großvater war Iwan Andrijowytch Spielmann, die Großmutter Maria Fedoriwna Scheifer.

1941, als der Krieg begann, studierte mein Vater in Moskau an einer Militärschule und konnte dort zwei Jahre abschließen. Danach wurde er exmatrikuliert und nach Kasachstan deportiert. Vom November 1942 bis Dezember 1945 war er bei der Arbeitsarmee. Er arbeitete in einer Kohlemine in Uslowaja, Gebiet Tula und blieb dann sein Leben lang Häuer. Als er bei der Arbeitsarmee war, wog er 35 Kilo. Und das war ein erwachsener Mann! Ich weiß nicht, wie er überlebt hat, vielleicht hatte er einen besonders kräftigen Körper.

1948 lernte er meine Mutter kennen, sie heirateten. 1949 kam mein ältester Bruder Eduard zur Welt, dann wurde ich 1952 geboren, nach mir die Schwester Walentina. Zwischen meinem ältesten Bruder und mir gab es noch einen Sohn, Sascha, aber er starb im Alter von 2 Monaten.

Wir wohnten in Baracken, einzelne Familien waren voneinander durch einen Stoffvorhang getrennt. Bis 1956 stand mein Vater unter Aufsicht einer Kommandantur.

Als ich fünf oder sechs Jahre alt war, wurden unsere Wohnverhältnisse verbessert. Es gab sogenannte „Finnenhäuser“ für vier Familien, je ein Zimmer ca. 12 bis 14 Quadratmeter und eine Küche. Der Ofen wurde mit Holz und Kohle beheizt. Die Eltern schliefen im Zimmer und wir 3 Kinder auf einem Eisenbett in der Küche hinter dem Ofen und dem Vorhang.

Unsere Kindheit war vom Hunger geprägt. Aber damals litten alle. Ich erinnere mich, was wir damals aßen: als wir in der Baracke wohnten, gab es Kartoffeln und Kartoffelsuppe mit Zwieback. Als wir aber dann in dieses Häuschen zogen, bestellte meine Mutter einen Gemüsegarten – es gab ein kleines Grundstück, 100 oder 200 Quadratmeter. Dann konnten wir einen Ferkel kaufen und das Leben wurde etwas leichter.

1961 fuhr mein Vater im Komsomol-Auftrag nach Sibirien, um am Bau der Eisenbahnstrecke Abakan-Taischet

У п'ятдесят першому тато за комсомольською путівкою поїхав у Сибір на будівництво залізниці Абакан — Тайшет. Знову Сибір, дикий холод, бараки, голод. Пропрацював він там два роки. Надсилав нам гроші, приїжджав у відпустку. Пізніше з'ясувалося, що поїхав він туди не добровільно, а з примусу. Я ж усе своє життя пишалася тим, що він майже сорокарічним поїхав працювати за комсомольською путівкою.

Коли об'єкт було завершено, будівельна організація переїжджала до Таджикистану на будівництво гірського тунелю. Мама була категорично проти. Не хотіла залишатися вдома сама з трьома дітьми. Але добре, що тато наполіг. Інакше б ми з тих злиднів ніколи не виборсалися. Я добре пам'ятаю затримки з доставлянням хліба. Як ми стояли в чергах — мама вночі, а ми, діти — вдень. Якось мама дала братові останнього карбованця і послала по хліб. Хліба не було, а він прибігає такий радісний. У руках — пакет сірий паперовий, папір тоді такий цупкий був, і гукає: «Мамо, я цукерок купив!» А в пакеті — льодяники в цукрі. Як же нам кортіло тоді солодкого!

У вересні 1963-го ми закінчили школу і наприкінці травня наступного року переїхали до Таджикистану в місто Яван. Були свої труднощі, перебої з водою, але це дрібниці проти того, як ми бідували в Тульській області. Тут було тепло, цілий рік фрукти, овочі. Мама пішла на роботу. Тато й далі працював прохідником. Робота важка: увесь час під землею, у мокві. А в горах це особливо небезпечно. Часто траплялися обвали. Одного разу нашого тата теж привалило величезною кам'яною брилою. Він вижив, але місяців зо два пролежав у лікарні. Після закінчення будівництва в тому місці поставили пам'ятник загиблим будівельникам.

У липні 1968 року ця будівельна організація переїхала до Харкова — на будівництво харківського метрополітену. І ми всі, родини майбутніх метробудівців,

zu arbeiten. Nun ist wieder Sibirien, wilde Kälte, Hunger und Baracken. Dort hat er 2 Jahre lang gearbeitet und uns Geld geschickt, er kam auch in den Urlaub. Später stellte es sich heraus, dass er nach Sibirien nicht freiwillig gefahren war, sondern wurde dazu gezwungen. Ich aber war mein Leben lang darüber stolz, dass er fast mit 40 Jahren im Komsomol-Auftrag auf den Bau ging.

Als dieser Bau fertig war, zog der Baubetrieb nach Tadschikistan, um dort einen Tunnel im Gebirge zu bauen. Der Vater wollte mitkommen. Die Mutter war absolut dagegen. Sie wollte mit drei Kindern nicht allein bleiben. Aber gut, dass der Vater darauf bestanden hat, sonst hätten wir das Elend nicht überwinden können. Ich kann mich gut erinnern, dass es Brotmangel gab. Wir mussten anstehen – die Mutter in der Nacht, wir Kinder tagsüber. Einst gab die Mutter den letzten Rubel meinem Bruder und schickte ihn nach Brot. Aber es gab kein Brot an dem Tag und er rannte so fröhlich gelaunt nach Hause, ein Papierpäckchen in der Hand – es gab damals so ein festes graues Papier. Er schrie: „Mama, ich habe Bonbons gekauft!“ Im Päckchen waren mit Zucker übersäte Lutschbonbons. Wir träumten von Süßigkeiten!

Im September 1963 beendeten wir unsere Schule und Ende Mai 1964 zogen wir nach Tadschikistan, in die Stadt Jawan. Es gab auch dort Schwierigkeiten, das Wasser war nicht immer da, aber das waren Kleinigkeiten im Vergleich mit dem Leben im Gebiet Tula. Hier war es warm, es gab das ganze Jahr über Obst und Gemüse. Die Mutter fing an zu arbeiten. Der Vater war nach wie vor Häuer. Es war eine harte Arbeit: ständig unter Tage, bei großer Feuchtigkeit. Im Gebirge war es besonders gefährlich, es gab immer eine Einsturzgefahr. Unser Vater war auch einmal durch eine Steinplatte zugeschüttet. Er überlebte, musste aber fast zwei Monate im Krankenhaus verbringen. Nach Abschluss des Baus wurde dort ein Denkmal für umgekommene Bergarbeiter errichtet.

гуртом подалися в одному потягу до Харкова.

Коли Радянський Союз розпався і німцям дозволили виїжджати на історичні землі, тато почав готувати документи на переїзд до Німеччини. У 1993 році у мами стався інсульт, і на шістнадцятий день... Я думала, мої рідні нікуди не поїдуть. Але, як то кажуть, колесо вже закрутилося. Мій батько, старший брат і молодша сестра з родинами поїхали в січні 1996 року, а я не захотіла, про що потім пошкодувала. Але на той час у мене була хороша квартира, робота. Коли ж усі мої родичі опинилися в Німеччині, я вирішила возз'єднатися з ними і заходилася збирати документи, що підтверджують національність.

Я пам'ятаю, як соромилася свого прізвища в дитинстві. Шпільман, та ще й Лілія — дуже комплексувала через це. До того ж нас часто обзивали — «фашисти», «німчура». У 1997 році я повернула своє прізвище і через суд відновила національність. Але до Німеччини не поїхала, бо дістала відмову. Виявилось, що я запізно змінила національність. А раніше ми всі писалися росіянами, українцями, ким завгодно, тільки не тими, ким були насправді.

У 1994 році, ще в Харкові, мій батько отримав документи про реабілітацію. Йому видали посвідчення учасника війни і призначили надбавку до пенсії. Але життя було зіпсоване, назад уже нічого не повернути.

Тато прожив у Німеччині десять літ. Останні два роки дуже хворів і помер 16 березня 2006-го.

Im Juli 1968 zog der Baubetrieb nach Charkiw zum Bau der dortigen U-Bahn. Und alle Bauarbeiterfamilien fuhren geschlossen mit einem Zug nach Charkiw.

Als die Sowjetunion zerfallen war und die Sowjetdeutschen die Möglichkeit erhielten, in die historische Heimat zurückzukehren, fing mein Vater an, notwendige Unterlagen für den Umzug nach Deutschland vorzubereiten. 1993 erkrankte meine Mutter – Schlaganfall, sechzehn Tage später war sie nicht mehr da... Ich dachte, meine Verwandtschaft wird nirgendwohin mehr ziehen. Aber wie man sagt, lief die Maschine schon. Mein Vater, mein ältester Bruder mit seiner Familie und die Schwester mit ihrer gingen im Januar 1996 nach Deutschland, ich wollte es nicht und bereute es später. Aber zu dem Moment hatte ich gute Arbeit, eine gute Wohnung. Als alle meine Verwandten in Deutschland landeten, habe ich beschlossen, eine Familienzusammenführung zu beantragen und fing an, Unterlagen zu sammeln, die meine Abstammung bestätigen.

Ich erinnere mich, wie ich mich für meinen Namen in der Kindheit geschämt habe. Spielmann, und dann auch Lidija – ich war sehr verkrampft deswegen, außerdem schimpfte man uns oft „Faschisten“, „deutsche Fritzen“. 1997 habe ich meinen Familiennamen wiederhergestellt und die deutsche Abstammung bestätigt. Aber ich habe eine Absage bekommen und konnte nach Deutschland nicht umziehen – ich hatte wohl zu spät meine Herkunft nachgewiesen. Denn früher versuchten wir uns als Russen, Ukrainer oder wer auch immer auszugeben, nur um nicht das zu sein, was wir waren.

1994 erhielt mein Vater noch in Charkiw die Papiere über seine Rehabilitierung. Er hat sogar einen Ausweis als Kriegsteilnehmer und dadurch eine Rentenerhöhung erhalten. Aber sein Leben ging verloren, man konnte nichts mehr wiedergutmachen.

Mein Vater lebte in Deutschland noch 10 Jahre lang. In den letzten zwei Jahren war er sehr krank und starb am 16. März 2006.

Іда Штерц (Дудинська)

народилася 28 лютого 1938 року
с. Паласівка Паласівського району
Саратовської області

Ida Sterz (Dudynska)

geb. 28.02.1938
im Dorf Pallassowka,
Kreis Pallassowka, Gebiet Saratow

Батько Роберт Фрідріхович Штерц був інженером-будівельником на заводі. Його забрали на самому початку війни, засудили як ворога народу на десять років і запроторили на уранові копальні. І ще п'ять років після звільнення він був позбавлений права покидати спецпоселення. Звідти він так і не повернувся. Мама залишилася сама з трьома дітьми.

Коли в серпні 1941 року почалася депортація, нас посадовили в телячі вагони, не пристосовані для перевезення людей. Усі спали покотом на підлозі. Багато було людей. Дуже багато з дітьми. Жодних привілеїв, ніякісіньких. Якщо й годували, то, найпевніше, сухим пайком. Не пам'ятаю, я була маленька.

Приїхали ми до Крутихінського району Алтайського краю. Це було не місто, а село з тваринницькими фермами поблизу. Мама влаштувалася працювати дояркою. Іншої роботи не було. Добре, що з нами були також маміна сестра і бабуся. Разом нам було легше виживати.

Не можу сказати, що до нас ставилися дуже погано, радше — непривітно. У селищі було також багато людей іншої національності. На роботі розмовляли один з одним російською мовою, а вдома, поміж собою, німецькою.

Спершу ми жили в загальних бараках. А потім нас розселили по маленьких будиночках, що опалювались печами. Величезні такі печі, в яких і хліб пекли, і страву готували. Ми з братом спали на тій печі — там було тепліше.

Мамі було дуже важко. Адже з дому ми поїхали буквально з однією валізою. Нічого не можна було з собою взяти, тільки ручну поклажу.

Пам'ятаю, був комендантський нагляд. Приїжджали з району, перевіряли чи всі на місцях. Постійний контроль, за найменшу провину — карали. А допомогти як такої — жодної.

Mein Vater Robert Friedrichowitsch Sterz war Bauingenieur in einem Betrieb. Er wurde ganz am Anfang des Krieges festgenommen, als Feind des Volkes verurteilt und in Uranbergwerke geschickt. Weitere 5 Jahre nach seiner Befreiung durfte er eine Sondersiedlung nicht verlassen. Er kehrte nie mehr zurück. Meine Mutter ist allein mit drei Kindern geblieben.

Als im August 1941 die Deportation begann, wurden wir in Viehwaggons verladen, die für den Menschentransport nicht geeignet waren. Alle schliefen auf dem Fußboden. Es waren sehr viele Leute mit Kleinkindern. Es gab gar keine Erleichterungen. Wenn es was zu essen gab, so war es eher nur kalte Marschverpflegung. Ich weiß es nicht genau, ich war noch zu klein.

Wir kamen in die Region Altai, Kreis Kruticha. Es war ein Dorf, fast überall standen Kuhställe. Meine Mutter konnte als Melkerin eingestellt werden — es gab keine andere Arbeit. Nur gut, dass auch eine Schwester meiner Mutter und unsere Oma dabei waren, zusammen konnten wir leichter überleben.

Ich kann nicht behaupten, dass man uns schlecht behandelte, es war einfach unfreundlich. In diesem Ort gab es viele Leute auch anderer Nationalität. Auf Arbeit sprachen wir miteinander russisch, zu Hause untereinander deutsch.

Zuerst wohnten wir in großen Baracken, dann wurden wir in kleine Häuschen einquartiert. Diese Häuser wurden mit riesigen Öfen beheizt, in denen auch Brot gebacken wurde. Ich und mein Bruder schliefen auf dem Ofenrücken — dort war es warm.

Unsere Mutter hatte es sehr schwer. Wir verließen die Heimat nur mit einem einzigen Koffer, man durfte nichts mitnehmen, nur das Handgepäck.

Ich kann mich erinnern, dass wir einer Kommandanturaufsicht unterlagen. Es kamen Leute aus der Kreisstadt und prüften, ob alle da waren. Irgendwelche Hilfe gab es

Я пам'ятаю, мамина сестра працювала агрономом і отримувала зарплату пшеницею. Завдяки тому, що мали борошно, ми й вижили. Добре також, що земля була і можна було посадити город. Вирощували картоплю та інші овочі.

Я ходила до школи за три кілометри. Взимку було дуже важко. Сніги глибокі, морози до 45 градусів, одержина поганенька. Бувало, що й обморожувалась. Шрами залишилися на все життя. У школі спершу діти дражнили, обзивали. Згодом звикли. Але я ті часи згадую як страшний сон. Здається, що це було не з нами.

Потім, у п'ятдесят четвертому році, була реабілітація і ми змогли приїхати в Україну. Тому що мамина сестра приїхала сюди раніше, і вона забрала нас до себе.

Що допомогло вижити? Працелюбні були, покірливі, трималися одне одного і вірили...

Треба вірити в краще, в добро. Не можна допустити, щоб подібне повторилося. Адже немає поганих націй.

nicht. Für jedes kleine Vergehen wurde man abgeholt. Es war ständige Kontrolle, es gab keine Freiheit.

Ich kann mich erinnern, dass die Schwester meiner Mutter als Agronomin tätig war und mit Getreide entlohnt wurde. Auf diese Weise konnten wir überleben, denn wir hatten Mehl und Gebackenes. Es war gut, dass wir ein Grundstück hatten und einen Gemüsegarten bestellten. Wir hatten Kartoffeln und Gemüse.

Ich ging in die Schule, die drei Kilometer entfernt war. Im Winter war es sehr schwer – tiefer Schnee, der Frost bis zu 45 Grad – und ich hatte dünne Kleidung, daher auch Erfrierungen – Narben sind auch bis heute zu sehen. In der Schule erging mir am Anfang schlecht, Kinder neckten mich. Dann gewöhnten sie sich an mich. Aber an diese Zeit erinnere ich mich als an einen Albtraum. Mir kommt vor, das alles ist nicht mit uns geschehen.

Віра Ковальова (Штрум)

народилася 4 жовтня 1959 року
с. Семіозерне Кустанайської області,
Казахстан

Wira Kowaljowa (Strum)

geb. 04.10.1959
im Dorf Semiosernoje, Gebiet Kustanai,
Kasachstan

Моя мама походить із кримських німців, а батько — з полтавських і воронезьких козаків.

18 серпня 1941 року під час депортації сім'я моєї мами разом з іншими німцями виїхала з районного центру Курман-Кемельчі. Їх було шестеро: дідусь Лео Християнович, бабуся Клара Фрідріхівна, їхні діти — Ельвіра сімнадцяти років, Лео-молодший тринадцяти років, моя чотирирічна мама Ірина та немовля Вітя. Спершу їх відправили до Закавказзя, в Орджонікідзевський край, а в листопаді сорок першого всі вони опинилися в Північному Казахстані, у селищі Смолокури Семіозерного району Кустанайської області. Їх підселили в землянку до однієї казахської сім'ї. Дід мій був налагоджувальником млинового обладнання, побачив покинутий млин і взявся його відновити. А вже в січні сорок другого року біля відродженого млина стояла довга вервечка возів із зерном.

Недовзі дідусь отримав повістку з військкомату. Голова готовий був видати йому як фахівцеві відкріпний папір. Та дід категорично відмовився, вірячи, що його призивають на фронт. У лютому сорок другого наша родина бачила його востаннє. Тільки у 1959 році після тривалих пошуків і численних запитів, завдяки Червоному хресту, ми отримали довідку з поштової скриньки І299. У ній зазначалося, що Штрум Леонтій Християнович з березня 1942 року перебував у трудармії, а 8 грудня 1944 року знятий з обліку як померлий.

Від голодної смерті нашу сім'ю врятували млин і тютюн. Лео-молодшого, який допомагав батькові відновлювати млин, залишили там-таки працювати підсобником. Мати зшила для нього полотняну торбинку, в яку поміщалося дві-три жмені збіжжя. Лео, коли чистив жорна, збирав у торбинку дерть, висівки. З них потім удома варили суп з галушками.

Meine Mutter stammt von Krim-Deutschen ab und der Vater von Kosaken aus Poltawa und Woronesh.

Am 18. August 1941 wurde die Familie meiner Mutter aus der Kreisstadt Kurman-Kemelci mit anderen Deutschen deportiert. Die Familie bestand aus sechs Personen: der Großvater, Leo Christianowytch, die Großmutter Klara Friedrichwna und die Kinder: Elvira, 17 Jahre alt, Leo junior, 13 Jahre, meine Mutter Irina, 4 Jahre und das Baby Witja. Zuerst wurden sie nach Transkaukasien, Region Ordshonikidse und im November 1941 nach Nordkasachstan, Dorf Smolokury, Kreis Semiosernoje, Gebiet Kustanai verbracht. Dort wurde sie in eine Erdhütte bei einer kasachischen Familie einquartiert. Mein Großvater war Mahlgangeinrichter, er sah eine vernachlässigte Mühle und erklärte sich bereit, sie wieder in Gang zu setzen. Bereits im Januar 1942 reihten sich bei der Mühle Pferdewagen mit Getreide ein.

Bald erhielt mein Großvater einen Einberufungsbehl. Der Kolchosvorsitzende war bereit, dem Großvater als einem wichtigen Fachmann einen Freistellungsbrief zu geben, aber der Großvater verzichtete darauf, weil er dachte, dass er an die Front versetzt wird. Im Februar 1942 sah ihn seine Familie zum letzten Mal. Erst 1959 konnten wir nach langjähriger Suche und zahlreichen Anfragen mit Hilfe des Roten Kreuzes eine Bescheinigung vom Postfach I299 erhalten, in der es hieß, dass Leonti Christianowytch Strum seit März 1942 bei der Arbeitsarmee beschäftigt war und am 8. Dezember 1944 als Verstorbener abgemeldet wurde.

Unsere Familie wurde durch die Mühle und den Tabak vor Hungertod gerettet. Leo den Jüngeren, der beim Wiederaufbau der Mühle behilflich war, ließ man dort als Hilfsarbeiter. Die Mutter hat ihm ein kleines Säckchen, bechergroß, genäht. Als er die Mühlsteine säuberte, sammelte er Kleie und Getreideschrot. Daraus wurde dann eine Mehlsuppe mit Klößchen gekocht.

Коли родина виїжджала з Криму, бабуся прихопила з собою трохи насіння... Але в голодні місяці все з'їли. Залишився тільки тютюн. Навесні сорок другого бабуся його посіяла. А восени вона зрізала листя, а моя мама з трирічним братиком в'язали його в пучечки й вішали в сараї сушитися. Взимку бабуся обмінювала той тютюн на харчі.

У жовтні сорок другого в трудову армію до Архангельської області на лісозаготівлі забрали мамину сестру Ельвіру (Віру). Було дуже важко, і вона разом з однією дівчиною вирішила утекти. Але втікачок спіймали і відправили на лісосплав. До селище Семіозерного вона повернулася в сорок шостому. Працювала головним бухгалтером, і всі знали її як Віру Леонтіївну. Тільки на могильному камені племінники й онуки побачили її справжнє ім'я — Ельвіра Леонтіївна Штрум.

Пам'ятаю, влітку п'ятдесят восьмого я закінчила другий клас. Прибігаю додому і ще з порога гукаю: «Мені потрібна картопля! Ми у «війнушку» граємо. Я кухарка». Мама запитує, що ж я готуватиму. Кажу: «Нашим напечемо картоплі, накришимо сала, а німцям — піску». А мама мені: «Але ж і ти — німкеня». Зі мною істерика: «Як ти можеш таке казати? Німці — вони ж фашисти!» Прийшов тато з роботи, почав пояснювати, що «німець» така ж національність, як і казах, росіянин, українець чи татарин... Насилу мене заспокоїли.

Після цього випадку мої батьки ініціювали в селищі (радгосп «Новоніжинський») недільний гурток, де раз на тиждень збиралися діти з німецьких родин. Дора Андріївна Бейхер навчала нас німецької мови, розповідала про народні традиції та звичаї. Виписали з Москви букварик — фібель, дитячий журнал німецькою мовою «Schreibikus» («Шрайбікус»).

Я вдячна усім тим, хто своєю працею і силою духу зумів піднести німецьку національність на належний рівень.

Als die Familie Krim verließ, hat die Großmutter Samen von verschiedenen Pflanzen mitgenommen. Aber in den Hungermonaten wurden fast alle Samen verpeist, es blieben nur noch die von Tabakspflanzen. Im Frühjahr 1942 säte die Großmutter diese Samen und schnitt im Herbst Tabakblätter ab. Meine Mutter mit dem dreijährigen Bruder band die Blätter zu kleinen Bündeln und hing sie im Schuppen zum Trocknen. Im Winter konnte die Großmutter den Tabak gegen Lebensmittel eintauschen.

Im Oktober 1942 wurde auch die Schwester meiner Mutter, Elvira (Vera) zur Arbeitsarmee eingezogen und zum Holzfällen im Gebiet Archangelsk verpflichtet. Dort war es sehr schwer und sie beschloss mit noch einem Mädchen zu fliehen. Sie wurden gefangen und zur Holzflößerei geschickt. Ins Dorf Semiosernoje kehrte sie erst 1946 zurück. Sie arbeitete als Chefbuchhalterin und alle kannten sie nur als Vera Leontjewna. Nur auf ihrem Grabstein konnten ihre Neffen und Großneffen ihren echten Namen lesen: Elvira Leontiwna Strum.

Ich kann mich erinnern, als ich 1968 nach der zweiten Klasse ins Haus rannte und sagte: „Ich brauche Kartoffeln. Wir spielen Krieg. Ich bin Köchin.“ Meine Mutter fragte, was ich kochen wollte. Ich antwortete: „Für die Unsrigen backen wir Kartoffeln und schneiden Speck, und die Deutschen kriegen Sand zu essen.“ Und die Mutter sagte: „Ich bin eigentlich auch Deutsche.“ Ich bekam einen Wutanfall. „Wie kannst du sowas sagen? Deutsche sind ja Faschisten!“ Dann kam der Vater von der Arbeit und versuchte mir zu erklären, dass „deutsch“ genauso eine Nationalität ist wie Kasachen, Russen, Ukrainer und Tataren. Mit Mühe und Not habe ich mich beruhigt.

Nach diesem Vorfall initiierten meine Eltern in unserem Ort (Sowchose „Nowoneshinski“) einen Zirkel, in dem sich sonntags Kinder aus deutschen Familien

versammelten. Dora Andrijwna Beicher unterrichtete uns Deutsch und erzählte über deutsche Traditionen. Wir haben aus Moskau eine Fibel und eine deutsche Kinderzeitschrift, „Schreibikus“ bestellt.

Ich bin all denjenigen dankbar, die durch ihre Arbeit und Anstrengung des Geistes vermochten, die ethnische Herkunft „deutsch“ auf die entsprechende Höhe zu bringen.

День пам'яті жертв депортації німців з України, Німецька євангелічно-лютеранська кірха Святої Катерини у Києві

Gedenktag für die Opfer der Deportation der Deutschen aus der Ukraine, Deutsche Evangelisch-Lutherische Kirche St.Katharina in Kyjiw

Евальд Шульц

народився 12 листопада 1937 року

Ewald Schulz

geb. 12.11.1937

Батьки — Шульц Асаф Християнович і Шульц Марта Карлівна.

Мені завав у пам'ять один епізод, що його розповідала мені мама. Одного разу повернувся батько з роботи (він був червонодеревником). Підійшов до коліски, взяв мене, маленького, на руки і проспівав по-німецьки «Спіймав я рибку у ставку...». А з очей йому скотилися дві великі сльози. Невдовзі прибув «воронок» і батька заарештували. Більше ми його не бачили. У мене навіть немає його світлини.

Мої особисті спогади розпочинаються десь із 1942 року. Нас загнали в теплушки. Почалося бомбардування. Потяг зупинився, люди висипали з вагонів. Кругом поле. Ховатися нікуди. Мене мама собою прикрила. Літаки відбомбили і полетіли. Багато людей так і залишилися лежати в тому полі.

Мама розповідала, як ми їхали Південно-Уральською залізницею. Вивантажили нас під Челябінськом на станції Леб'яже. У цих самих теплушках наша сім'я — мама і троє дітей — прожили всю зиму. Щоб хоч трохи обігрітися, старший брат бігав до товарних вагонів і підбирав вугілля.

Потім нас перевезли в село Піщанку Пресногорьковського району Кустанайської області. Поселили на квартиру до однієї жінки. Пам'ятаю, у мами ноги розпухнули від голоду. Вона усе нам їжу підсовувала. Влітку кропиву, лободу їли.

Ми не померли з голоду завдяки моєму братові. У селі, в коморах за кладовищем, зберігався насінний матеріал. Стояли вони на високих стовпах. Мій шістнадцятирічний брат ходив туди через кладовище. Підповзав під комору, свердлив ручним дрилем отвір, набирив у торбинку зерна, затикав дірочку і вертався додому. Мама перетирала те зерно і додавала в кашу, яку варила з різної трави і бозна ще з чого.

Meine Eltern waren Asaph Christianowytch und Marta Karliwna Schulz.

Mir hat sich eine kleine Episode, erzählt von meiner Mutter, ins Gedächtnis geprägt. Einmal kam mein Vater, der Kunstschler war, nach Hause, nahm mich aus der Wiege und sang mir auf deutsch: „Ich hab ein Fischlein im Teich gefangen...“ Aus seinen Augen kullerten zwei große Tränen herunter. Bald kam die schwarze „Grüne Minna“ und der Vater wurde festgenommen. Wir haben ihn nie mehr gesehen. Ich habe nicht einmal sein Foto.

Meine persönlichen Erinnerungen beginnen ungefähr mit dem Jahr 1942. Wir wurden in Lastwaggons verladen, fuhren und plötzlich kam ein Bombenangriff. Der Zug blieb stehen, alle Leute stoben aus den Waggons. Überall nur das flache Feld, kein Versteck. Die Mutter hat mich mit ihrem Körper verdeckt. Die Flugzeuge haben fertig bombardiert und flogen weg. Viele Leute blieben im Feld einfach liegen.

Meine Mutter erzählte mir, dass wir auf der Südural-Eisenbahn fuhren. Wir wurden auf der Station Lebjashe bei Tscheljabinsk abgeladen. In diesem Lastwaggon wohnte unsere Familie – die Mutter und wir drei Kinder – im Winter weiter. Um ein bisschen zu heizen, lief mein älterer Bruder zu den Güterzügen und sammelte dort Kohlen.

Danach wurden wir ins Gebiet Kustanai gebracht, Dorf Pestschanka, Kreis Presnogorkowka, und bei einer Frau einquartiert. Ich kann mich erinnern, dass die Beine meiner Mutter vor Hungerödem geschwollen waren, aber sie schob das Essen uns zu. Im Sommer aßen wir Brennnesseln und Melde.

Wir sind nur dank meinem Bruder nicht verhungert. In unserem Dorf wurde in einem Speicher hinter dem Friedhof das Saatgut aufbewahrt. Dieser Speicher stand auf hohen Pfählen. Mein sechzehnjähriger Bruder lief über den Friedhof zum Speicher und kroch darunter. Mit einem Handdrill bohrte er ein Loch in den Speicherboden, fing

А ось такий ще епізод про брата. Поліз він якось під комору, а там не зерно було, а рижій — дрібне таке насіння, ми називали його «рижик». Того разу брат попався і його замкнули у прибудові комори. Доки він там сидів, мама спекла з цього рижка маленькі балабушки, і мене послали віднести їх братові. Ці балабушки треба було у шпарку просунути так, щоб шматочок не зачепився і не розкришився. Але в мене не виходило, так нічого братові й не дісталось. Лише поплакали удвох — я зовні, а він усередині.

Приїхав нарешті уповноважений з району. Відчинили комору. Вийшов брат з тієї тюрми. Низенький, щупленький, наляканий... Уповноважений глянув на нього, спитав: «Синку, ти так більше не робитимеш? Гаразд?» Та й відпустив мого брата.

А ще пам'ятаю, як була пожежа на полі. Падалишні колоски підсмажилися, але не згоріли. Аж тут випав сніг, усе скував мороз. Потім настала весна. І щоб дістатися того поля, треба було перейти через балку. А вона — повнісінька води. Брат якось перебрів і назбирав тих колосків, що після пожежі залишилися. А була в колгоспі така посада — об'їждчик. Він верхи на коні поля об'їжджав. От він побачив брата і батою прогнав через усе село — за те, що той набрав на полі маленьку торбинку горілих, перемерзлих колосків...

Ось так ми й виживали. Мама усе хвалила брата, що він добувач, годувальник наш. Воно то так, та тільки все ж це було крадіством. Брат потім на похилу стежку ступив. Здебільшого сидів по в'язницях, ніж на волі був. Життя його таким зробило... Важко це. Дуже важко.

Не було в мене дитинства, та й юності теж не було. Я не міг навіть на вулицю вийти, бо місцеві дітлахи жбурляли в мене камінням. Я розумію їхні настрої і не звинувачую їх. Була війна, а я був німцем.

Körner in einem Säckchen auf, dichtete das Loch mit einem Pfropfen ab und kehrte zurück. Die Mutter hat dann das Getreide zerrieben und zum Brei beigemischt, der aus jeglichen Kräutern und sonst noch woraus gekocht wurde.

Dann gab es noch einen Vorfall mit dem Bruder. Er kroch noch einmal unter den Speicher, aber dort war kein Getreide mehr, sondern die kleinen Rapssamen. Diesmal wurde er gefangen und in einer Nebenkammer beim Speicher verschlossen. Als er dort saß, buk die Mutter aus diesen Samen kleine Kügelchen und schickte mich, diese Kügelchen meinem Bruder zu bringen. Man musste sie durch einen Spalt vorsichtig stoßen, damit sie nicht zerkrümelten. Es gelang aber nicht, sie zerfielen und der Bruder bekam nicht zu essen. Ich heulte auf der einen Seite und der Bruder auf der anderen.

Dann kam ein Polizist aus der Kreisstadt. Die Speicherkammer wurde aufgemacht und mein Bruder kam heraus: klein, dünn und erschrocken. Der Polizist sah ihn an und fragte: „Na, mein Sohn, du machst das doch nicht noch einmal? Nein?“ Und ließ meinen Bruder laufen.

Ein anderes Mal erinnere ich mich an einen Feldbrand. Ähren wurden angebraten, aber nicht verbrannt. Dann fiel plötzlich der Schnee und alles froh ein. Niemand konnte ans Feld gelangen. Dann kam der Frühling. Um zum Feld zu kommen, musste man eine Senke überqueren, die aber voll von Tauwasser war. Mein Bruder hat das geschafft und sammelte diese Ähren, die nach dem Brand liegengeblieben waren. Und in der Kolchose gab es damals einen Beruf: berittener Wachmann. Er bewachte Kornfelder zu Pferd. Als er meinen Bruder sah, trieb er ihn, peitschend, durch das ganze Dorf, weil mein Bruder ein kleines Säckchen gebrannte Ähren im Feld gesammelt hatte.

So lebten wir. Meine Mutter lobte den Bruder ständig, dass er Ernährer, Versorger sei. Das stimmte auch, aber es war immerhin Diebstahl. Der Bruder eignete es sich dann

До школи я пішов приблизно на третій рік нашого життя в тому селі. Мама вділила мені свої старі латані-перелатані кирзові чоботи. До цього я аж до снігу бігав босий, а взимку, коли випадав сніг, сидів дома.

Закінчив я сім класів. Мені ще не виповнилося й п'ятнадцяти років, як викликали до сільради. Прийшли ми з мамою. А там комендант, який наглядав за німцями висланими. Португея, ремінь, пістолет у кобурі, хромові чоботи, усе аж рипить на ньому. Можете собі уявити психологічний стан підлітка? А він ходить туди-сюди і вичитує мені мораль. Каже, з одного боку за шість кілометрів од нашого села — село Сибірка, за п'ять кілометрів у другий бік — Богоявленка. Так от, я не маю права ні туди, ні туди ходити самовільно. А мушу запитувати дозволу у коменданта. І щотижня мушу прийти і розписатися, що я тут, на місці, і не скоїв жодних правопорушень. Коли я вийшов із сільради, то не ночував удома три ночі. Зробив собі курінь у заростях конопель і проплакав там увесь час. Я почувався таким пригнобленим, приниженим, так мене, ще дитину, образили, що й розказати не можна.

Коли я вчився у школі, у нас викладали німецьку мову. Я отримував самі двійки. Чому? Бо не хотів учити німецьку, мені було огидно, я відкидав усе німецьке. Викликали маму до школи. Завели мене у вчительську і класна керівниця привселюдно почала з мамою мене виховувати.

Мене всі кличуть Ванею, і дружина так називає. А справжнє моє ім'я — Евальт. Та я соромився свого імені. Аж коли до Німеччини змінилось ставлення, тоді й я зрозумів, що неправий був. Як і з німецькою мовою. Мову я знаю, щоправда, на побутовому рівні. Мама розмовляла зі мною тільки по-німецьки, а я відповідав їй російською. І хоча все розумів, але

so sehr an, dass er mehr Zeit im Gefängnis verbrachte als in der Freiheit. So hat ihn das Leben gemacht. Es war sehr schwer...

Ich hatte keine richtige Kindheit, auch keine Jugend. Ich konnte nicht einmal auf die Straße gehen, denn örtliche Kinder warfen mit Steinen auf mich – ich kann ihre Stimmung verstehen und nehme es ihnen nicht übel, es war Krieg und ich war ein Deutscher.

Ich wurde im dritten Jahr nach unserer Ankunft im Dorf eingeschult. Die Mutter gab mir ihre alten geflickten Kunstlederstiefel. Bevor der Schnee fiel, lief ich barfuß, als es schneite, musste ich zu Hause hocken.

Ich habe sieben Klassen abgeschlossen, war nicht einmal 15 Jahre alt – und plötzlich ruft man mich in den Dorfrat. Ich komme mit der Mutter und dort steht ein Kommandant, der die deportierten Deutschen beaufsichtigte. Er hat Koppelzeug, eine Pistole, glänzende Lederstiefel – alles knarzt und knirscht. Stellen Sie sich den psychologischen Zustand eines Halbwüchsigen vor? Und er geht auf und ab und liest mir die Leviten. So: einerseits befindet sich sechs Kilometer von unserem Dorf das Dorf Sibirka, andererseits in fünf Kilometern das Dorf Bogojawlenka. Also darf ich weder in das eine noch in das andere Dorf ohne Genehmigung gehen. Ich muss es vom Kommandanten genehmigen lassen. Und jede Woche muss ich kommen und unterschreiben, dass ich da bin und kein Fehlverhalten zugelassen habe.

Als ich den Dorfrat verließ, konnte ich drei Nächte lang nicht zu Hause schlafen. Ich baute eine Laube im Hanfdickicht und weinte dort drei Tage lang. Ich noch als Kind war so erniedrigt, deprimiert, kaputt, dass ich es nicht beschreiben kann.

Als ich in der Schule lernte, wurde uns Deutsch unterrichtet. Ich habe immer nur „ungenügend“ gehabt. Warum? Ich wollte Deutsch nicht lernen, mir war alles deutsche widerwärtig. Die Mutter wurde in die Schu-

не говорив. Утікав од неї, щоб ніхто не чув, що вона говорить зі мною по-німецьки. Ось так був я настроєний через приниження.

До 1953 року нас, піднаглядних, до армії не брали. З п'ятдесят третього нагляд зняли, та все одно ще рік нікого не призивали, а мені дуже хотілося. Тільки у двадцять років мене забрали до армії, і я був такий гордий. Служив у Дніпропетровську. Правда, й тут згадали мені моє німецьке походження. Був я водієм, возив командира частини. І ось спецслужби військові почали в мене допитуватися про батька — де він, куди подівся? Але ж я справді нічого про нього не знав.

Значно пізніше в Харківському архіві нам показали документи, з яких стало відомо, що батька заарештували за доносом двох наших сусідів. На допиті його змусили зізнатися, що він — німецький розвідник і буцімто несхвально висловлювався про колективізацію. За рішенням «трійки» було ухвалено вирок — розстріл.

Я розповідаю і ніби знов переживаю всі ті події. І я дуже вдячний своїй мамі, що вона виростила нас трьох, хоч як важко їй було.

le zitiert. Mich bringt man ins Lehrerzimmer und die Klassenlehrerin sowie die Mutter fangen an, mir ins Gewissen zu reden.

Alle nennen mich Wanja, auch meine Frau. Mein echter Vorname ist aber Ewald. Ich schämte mich für meinen Namen. Als sich das Verhalten gegenüber Deutschland änderte, kapierte ich, dass ich Fehler machte. Genauso steht es mit der deutschen Sprache. Ich kenne das, aber nur auf häuslicher Ebene. Meine Mutter sprach mit mir ausschließlich deutsch, ich antwortete ihr aber auf russisch. Ich konnte alles verstehen, aber selbst sprach ich nicht. Ich floh vor ihr, damit niemand hören konnte, dass sie mit mir deutsch spricht. So war ich wegen der Demütigungen gestimmt.

Bis 1953 wurden wir, die unter Aufsicht standen, nicht eingezogen. Seit 1953 wurde die Aufsichtspflicht aufgehoben, aber noch ein Jahr lang gab es für mich keine Einberufung, aber ich wollte so sehr in die Armee. Erst mit 20 Jahren kam ich dorthin und war sehr stolz darüber. Ich habe meinen Dienst in Dnepropetrowsk geleistet. Aber auch hier wurde ich an meine deutsche Abstammung erinnert. Ich war Fahrer und fuhr den Chef einer Armeeeinheit. Und da fing der militärische Sicherheitsdienst nachzuforschen: Wer ist dein Vater, wo ist er und warum? Ich wusste wirklich von nichts.

Viel später wurden uns im Archiv in Charkiw Unterlagen gezeigt, aus denen hervorging, dass unser Vater von zwei Nachbarn denunziert wurde. Beim Verhör war er gezwungen zuzugeben, dass er deutscher Spion gewesen sei und dass er missbilligende Äußerungen in Bezug auf Kollektivierung gemacht habe. Nach Beschluss eines „Dreier-Gerichts“ wurde das Urteil gefällt: Erschießen.

Ich erzähle es und erlebe es wieder. Und ich bin meiner Mutter so dankbar, dass sie uns drei hochgezogen hatte, wie schwer es ihr auch gefallen war.

День пам'яті жертв депортації німців з України, Німецька євангелічно-лютеранська кірха Святої Катерини у Києві

Gedenktag für die Opfer der Deportation der Deutschen aus der Ukraine, Deutsche Evangelisch-Lutherische Kirche St.Katharina in Kyjiw

HAYKOBİ
CTATTI

WISSENSCHAFTLICHE
BEITRÄGE

Доктор Альфред Айсфельд

Від образу «внутрішнього ворога» до депортації за національною ознакою

Огульні звинувачення німецького населення періоду до 1914 р. в неояльності щодо країни свого проживання — Росії — в роки Першої світової війни стали приводом для депортації близько 500 тис. осіб із Привіслинського і Південно-Західного країв, Прибалтики й Причорномор'я.¹ Обґрунтуванням стало те, що вони самі або їхні предки були вихідцями з країни, з якою Росія перебувала у стані війни. Після встановлення радянської влади німців України нова влада віднесла до категорії «неблагонадійних» народів, що чинили пасивний опір підміні традиційних норм і цінностей приватного і громадського життя нововведенням радянської влади й насадженням колективного господарювання замість звичного індивідуального.

Dr. Alfred Eisfeld

Vom Bild des „inneren Feindes“ zur Deportation nach ethnischen Merkmal

Pauschale Beschuldigungen der deutschen Bevölkerung wegen Illoyalität gegenüber Russland, dem Land, wo sie lebte, vor 1914 wurden in den Jahren des Ersten Weltkriegs zum Anlass, ca. 500 Tausend Personen aus dem Weichselland und dem Südwestgebiet des Russischen Reiches, dem Baltikum und dem Schwarzmeergebiet zu deportieren.¹ Die Begründung bestand darin, dass diese Bevölkerung und deren Vorfahren aus dem Land stammten, mit dem sich Russland im Kriegszustand befand. Nach der Errichtung der Sowjetmacht wurden die Ukraine-Deutschen durch die neue Führung zur Kategorie von „unzuverlässigen“ Völkern gerechnet, die passiven Widerstand gegen den Ersatz der traditionellen Normen und Werten des privaten und öffentlichen Lebens durch Neuerungen der Sowjetmacht und die Einführung der Kollektivwirtschaft statt üblicher privater Wirtschaftsform leisteten.

Кооперативні спілки, школи, клуби, благодійні організації вже з 1924 р. за версією ОДПУ СРСР, затвердженою заст. голови ОДПУ Г. Ягодою, було названо німецькими, тобто іноземними.²

За оцінкою політичної поліції ОДПУ, німецькі громадяни СРСР з 1925 р. вважалися ворожими і комунізму, і СРСР верствами населення.³ У 1930-і рр. ОДПУ масштабно розгорнуло агентурну розробку різних соціальних і професійних груп німецького населення. На тлі ідеологічного протистояння СРСР і націонал-соціалістів, що прийшли до влади в Німеччині, вже в 1933 р. на території Одеської області було «розкрито» усякі «контрреволюційні повстанські організації».⁴ У вересні 1933 р. голова ДПУ УРСР В. Балицький у записці на ім'я секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора «Про діяльність німців-фашистів на Україні» повідомив про «розкриття» 69 повстанських організацій та осередків у 26 районах Одеської, Донецької, Дніпропетровської, Київської областей та Молдавської АССР.⁵ Після цього репресії проти німецького населення України набули системного характеру. З листопада 1934 р., за наказом Балицького, у Спартаківському, Комінтернівському, Зельцьському, Карл-Лібкнехтівському, Молочанському, Люксембурзькому та Пулінському німецьких національних районах було упроваджено посади уповноважених Особливого відділу ДПУ «для роботи з німцями», а в Новоград-Волинському, Черняхівському, Емільчинському, Володарсько-Волинському районах з компактним німецькими населеними пунктами запроваджено посади резидентів Особливого відділу ДПУ.⁶

Якщо на початку 1930-х рр. німців висілали до Північного краю за соціальною ознакою (куркулі), то в 1936 р. з прикордонних із Польщею Мархлевського та Пулінського національних районів поляків і німців депортували до Казахстану вже за етнічною ознакою. У роки «Великого терору» (1937–1938) по «німецькій лінії» (наказ НКВС СРСР № 00439 від 25 липня 1937 р.) в Українській РСР було бездоказово репресовано близько 30 тис. німців — громадян СРСР, як «низівку» німецьких шпигунів і диверсантів або як учасників диверсійних, повстанських чи «штурмових» груп, що нібито готували озброєні акції німецької армії в тилу Червоної армії на випадок війни Німеччини проти СРСР.

Послаблення репресій, назване закінченням «Великого терору», не означало їх припинення. Заступник наркома внутрішніх справ УРСР А. Кобулов у своїй директиві «Про

Kooperationsverbände, Schulen, Klubhäuser und Wohltätigkeitsorganisationen wurden bereits 1924 nach Auffassung der politischen Polizei OGPU der UdSSR, die durch den Stellvertretenden Leiter der OGPU G. Jagoda bestätigt worden war, als „deutsch“, d. h. als ausländisch, eingestuft.²

Nach Einschätzung der OGPU galten deutschstämmige Bürger der UdSSR seit 1925 als die gegenüber dem Kommunismus und der UdSSR feindlich eingestellten Bevölkerungsschichten³. In den 1930-er Jahren leitete die OGPU eine durch Geheimagenten betriebene groß angelegte Ausspähung verschiedener sozialer und beruflicher Gruppen der deutschen Bevölkerung ein. Vor dem Hintergrund einer ideologischen Konfrontation zwischen der UdSSR und den in Deutschland an die Macht geratenen Nationalsozialisten wurden bereits 1933 „konterrevolutionäre aufständlerische Organisationen“ im Gebiet Odesa aufgedeckt⁴. Im September 1933 berichtete der Leiter der Geheimpolizei GPU der Ukrainischen SSR W. Balizky in seinem an den Sekretär des ZK der Kommunistischen Partei (B) der Ukraine S. Kossior gerichteten Schreiben „Über die Tätigkeit von Deutschfaschisten“, dass 69 Untergrundorganisationen und Zellen in 26 Kreisen der Gebiete Odesa, Donezk, Dnipropetrowsk, Kyiw und der Moldauischen ASSR aufgedeckt wurden⁵. Danach erhielten die Repressalien gegen die deutschstämmige Bevölkerung der Ukraine einen systematischen Charakter. Vom November 1934 an wurde in den deutschen Nationalkreisen Spartakowka, Kominterniwske, Selz, Karl-Liebkecht, Molotschna, Luxemburg und Puline das Amt eines Beauftragten für „Arbeit mit Deutschen“ der Sonderabteilung der GPU und in den Kreisen Nowohrad-Wolynsky, Tschernjachiw, Emiltschino und Wolodarsk-Wolynsky, wo Deutschstämmige geschlossen lebten, das Amt eines Residenten der Sonderabteilung der GPU eingerichtet.⁶

Wenn Anfang der 1930-er Jahre die Deutschstämmigen gemäß ihrem Sozialstatus (als Großbauern) in den Norden verbannt wurden, so deportierte man Polen und Deutsche aus den grenznahen Kreisen zu Polen, Marchlewsk und Puline, nach Kasachstan bereits wegen ihrer ethnischen Zugehörigkeit. In den Jahren des „Großen Terrors“ (1937 und 1938) wurden in der Ukrainischen SSR ca. 30.000 Sowjetbürger deutscher Abstammung unbegründeten Repressalien gemäß der „deutschen Linie“ des Befehls des NKWD der UdSSR Nr. 00439 vom 25. Juli 1937 unterzogen – angeblich weil sie als Grundstoff für deutsche Spione und Saboteure oder als Mitglieder von „Diversions-, Aufstands- oder „Sturm“-Gruppen angesehen wurden, die bewaffnete Aktionen der Wehrmacht im Hinterland der Roten Armee im Kriegsfall Deutschlands gegen die Sowjetunion vorbereitet haben sollen.

агентурно-оперативну роботу щодо німецької к[онтр]р[еволюції]» від 31 грудня 1938 р., адресованій усім начальникам обласних УНКВС, стверджував: «Німецька розвідка, незважаючи на завданій їй нашими органами удар, останнім часом інакше перепланувала свою роботу і в німецьких колоніях, і в промисловості України, не припинила своєї активності і продовжує свою підривну діяльність». Далі йшла вказівка: «Розпочати насадження агентури в німецьких національних районах; взяти на облік усіх німців, австрійців і чехів, що працюють у промисловості й зайнятися глибокою агентурною розробкою їх; відновити обліки щодо основної бази німецької контрреволюції, шпигунства і диверсії».⁷ Перелік 16-ти категорій обліку закінчувався формулюванням: «особи, що пройшли за свідченнями репресованих у німецьких справах, не репресовані досі, та ін.».⁸ Відомо, що доповіді по «німецькій колонії» обласними УНКВС склалися за 1940 і 1941 рр., але в них не зазначалося, що було виявлено нові організації радянських громадян, які б готувалися зі зброєю в руках виступити проти радянської влади. Цього не зміг виявити і створений 3 лютого 1941 р. постановою ЦК ВКП(б) Наркомат державної безпеки, до завдань якого входила, у тому числі, боротьба з підривною, шпигунською, диверсійною, терористичною діяльністю іноземних розвідок усередині СРСР.⁹

Депортація за етнічною ознакою

Після початку воєнних дій Німеччини та її союзників проти СРСР указом ПВР СРСР № 8/160 «Про воєнний стан» від 22 червня 1941 р. у місцевостях, оголошених на воєнному стані, «усі функції органів державної влади в сфері оборони, забезпечення громадського порядку і державної безпеки» було передано військовим радам фронтів, армій, військових округів, а там, де військових рад не було, вищому командуванню військових з'єднань. Вони отримали право «виселяти в адміністративному порядку з меж місцевості, оголошеної на воєнному стані, або з окремих її пунктів осіб, визнаних соціально небезпечними як за своєю злочинною діяльністю, так і за зв'язками зі злочинним середовищем».¹⁰ На підставі цього указу вже в перші дні війни відбувалися арешти німців на території України.

Нарком держбезпеки В. Меркулов першого ж дня війни підписав директиву «Про заходи

Die Abschwächung der Repressalien, die als Beendigung des „Großen Terrors“ bezeichnet wurde, bedeutete nicht deren Einstellung. Der stellvertretende Volkskommissar für innere Angelegenheiten der Ukrainischen, SSR A. Kobulow, behauptete in seiner Weisung „Über operative Agententätigkeit gegen die d[eutsche] K[onterrevolution]“ vom 31. Dezember 1938: „Trotz des von unseren Organen zugefügten Schlags änderte der deutsche Nachrichtendienst in der letzten Zeit seine Tätigkeitsweise sowohl in den deutschen Kolonien als auch in der Industrie der Ukraine, hörte mit seinen Aktivitäten nicht auf und setzt seine Wühlarbeit fort...“ Danach folgte der Befehl: „Mit der Einsetzung der Agenten in den deutschen Nationalkreisen beginnen; alle Deutschen, Österreicher und Tschechen, die in der Industrie tätig sind, erfassen und mit deren tiefen Agentenbearbeitung beginnen; die Listen der Hauptbasis der deutschen Konterrevolution, Spionage und Diversion wiederherstellen“⁷. Die Liste aus 16 Erfassungskategorien endete mit der Formulierung: „Personen, die in den Angaben von Bestraften vorkommen, die bis jetzt nicht unter Repressalien standen und andere“⁸. Es ist bekannt, dass Berichte über „deutsche Kolonien“ von den Gebietsverwaltungen des NKWD 1940 und 1941 verfasst wurden, aber dort wurde nicht erwähnt, dass neue Organisationen von Sowjetbürgern, die mit Waffe in der Hand gegen die Sowjetmacht kämpfen wollten, entdeckt wurden. Das konnte auch das durch den Beschluss des ZK der WKP (B) am 3. Februar 1941 gegründete Volkskommissariat für Staatssicherheit, dessen Aufgaben die Bekämpfung der Wühl-, Spionage-, Diversions- und Terrortätigkeit ausländischer Nachrichtendienst innerhalb der UdSSR umfasste, nicht feststellen⁹.

Deportation aufgrund eines ethnischen Merkmals

Nach Beginn der Kriegshandlungen Deutschlands und seiner Satelliten gegen die UdSSR wurden per Erlass des Präsidiums des Obersten Sowjets der UdSSR „Über den Kriegszustand“ Nr. 8/160 vom 22. Juni 1941 „sämtliche Funktionen der Organe der Staatsmacht im Bereich Verteidigung, Sicherung der öffentlichen Ordnung und der Staatssicherheit“ in den vom Kriegszustand betroffenen Gebieten den Militärräten der Fronten, Armeen und Militärbezirke oder, falls es keine

органів держбезпеки у зв'язку з початком воєнних дій з Німеччиною». Згідно з цією директивою, що була обов'язковою для всіх органів безпеки, підставою для арешту була підозра в злочинних намірах. Різниця полягала в тому, що згідно з указом ПВР СРСР, військова влада могла виселяти осіб, визнаних соціально небезпечними за їх злочинну діяльність, а Меркулов наділив свої периферійні органи правом заарештовувати за підозрою в злочинних намірах. Російський історик А. Демидов у своєму аналізі діяльності територіальних органів держбезпеки СРСР дійшов висновку, що діяльність органів НКДБ «протікала на основі власних наказів, директив, інструкцій і циркулярів, розроблених з відхиленням від законів СРСР та Указів Президії Верховної Ради СРСР».¹¹ НКДБ наділив себе повноваженнями, що перевищували повноваження військових рад, наділених усіма функціями органів державної влади.

4 липня 1941 р. вийшла спільна директива НКВС та НКДБ СРСР «Про заходи щодо виселення соціально-небезпечних елементів з територій, оголошених на воєнному стані», згідно з якою під час ухвалення такого рішення військовою владою його проведення мало покладатися на органи НКДБ-НКВС. У директиві зазначалося: «У зв'язку з цим пропонуємо провести відповідну підготовчу роботу, взявши на облік усіх осіб разом з їхніми сім'ями, перебування яких на територіях, оголошених на воєнному стані, буде визнано небажаним...».¹² Далі йшла вказівка: «До взяття на облік підходьте обережно, заздалегідь перевіряючи наявні у вас матеріали. Непрацездатні чоловіки й жінки старші за 60 років виселенню не підлягають». Тим самим було започатковано поділ сімей на працездатних (для використання в таборах ГУЛАГу і на будівництвах) та непрацездатних, залишених напризволяще.

Наступного дня, 5 липня 1941 р., РНК СРСР ухвалив постанову № 1825-818сс «Про порядок евакуації населення у воєнний час», у пункті 1 якої зазначалося: «Встановити, що евакуація населення з прифронтової смути провадиться за вказівкою місцевого військового командування, а в інших районах тільки з дозволу Ради з Евакуації... Вантаження у вагони евакуйованого населення провадиться місцевими органами Радянської влади, які зобов'язані на всіх евакуйованих скласти повагонні списки і вручити їх начальникові ешелону, який призначається військовим командуванням або місцевими органами влади».¹³ Евакуйованих першої черги пропонувалося поселити на території областей та АРСР: від Кіровської області та Удмуртської АРСР до Сталінградської області й Башкирської АРСР.

Militärräte gab, dem Oberkommando der Militärverbände übertragen. Sie erhielten das Recht, „Personen, die aufgrund ihrer verbrecherischen Tätigkeit oder wegen der Verbindungen zum Verbrechermilieu als sozial gefährlich anerkannt wurden, aus der vom Kriegszustand betroffenen Gegend oder aus einzelnen Ortschaften dieser Gegend in einem Verwaltungsverfahren auszusiedeln“.¹⁰ Aufgrund dieses Erlasses fanden bereits in den ersten Kriegstagen Verhaftungen von Deutschen in der Ukraine statt.

Der Volkskommissar für Staatssicherheit der UdSSR, W. Merkulow, unterzeichnete am ersten Kriegstag die Weisung „Über Maßnahmen der Sicherheitsbehörden im Zusammenhang mit den begonnenen Kriegshandlungen Deutschlands“. Gemäß dieser Weisung, die für sämtliche Sicherheitsorgane verbindlich war, durfte ein Tatverdacht als Grundlage für eine Verhaftung gelten. Im Unterschied gegenüber dem Recht der Militärbehörden gemäß dem Erlass des Präsidiums des Obersten Sowjets der UdSSR, Personen, die wegen ihrer verbrecherischen Tätigkeit als sozial gefährlich anerkannt wurden, auszusiedeln, berechtigte Merkulow seine Behörden vor Ort, Verdächtige der verbrecherischen Absichten zu verhaften. Der russische Historiker A. Demidow schlussfolgerte in seiner Analyse der Tätigkeit der örtlichen Sicherheitsbehörden der UdSSR, dass die Tätigkeit der NKGB-Behörden „auf der Grundlage eigener Befehle, Weisungen, Vorschriften und Zirkularbriefe, die unter Abweichung von den Gesetzen der UdSSR und den Erlassen des Präsidiums des Obersten Sowjets der UdSSR verfasst wurden, erfolgte.“¹¹ Das NKGB ermächtigte sich selbst mit Befugnissen, die bei weitem die Befugnisse der mit sämtlichen Funktionen der Staatsmacht ausgestatteten Militärräte überstiegen.

Am 4. Juli 1941 erschien die gemeinsame Weisung des NKWD und des NKGB der UdSSR „Über Maßnahmen zur Übersiedlung von sozial gefährlichen Personen aus den vom Kriegszustand betroffenen Gebieten“, laut der die Entscheidungen von Militärbehörden durch die NKGB/NKWD-Behörden umgesetzt werden mussten. Die Weisung lautete: „In diesem Zusammenhang wird empfohlen, entsprechende Vorbereitungen zu treffen und alle Personen, deren Aufenthalt in den Gebieten mit Kriegszustand für unerwünscht befunden wird, samt deren Familienangehörigen zu erfassen...“¹² Weiter folgte die Anweisung: „Die Erfassung ist mit Vorsicht vorzunehmen, indem alle vorliegenden Unterlagen im Voraus geprüft werden müssen. Arbeitsunfähige Männer und Frauen über 60 Jahre alt sind von der Umsiedlung ausgenommen.“ Dadurch wurde eine Auf-

Чи мала ця постанова РНК вплив на ухвалення рішень щодо депортації німців, які мешкали в європейській частині СРСР, наразі не встановлено. Відомо, що 12 серпня 1941 р. РНК ССРСР і ЦК ВКП(б) прийняли спільну постанову № 2060/9350 «Про переселення німців, які проживають у районах Поволжя», про яку в 1990-і рр. згадували російські історики М.Ф. Бугай, Г.Я. Маламуд.¹⁴ Згадується вона як причина арешту і в судово-слідчих справах деяких німців України.¹⁵

За два дні, 14 серпня 1941 р., було підписано директиву Ставки Верховного Головнокомандування № 00931 «Про формування і завдання 51-ї окремої армії» в Криму, що пропонувала «очистити негайно територію півострова від місцевих жителів-німців та інших антирадянських елементів».¹⁶ На виконання цієї директиви Рада з евакуації прийняла 15 серпня 1941 р. постанову № СЕ-75с, на підставі якої 60 тис. німців Криму депортовано до Орджонікідзевського краю і 3 тис. — до Ростовської області¹⁷.

Одночасно з депортацією кримських німців НКВС спробував був депортувати менонітів з хортицьких колоній, розташованих на західному березі Дніпра. Через стрімкий наступ німецької армії співробітники НКВС і міліціонери, які конвоювали цю пішу колону, покинули її на попутних вантажівках. Меноніти повернулися до своїх сіл.¹⁸

За спогадами очевидців, 16 серпня 1941 р. 32 чоловіків-мешканців села Ейгенгрунд Сталіндорфського району Дніпропетровської області було знято з риття протитанкового рову і відправлено у бік Дніпра. Згодом вони опинилися в трудовій колонії НКВС у Молотовській області. Їхні сім'ї залишилися в селі й потрапили під окупацію.

26 серпня 1941 р. військова рада Ленінградського фронту ухвалила постанову № 196сс «Про обов'язкову евакуацію німецького й фінського населення з приміських районів міста Ленінграда». Непрацевдатних чоловіків і жінок старших за 60 років це не стосувалося. Їх залишали напризволяще без годувальників. Військова рада Південного фронту наказала евакуювати німців Криму і Дніпропетровської області. Як відомо, депортація німців Криму почалася 15 серпня і була закінчена до кінця місяця, а м. Дніпропетровськ частини Вермахту зайняли 25 серпня. Тому, за інформацією НКВС, на 1 жовтня 1941 р. можна було депортувати 1000 сімей у складі 3200 осіб. З території Одеської області до цього часу вважалося можливим депортувати 1800 німецьких сімей у складі 6000 осіб.¹⁹

teilung der Familien in arbeitsfähige, die in den GULAG-Lagern und auf Baustellen eingesetzt werden konnten, und arbeitsunfähige Familienmitglieder, die ihrem Schicksal überlassen werden mussten, vorgenommen.

Am darauffolgenden Tag, dem 5. Juli 1941, erließ der Rat der Volkskommissare der UdSSR die Verordnung „Über das Evakuierungsverfahren der Bevölkerung während des Krieges“ Nr. 818cc, deren Ziffer 1 lautete: „Es wird festgelegt, dass die Evakuierung der Bevölkerung aus den frontnahen Gebieten auf Weisung des örtlichen Militärkommandos, in sonstigen Gebieten nur mit Genehmigung des Evakuierungsrats erfolgen darf... Das Verladen der Bevölkerung in Eisenbahnwaggons wird von den lokalen Behörden der Sowjetmacht durchgeführt, die eine Liste pro Waggon zu erstellen und sie dem Zugchef, der vom Militärkommando oder von örtlichen Machtbehörden benannt wird, auszuhändigen haben.“¹³ Die Evakuierten der ersten Reihe mussten in den Gebieten wie Kirow und Stalingrad und in den Autonomen Republiken Udmurtien und Baschkirien angesiedelt werden.

Ob diese Verordnung des Rats der Volkskommissare einen Einfluss auf die Entscheidung über die Deportation der im europäischen Teil der UdSSR lebenden Deutschen hatte, ist noch nicht festgestellt. Es ist bekannt, dass der Rat der Volkskommissare der UdSSR und das ZK der WKP (B) eine gemeinsame Verordnung „Über die Umsiedlung der im Wolgagebiet lebenden Deutschen“ Nr. 2060/9350 vom 12. August 1941 verabschiedet hatten, von der die russischen Historiker N. F. Bugai und G. JA. Malamud in den 1990-er Jahren berichteten.¹⁴ Sie wird auch in Ermittlungs- und Gerichtsunterlagen mancher Deutscher aus der Ukraine als Bezug für deren Verhaftung erwähnt.¹⁵

Zwei Tage später, am 14. August 1941, wurde eine Weisung des Hauptquartiers des Oberbefehlshabers „Über die Gründung und die Aufgaben der 51. Selbstständigen Armee“ auf der Krim Nr. 00931 unterzeichnet, die vorschrieb, „das Gebiet der Halbinsel sofort von einheimischer Bevölkerung – Deutschen und sonstigen antisowjetischen Gestalten – zu befreien.“¹⁶ In Ausführung dieser Weisung verabschiedete der Evakuierungsrat am 15. August 1941 die Verordnung Nr. SE-75с, auf deren Grundlage 60 000 Krim-Deutsche in die Region Ordshonikidse und 3.000 ins Gebiet Rostow deportiert wurden.¹⁷

Gleichzeitig mit der Deportation der Krim-Deutschen versuchte das NKWD die Mennoniten aus den Kolonien in der Nähe der Insel Chortyzja am linken Dneprufer zu deportieren. Wegen

РНК СРСР і ЦК ВКП(б) ухвалили 26 серпня спільну постанову про переселення всіх німців, які проживали в АРСР німців Поволжя, Саратовській та Сталінградській областях. Через два дні, 28 серпня 1941 р., в указі ПВР СРСР німців, які мешкали в Поволжі, оголошено і необґрунтовано звинуватили в колабораціонізмі з ворогом. Документи щодо підготовки депортації німців Поволжя відрізняються від попередніх наказів військових рад фронтів тим, що в них йшлося про депортацію за звинуваченням у акціях підтримки ворога і вимагалося тотальне видалення всіх німців з цього регіону.

На пропозицію НКВС, Політбюро ЦК ВКП(б) 31 серпня 1941 р. ухвалило постанову «Про німців, які проживають на території Української РСР», що стосувалася німецького населення Ворошиловградської, Дніпропетровської, Запорізької, Київської, Полтавської, Сталінської, Сумської, Харківської та Чернігівської областей. У ній зазначалося: «1) німців, які перебувають на обліку як антирадянський елемент, заарештувати; 2) частину працездатного чоловічого населення віком від 16 до 60 років НКО мобілізувати до будівельних батальйонів і передати НКВС для використання у східних областях СРСР».²⁰ На 31 серпня німецькі війська зайняли всю правобережну Україну від Києва до Херсона, тож частина територій, перелічених у постанові, була вже недоступною для НКВС.

За повідомленням НКВС від 22 вересня 1941 р., на території Запорізької, Сталінської та Ворошиловградської областей у період з 2 по 5 вересня з середовища німецького населення як антирадянського елемента було заарештовано 7091 особу, а чоловіків у кількості 13 484 — мобілізовано і під конвоем направлено на будівництво ГУЛАГу НКВС СРСР.²¹ Усього з українських німців сформовано 13 будівельних батальйонів загальною кількістю 18 600 осіб. Більшість з них було передано до Івдельлагу й Богословлагу на Уралі, до Солікамбумбуду в Молотовській області та до Кімперсайлагу Актюбінської області Казахської РСР.²²

Зі стислих біографічних даних, опублікованих у 2-му томі «Реабілітовані історією. Донецька область» видно, що арешти проводилися з 23 червня по 6 вересня 1941 р. з направлення, у тому числі, до Краслагу, Севураллагу та Сталінградського ВТТ № 5. З 225 осіб, дані яких ми проаналізували, під час етапування і в п'яти таборах загинуло 82 людини і 5 зникло безвісти.²³

einer rasanten Offensive der Wehrmacht mussten die NKWD-Leute und Milizionäre, die den Fußmarsch bewachten, auf mitfahrenden Lkws flüchten. Die Mennoniten kehrten in ihre Dörfer zurück.¹⁸

Laut Erinnerungen der Zeitzeugen wurden 32 Männer, Bewohner des Dorfes Eigengrund, Kreis Stalindorf, Gebiet Dnipropetrowsk, vom Ausheben eines Panzerschutzgrabens suspendiert und Richtung Dnepr geschickt. Später fand man sie in einer NKWD-Arbeitskolonne im Gebiet Molotow wieder. Ihre Familien blieben im Dorf während der Besatzung.

Am 26. August 1941 erließ der Militärerrat der Leningrader Front die Verordnung „Über die obligatorische Evakuierung deutscher und finnischer Bevölkerung aus den Vorortgebieten Leningrads“ Nr. 196cc. Arbeitsunfähige Männer und Frauen über 60 Jahre wurden davon nicht betroffen. Sie blieben ohne ihre Ernährer zurück. Der Militärerrat der Südfront befahl, die Krym-Deutschen und die aus dem Gebiet Dnipropetrowsk zu evakuieren. Wie bekannt, begann die Deportation der Krym-Deutschen am 15. August und wurde Ende des Monats abgeschlossen. Die Stadt Dnipropetrowsk wurde von der Wehrmacht am 25. August besetzt. Daher konnten laut Informationen des NKWD zum 1. Oktober 1941 1.000 Familien mit der Gesamtanzahl von 3.200 Personen deportiert werden. Aus dem Gebiet Odesa wurden zu dieser Zeit 1.800 deutsche Familien mit 6.000 Angehörigen deportiert.¹⁹

Ebenfalls am 26. August 1941 verabschiedeten der Rat der Volkskommissare der UdSSR und das ZK der WKP (B) eine gemeinsame Verordnung über die Übersiedlung aller Deutschen, die in der Autonomen Republik der Wolgadeutschen, den Gebieten Saratow und Stalingrad lebten. Zwei Tage später, am 28. August 1941, bezichtigte man im Erlass des Präsidiums des Obersten Sowjets der UdSSR alle Wolgadeutschen pauschal und unbegründet der Kollaboration mit dem Feind. Die Unterlagen zur Vorbereitung der Deportation unterschieden sich von den jeweiligen Befehlen der Militärräte der Fronten dadurch, dass sie gerade eine Deportation wegen der Unterstützung des Feindes vorsahen und ein totales Entfernen der Deutschen aus dieser Region verlangten.

Auf Vorschlag des NKWD verfasste das ZK der WKP (B) am 31. August 1941 einen Beschluss „Über Deutsche, die auf dem Territorium der Ukrainischen SSR wohnen“, der die deutsche Bevölkerung der Gebiete Woroschilowgrad, Dnipropetrowsk, Saporishshja, Kyjiw, Poltawa, Stalino, Sumy, Charkiw und Tschernihiw betraf. Er lautete: „1. Deutsche, die als antisowjetisch

З історії Вятлагу російського історика В.А. Бердинських відомо, що кілька сотень німців, заарештованих на початку вересня 1941 р. у Ворошиловградській області за «контрреволюційну діяльність», прибули до табору 20 жовтня. Вони значилися підслідними, але до ухвалення вироків минув цілий рік. За цей час більш як половина з них загинули від голоду, холоду і хвороб.²⁴

До Кімперсайлагу в жовтні 1941 р. було доправлено 2398 німців, мобілізованих на території України. Люди у цій групі були віком від 16 до 70 років, що вже не відповідало віковим параметрам, зазначеним у постанові Політбюро ЦК ВКП(б) від 31 серпня. 1941 р. Розміщення взимку в наметах, антисанітарія, хронічний брак води, продуктів, теплого одягу тощо призвели до того, що, за інформацією заст. начальника табору, за перші місяці 390 осіб вибуло з причини інвалідності й старості, 100 людей померло і 215 — утекло до своїх сімей, депортованих у вересні до Актюбінської та Кустанайської областей. За спогадами ув'язнених цього табору першої зими від холоду, голоду і хвороб померло 700 людей, тобто майже кожен третій.²⁵

22 вересня 1941 р. ДКО ухвалив розроблену НКВС СРСР постанову № 702сс «Про переселення німців із Запорізької, Сталінської та Ворошиловградської областей». За відомостями НКВС, переселенню до Казахської РСР підлягало: із Запорізької області — 63 тис. осіб, із Сталінської області — 41 тис. осіб, з Ворошиловградської області — 5487 осіб. Для цих операцій були передбачені: початок 25 вересня і завершення по Запорізькій області 2 жовтня, по двох інших, розташованих далі від лінії фронту, — 10 жовтня (див. Додатки 1 і 2). Наступного дня вийшов наказ НКВС СРСР № 001354 про направлення для проведення цих операцій до Запорізької області — 300 співробітників НКВС, 1500 міліціонерів і 2500 червоноармійців, до Сталінської області — 250 співробітників НКВС, 1000 міліціонерів і 2000 червоноармійців, до Ворошиловградської області — 50 співробітників НКВС, 200 міліціонерів і 300 червоноармійців.²⁶

24 вересня до Москви надійшла «Рознарядка НКВС КазРСР щодо розселення німців у Казахській РСР», у якій було розписано заплановану кількість депортованих, які мали прибути на кожну станцію розвантаження в 12 областях Казахстану.²⁷ Дедалі ближчий фронт і не своєчасне подання залізничних составів призвели до того, що кількість депортованих була

gemeldet sind, sind zu verhaften; 2. der restliche Teil arbeitsfähiger männlicher Bevölkerung im Alter von 16 bis 60 Jahre ist vom Volkskommissariat für Verteidigung in Arbeitsbataillons zu mobilisieren und dem Volkskommissariat für Innere Angelegenheiten für den weiteren Einsatz in den östlichen Gebieten der UdSSR zur Verfügung zu stellen.²⁰ Zum 31. August besetzten die deutschen Truppen die rechtsufrige Ukraine von Kyjiw bis nach Cherson. Somit waren viele von diesen genannten Gebieten für die Umsetzung der NKWD-Pläne unerreichbar.

Laut Bericht des NKWD vom 22. September 1941 wurden in der Zeit vom 2. bis 5. September 7.091 Personen der deutschen Bevölkerung der Gebiete Saporishshja, Stalino und Woroschilowgrad als antisowjetisch Gesinnte verhaftet und 13.484 Männer einberufen und unter Bewachung auf die GULAG-Baustellen des NKWD der UdSSR geschickt.²¹ Insgesamt wurden mit 18.600 Deutschstämmigen 13 Baubataillons besetzt, die meisten gingen nach Iwdellag und Bogoslowlag im Ural, Solikambumstroi im Gebiet Molotow sowie Kimpersailag im Gebiet Aktjubinsk, Kasachische SSR.²²

Laut kurzen biographischen Angaben aus dem 2. Band des Buches „Rehabilitiert durch die Geschichte. Gebiet Donezk“ geht hervor, dass Verhaftungen vom 23. Juni bis 6. September 1941 durchgeführt und die Verhafteten in Kraslag, Sewurallag und ins Besserungs- und Arbeitslager Nr. 5 Stalingrad eingeliefert wurden. Von 225 Personen, deren Angaben wir analysiert haben, kamen 82 während des Gefangenentransports sowie in den 5 Lagern um und 5 Personen waren verschollen.²³

Aus der vom russischen Historiker W. A. Berdynskich erforschten Geschichte des Wjatlag ist bekannt, dass einige Hundert Deutsche, die Anfang September im Gebiet Woroschilowgrad verhaftet wurden, am 20. Oktober im Lager eingetroffen waren. Sie wurden als Untersuchungsgefangene geführt, mussten aber ein ganzes Jahr auf ihr Urteil warten. In dieser Zeit starb mehr als die Hälfte von ihnen an Hunger, Kälte und Krankheiten.²⁴

In Kimpersailag wurden im Oktober 1941 2.398 Deutsche, die in der Ukraine eingezogen wurden, eingeliefert. Das Alter dieser Personen reichte von 16 bis 70 Jahren, was den im bereits erwähnten Beschluss des Politbüros des ZK der WKP (B) vom 31. August 1941 enthaltenen Vorgaben nicht entsprach. Unterbringung in Zelten im Winter, chronischer Mangel an Wasser, Lebensmitteln und warmer Kleidung u. ä. führten nach Informationen des stellvertretenden

нижча від запланованого. За відомостями Відділу спецпереселень НКВС СРСР від 13 грудня 1941 р., з території України вдалося депортувати не всіх німців, які перебували на обліку.

Всього в 1941 р. з території п'яти областей України депортовано 85 611 німців, мобілізовано до трудових колон НКВС 18 600 осіб, заарештовано в трьох областях сходу України 7091 особу і невідому кількість німців в усій Україні з 22 червня по 30 серпня. З Кримського півострова було депортовано 64 900 німців.

Депортація тривала у 1942–1946 рр. зі звільненої території України та з 1944-го до початку 1950-х рр. під назвою «репатріація», коли етнічних німців — громадян СРСР, виявлених за кордоном, направляли на спецпоселення до північних регіонів європейської частини РРФСР, на Урал, до Казахстану та республік Середньої Азії.

12 травня 1953 р. начальник відділу спецпоселень МВС СРСР В. Алідін направив на узгодження міністрові внутрішніх справ СРСР С. Круглову проект доповіді «Про стан спецпоселень і про заходи з їх врегулювання», в якому містилася така оцінка депортації німецького населення СРСР: «У порядку профілактичних заходів, пов'язаних з воєнною обстановкою, без наявності компрометуючих матеріалів (головним чином громадян СРСР німецької національності) було направлено на поселення і взято під нагляд органів МВС 967 145 осіб. Крім того, за окремими вказівками МВС СРСР було взято на облік спецпоселення 159 906 місцевих німців...».²⁸

Керівництво СРСР ще довгі роки відмовлялося це визнавати. Скасування режиму спецпоселення в указі ПВР СРСР від 13 грудня 1955 р. було обґрунтовано так: «З огляду на те, що існуючі обмеження в правовому становищі спецпоселенців-німців та членів їхніх сімей, виселених до різних районів країни, надалі не викликаються необхідністю...», а репресивні нормативні акти різних політичних, державних, урядових і військових органів було скасовано указом ПВР ССРСР від 9 січня 1974 р.

¹ Нелипович С.Г. Генерал от инфантерии Н.Н. Янушкевич: «Немецкую пакость уволят, и без нежностей...». Депортации в России 1914–1918 гг. // Военно-исторический журнал. — 1997. — № 1. — С. 42–53; він же. Роль военного руководства России в «немецком вопросе» в годы первой мировой войны // Российские немцы. Проблемы истории, языка и современного положения. Материалы международной научной конференции. Анапа, 20–25 сентября 1995 г. — Москва, 1996. — С. 262–283.

² Циркулярное письмо Объединенного государственного политического управления № 7/37 (по контрразведывательному отделу). Москва, 1924 // РДАСП. Ф. 76. — Оп. 3. — Спр. 317. — Арк. 43–44.

Lagerleiters dazu, dass bereits in den ersten Monaten 390 Personen wegen der Invalidität und des Alters ausgesondert wurden. 100 Personen starben und 215 flüchteten zu ihren Familien, die im September in die Gebiete Aktjubinsk und Kustanai deportiert wurden, zurück. Laut Erinnerungen der Lagerhäftlinge starben im ersten Winter 700 Menschen, d. h. fast jeder Dritte, vor Hunger, Kälte und an Krankheiten.²⁵

Am 22. September 1941 verabschiedete das Staatskomitee für Verteidigung die vom NKWD erarbeitete Verordnung „Über die Aussiedlung der Deutschen aus den Gebieten Saporishshja, Stalino und Woroschilowgrad“ Nr. 702cc. Laut Angaben des NKWD unterlagen einer Umsiedlung nach Kasachstan: 63.000 Personen aus dem Gebiet Saporishshja, 41.000 Personen aus dem Gebiet Stalino und 5.487 Personen aus dem Gebiet Woroschilowgrad. Der Beginn dieser Aktionen war für den 25. September vorgesehen, der Abschluss fürs Gebiet Saporishshja am 2. Oktober, für beide etwas von der Front entferntere Gebiete am 10. Oktober (s. Anlagen 1 und 2). Einen Tag darauf erschien die Weisung des NKWD der UdSSR Nr. 001354, die vorsah, 300 NKWD-Mitarbeiter, 1.500 Milizionäre und 2.500 Rotarmisten ins Gebiet Saporishshja, 250 NKWD-Mitarbeiter, 1.000 Milizionäre und 2.000 Rotarmisten ins Gebiet Stalino sowie 50 NKWD-Mitarbeiter, 200 Milizionäre und 300 Rotarmisten ins Gebiet Woroschilowgrad zur Durchführung dieser Aktionen zu entsenden.²⁶

Am 24. September traf in Moskau der „Plan des NKWD der Kasachischen SSR zur Ansiedlung der Deutschen in der Kasachischen SSR“ ein, in dem die geplante Anzahl der Deportierten an den Endstationen zur Ansiedlung in 12 Gebieten Kasachstans festgehalten war.²⁷ Die heranrückende Front und der Verzug mit der Zurverfügungstellung der Eisenbahnzüge führten dazu, dass die Anzahl der Deportierten unter der geplanten lag. Nach Angaben der Abteilung für Sonderumsiedlungen des NKWD der UdSSR vom 13. Dezember 1941 gelang es nicht, alle erfassten Deutschen vom Territorium der Ukraine umzusiedeln.

Insgesamt wurden aus 5 Gebieten der Ukraine 85.611 Deutschstämmige deportiert, 18.600 Personen in NKWD-Arbeitskolonnen einberufen, 7.091 Personen in drei Gebieten und sonst eine unbekannte Anzahl von Deutschen in der gesamten Ukraine vom 22. Juni bis 30. August verhaftet. Von der Halbinsel Krim wurden 64.900 Deutsche deportiert.

Die Deportationen dauerten auch in den Jahren 1942 bis 1946 auch aus den befreiten Gebieten der Ukraine und auch von 1944 bis in die frühen 1950-er Jahre unter der Bezeichnung „Repatriierung“

³ Справка КРО ОГПУ СССР «Германская контрреволюционная работа в СССР», июль 1925 г. // РГАСПИ. — Ф. 76. — Оп. 3. — Д. 317. — Л. 14.

⁴ «Великий терор» в Україні: Німецька операція 1937–1938 років. Зб. документів // Упор. А. Айсфельд, Н. Сердюк. Ред. кол.: А. Айсфельд, А. Когут, С. Кокін та інші. — Київ, 2018. — С. 229.

⁵ ГДА СБУ. — Ф. 16. — Оп. 1. — Спр. 6. — Арк. 66–69.

⁶ ГДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 276. — Арк. 18–19, 21–22.

⁷ ГДА СБУ. — Ф. 16. — Оп. 1. — Спр. 313. — Арк. 374.

⁸ Там само. — Арк. 375.

⁹ Постановление Политбюро ЦК ВКП(б) о разделении Наркомата внутренних дел СССР на два наркомата. 3 февраля 1941 г. // <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/169690-postanovlenie-politbyuro-tsk-vkr-b-o-razdelenii-narkomata-vnutrennih-del-sssr-na-dva-narkomata-3-fevralya-1941-g#mode/inspect/page/1/zoom/4>

¹⁰ Сборник законодательных и нормативных актов о репрессиях и реабилитации жертв политических репрессий: в 2-х ч. / Генеральная прокуратура РФ; под общ. ред. Г.Ф. Весновской. — Курск, 1999. — Ч. 1. — С. 215–216.

¹¹ Демидов А.М. Деятельность территориальных органов госбезопасности СССР в сфере военной экономики. 1941–1945 гг. (На архивных материалах). — Бишкек, 2007. — С. 172.

¹² Сборник законодательных и нормативных актов... [див. виноску 11]. — С. 218.

¹³ <http://kosygin.rusarchives.ru/postanovlenie-snk-sssr-no-1825-818ss-o-poryadke-evakuacii-naseleniya-v-voennoe-vremya-5-iyulya-1941>

¹⁴ Докладніше про датування цієї постанови див.: Айсфельд А., Мартыненко В. Филтрация и оперативный учет этнических немцев Украины органами НКВД-НКГБ-МВД-КГБ во время Второй мировой войны и в послевоенные годы // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. Науковий і документальний журнал. — 2010. — № 2 (35). — С. 101–103.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Русский архив: Великая Отечественная. — Т. 16 (5–1): Ставка ВГК, 1941 г. Док. и материалы. — Москва, 1996. — С. 115.

¹⁷ Бугай Н.Ф. Депортация народов Крыма. Документы, факты, комментарии. — Москва, 2002. — С. 79.

¹⁸ Айсфельд А., Мартыненко В. Филтрация и оперативный учет... [див. виноску 14]. — С. 103, 104.

¹⁹ ДА РФ. Ф. Р-9479. — Оп. 1. — Спр. 86. — Арк. 219.

²⁰ РДАСП. Ф. 17. — Оп. 162. — Спр. 37. — Арк. 4.

²¹ Сталинские депортации. 1928–1953 / Сост.: Н.А. Поболь, П. М. Полян. — Москва, 2005. — С. 348.

²² Герман А.А., Иларионова Т.С., Плева И.Р. История немцев России. Учеб. пособие. — Москва, 2005. — С. 441.

²³ Підраховано за: Реабілітовані історією. Донецька область / Гол. ред. кол.: Ю.М. Гримчак. — Донецьк, 2005. — Кн. 2. — С. 16–498.

²⁴ Бердинских В.А. История одного лагеря (Вятлаг). — Москва, 2001. — С. 212.

²⁵ Докладніше про це див.: История и культура немцев Казахстана=Geschichte und Kultur der Deutschen in Kasachstan / Отв. ред. А. Айсфельд; науч. ред. О. Айсфельд. Гёттинген-Алматы, 2017. — С. 220–224, 467–471.

²⁶ ДА РФ. Ф. Р-9401. — Оп. 2. — Спр. 1. — Арк. 461–464.

²⁷ ДА РФ. Ф. Р-9479. — Оп. 1. — Спр. 86. — Арк. 213–214.

²⁸ ДА РФ. Ф. Р-9479. — Оп. 1. — Спр. 725. — Арк. 68–69.

fort, als Deutschstämmige, ehemalige Sowjetbürger, im Ausland ausfindig gemacht und in die nördlichen Gebiete der Russischen Föderation, in den Ural, nach Kasachstan und die Republiken Mittelasiens zur Zwangsansiedlung geschickt wurden.

Am 12. Mai 1953 leitete W. Alidin, Abteilungsleiter Sonderumsiedlungen des Innenministeriums der UdSSR, dem Innenminister S. Kruglow einen Entwurf des Berichts „Über den Zustand der Sondersiedlungen und über Maßnahmen zu deren Einrichtung“ zu, in dem folgende Einschätzung der Deportation der deutschstämmigen Bevölkerung der UdSSR enthalten war: „Im Rahmen vorbeugender Maßnahmen, die mit den Kriegsumständen verbunden waren und ohne Vorliegen von kompromittierenden Unterlagen (vor allem für Bürger der UdSSR deutscher Abstammung) wurden 967.145 Personen zur Zwangsansiedlung und Überwachung durch Behörden des Innenministeriums geschickt. Außerdem wurden 159.906 ortansässige Deutsche gemäß einzelnen Weisungen des Innenministeriums der UdSSR zur Erfassung als Sonderansiedler geführt...“²⁸

Die Führung der UdSSR weigerte sich noch über mehrere Jahre dies anzuerkennen. Die Aufhebung der Sonderansiedlungsregelung per Erlass des Präsidiums des Obersten Sowjets der UdSSR vom 13. Dezember 1955 wurde folgendermaßen begründet: „Unter Berücksichtigung dessen, dass die existierenden Einschränkungen der Rechtsstellung von sonderangesiedelten Deutschen und deren Familienangehörigen, die in verschiedene Gebiete des Landes umgesiedelt wurden, im Weiteren nicht mehr von der Notwendigkeit bedingt sind...“ Weitere mit Repressalien verbundene Normakte verschiedener staatlicher, militärischer und Regierungsbehörden wurden per Erlass des Präsidiums des Obersten Sowjets der UdSSR vom 9. Januar 1974 aufgehoben.

Anlagen:

1. Plan des Transports von Umzusiedelnden aus dem Gebiet Stalino vom 28. September bis 3. Oktober 1941
2. Plan des Transports von Umzusiedelnden aus dem Gebiet Saporishshja vom 28. September bis 5. Oktober 1941

№

План перевезення переселенців із Запорізької області з 28 вересня по 5 жовтня 1941 р.

[не пізніше 28] вересня 1941 р.

ПЛАН ПЕРЕВЕЗЕННЯ**ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ЗІ СТАЛІНСЬКОЇ Й ПІВДЕННО-ДОНЕЦЬКОЇ ЗАЛ. з 28/ІХ по 5/Х (Запорізька область)**

№№ ЗП	Станція від-правлення	Станція призна-чення	Числа відправ-лення	щодня			Всього		Маршрут пряму-вання	№№ маршрутів
				Потя-гів	Ваго-нів	Лю-дей	Потягів/ Вагонів	Лю-дей		
1.	Оріхівська Стл.	Яни-Курган Тшк.	28	1	37	1325		Царекост. Волно-ваха-	Ілецьк-Арись	
2.	Фісаке	- " -			22	60	1/47	Іловайське-Де-бальцеве-	461	
3.	Гуляй-Поле	- " -			8	303		Міллерово-Гря-зі-Мічу-		
4.	Світлодолинська	Бреди Півд-Ур.	28	1	65	2600	1/65	рінськ-Ртищево	Ілецьк-Орен-бург 462	
5.	Великий Токмак	Кустанай Півд-Ур.	29	1	60	2226	1/65	- « - - « -	Ілецьк-Орен-бург- 463	
6.	Терпіння Стл.	- " - " -	29	1	65	2600	1/65	- « - -»-	Картали 464	
7.	Світлодолинська	Джурум Орнб.	30	1	50	1077	1/50	- - -	Ілецьк 465	
8.	Терпіння	- " - " -				350			466-	
9.	Півмісто Стл.	Джамбул Т-Сиб .	1,2,3	1	65	2500	3/196	- - -	Ілецьк-Арись 467-468	
10.	Пришиб	Тобол Каргн.	30	1	65	2600	1/65	- - - -	- Ілецьк-Орен-бург-Картали 469	
11.	Федорівка	Джурун Орнб.	1	1	39	1536	1/62	- - -	Ілецьк 470	
12.	Пришиб				23	606				
13.	Плодородіє	Кушму-рун Кргн.	2	1	67	2461	1/67	- - -	Ілецьк-Орен-бург-Картали 471	
14.	Трояни				25	942		- - -		

15.	Нельгівка	Кушму-рун Кргн.	3	1	45	1653	1/70	2600	- - -	- -	472
16.	Студневе	Челкар Орнб.	4	2	128	5000	2/128	5000	- - -	Ілецьк-Арись	473-474
17.	- -	Темір Орнб.	5	1	64	2000	1/64	2000	- - -	- -	475
18.	Маєдове	Актю-бінськ	5	1	60	2226	1/60	2226	- - -	- -	476
19.	Гайчур	Чу Т.-Сиб.	6	1	60	2400	1/60	2400	- - -	- -	477
20.	Загальна Ста.	Чиїлі Тшк.	6	1	12	464			- - -		
21.	Гайчур	- -			18	446	1/48	1580	- - -	- -	478
22.	Мечетна	- -			18	670			- - -		
23.	Єлизаветівка	Осака-ровка Кргн.	7	1	23	837			- - -		
24.	Верхн. Токмак Стл.				23	848	1/46	1690	- - -	Ілецьк-Кар-тали	479
25.	Янцево Стл.	Жарик Кргн.	7	1	32	1144			- - -	- -	
26.	Роз'їзд № 215				32	1150	1/64	2290			480
				Разом:	18	1086	40000	20/1217	44645		
З Південно-Донецької зал.											
27.	Розівка	Нури-ська Кргн.	8	1	65	2500	1/65	2500	- - -	- -	481
28.	Зачатківська	Нури-ська Кргн.	8	1	42	1520	1/52	1745	- - -	- -	482
				Розівка		10	225				
				Разом:	2	117	4245	2/117	4245		
				Всього:	20	1203	44245	22/1334	48900		

НАЧАЛЬНИК ПАСАЖИРСЬКОГО /МАРТИ-УПРАВЛІННЯ НКШС ШОВ/

ДА РФ. Ф. Р-9479.
Оп. 1. - Стр. 86. -
Арк. 238. Відпуск.
Машинопис.

№												
ПЛАН ПЕРЕВЕЗЕННЯ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ЗІ СТАЛІНСЬКОЇ ОБЛАСТІ з -28го ВЕРЕСНЯ по -3є ЖОВТНЯ 1941 року. м. Москва [не пізніше 28] вересня 1941 р.												
№№ ПП	Станція відправлення	Станція призначення	Числа відправ- лення	Щодня	Всього	Маршрут пряму- вання	№№ маршр- утів					
				Потягів	Вагонів	Людей	Потягів / Вагонів	Людей				
1.	Росвітна Півн-Дон.	Узун-Агач Т-Сиб.	28	1	65	2399	1/65	2399	Кандршовська- Міллерове-	Ілецк- Арись	481	
2.	Артемівськ				15	568			Грязі-Мічурінськ- Ртищево.			
3.	Горлівка Півн-Дон.	Узун-Агач Т-Сиб.	28	1	16	660		1/63	2418	- " - - " - - " -	- " -	484
4.	Чистякове	Чемолгал - " -			10	368						
5.	Деконська				7	245						
6.	Пшеничний				15	572						
			Разом	2	128	4812		2/128	4812			
	<u>По Південно- Донецькій зал.</u>											
7.	Амбросіївка	Чемолган Т-Сиб.			42	1545						
8.	Іловайське	Сари-Озек	30	1	10	360		1/64	2350	- " - - " - - " -	- " -	485
9.	Харцизьк				12	445						
10.	Маріуполь	Талди-курган Т-Сиб.	30	1	65	2400		1/65	2400	- " - - " - - " -	- " -	486
11.	Маріуполь	Талди-курган Т-Сиб.	29	1	55	2006		1/65	2006	- " - - " - - " -	- " -	487
12.	Каран	Мулали			10	400						
13.	Каран	Защита	29	1	59	2116		1/69	2516	- " - - " - - " -	- " -	488
14.	Волноваха	Шемонаїха Томськ.			10	400						
15.	Волноваха				32	816				Кандршовська-Міллерове-		
16.	Роя	Шортанди Кргн.	2	1	33	1214		1/69	2531	Грязі-Мічурінськ-Ртищево-		
17.	Караванна				13	501				Ілецк-Орськ-Картли.	491	
18.	Менчугове				26	960				Кандршовська-Міллерове-		
19.	Сталіно	Сари-Озек	1	1	17	574		1/64	2284	Грязі-Мічурінськ-Ртищево-		
20.	Очеретине				21	750				Ілецк-Арись.	489	

21.	Гаврилівка				19	675						
22.	Дружківка	Мулали Т-Сиб.	1	1	12	439		1/62	2242	- " - - " - - " -		490
23.	Костянтинівка				31	1128						
24.	Мерцалове	Акмолінськ Кргн.	2	1	12	446		1/65	2379	- " - - " - - " -		492
25.	Желанна				53	1933						
26.	Желанна	Вишнівка Кргн.	3	1	65	2400		1/60	2400	- " - - " - - " -		493
27.	Фенольна	Атбасар - " -	3	1	70	2550		1/70	2550	- " - - " - - " -		494
			Разом:	12	786	28870			12/786	28870		
		НАЧАЛЬНИК ПАСАЖИРСЬКОГО УПРАВЛІННЯ НКШС / МАРТИШОВ/ ДА РФ. Ф. Р. 9479. - Оп. 1. - Спр. 86. - Арк. 236. Відпуск. Машинопис.										

№

З довідки ВСП НКВС СРСР про переселення громадян німецької національності
[м. Москва] 13 грудня 1941 р.

Цілком таємно.

На теперішній час німці переселені й вирушають з таких республік, країв і областей
Радянського Союзу:

[...]

12. Із ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ, УРСР

Обліковано німців по області — 53 566 осіб.

Відправлено з області німців 31 032 особи, п'ять ешелонів на 17 523 особи через відсут-
ність людей анульовано.

Німців відправлено до Актюбінської, Джамбульської, Карагандинської, Кзил-Ординської, Кустанайської й Семипалатинської областей Казахської РСР та 8357 осіб — до Новосибірської обл.

13. З ВОРОШИЛОВГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ УРСР

Всього обліковано було німців 13 000 осіб.

Відправлено німців 9858 осіб.

Німців відправлено до Північно-Казахстанської та Семипалатинської області Казахської РСР.

14. Зі СТАЛІНСЬКОЇ ОБЛАСТІ УРСР

Обліковано німців з області 36 880 осіб.

Відправлено німців з області 35 471 осіб.

Німців відправлено до Алма-Атинської, Акмолінської, Східно-Казахстанської, Павлодарської та Семипалатинської області Казахської РСР.

[...]

22. З м. СІМФЕРОПОЛЯ, КРИМСЬКА АРСР

Відправлено німців — 1900 осіб.

23. З м. Дніпропетровська УРСР

Відправлено німців — 3250 осіб.

[...]

ЗАСТ[УПНИК] НАЧ[АЛЬНИКА] ВІДДІЛУ СПЕЦПЕРЕСЕЛЕНЬ НКВС СРСР

капітан Держбезпеки

(КОНРАДОВ)

«13» грудня 1941 року.

Віддруковано 3 прим.:

1 — прим. Заст. Наркома

2 — прим. тов. Конрадову

3 — прим. у справу

Виконавець — ТРАВНИКОВ підпис

ДА РФ. Ф. Р-9479.- Оп. 1.- Спр. 83.- Арк. 50-54.

Завірена копія. Машинопис.

Tag der Gedenkens an die Opfer der Deportation der Deutschen aus der Ukraine (2019)

День пам'яті жертв депортації німців з України (2019)

В. Л. Мартиненко

Масові депортації німецького населення на території України в 1941-1942 рр.

Напад нацистської Німеччини та її союзників на СРСР спровокував черговий виток германофобії в сталінській національній політиці, жертвами якої стали сотні тисяч радянських німців. Їхня належність до титульної нації головної держави-противника була в очах правлячого режиму достатньою підставою для підозр у масовій нелояльності до політичного ладу. Найпоширенішою мірою колективного покарання щодо етнічних німців, практично поголовно віднесених до потенційних «колаборантів», стали тотальні депортації. Одними з перших гнів репресивно-каральної системи повною мірою відчували на собі представники німецького населення, які мешкали у кількох областях України. Важливо зазначити, що безпосередньо на організаційно-правові особливості, терміни проведення і результати примусових виселень німців з території республіки впливали темпи наступу військ противника. Тому через швидку окупацію багатьох регіонів Укра-

Wolodymyr Martynenko

Massenweise Deportation deutscher Bevölkerung der Ukraine 1941 und 1942

Der Überfall Nazi-Deutschlands und seiner Verbündeten auf die Sowjetunion verursachte einen weiteren Aufschwung des Deutschenhasses in der Nationalitätenpolitik Stalins hervor, dem Hunderttausende von Deutschen zum Opfer fielen. Deren Zugehörigkeit zur Titelnation des Hauptfeindes war in den Augen des herrschenden Regimes ein ausreichender Grund, sie einer übergreifenden Illoyalität gegenüber der politischen Ordnung zu verdächtigen. Eine der meistverbreiteten kollektiven Strafmaßnahmen für Deutschstämmige, die praktisch alle für „Kollaboranten“ gehalten wurden, war die totale Deportation. Zu den ersten, die die Wut des Unterdrückungssystems in vollem Maße erfahren haben, zählten Vertreter der deutschen Bevölkerung, die in einigen Gebieten der Ukraine lebten. Wichtig ist hervorzuheben, dass das Tempo der Offensiven der Gegnertruppen rechtliche und organisatorische Besonderheiten, Durchführungsfristen und Ergebnisse der zwangsmäßigen Vertreibung der Deutschen vom

їни депортаціями було охоплено переважно німецьке населення на лівобережжі Дніпра.

Напередодні війни радянська Україна за чисельністю етнічних німців посідала друге місце після РРФСР. Так, за результатами всесоюзного перепису населення 1939 р., їхня загальна кількість на території республіки становила 392 700 осіб. Переважно німці проживали в колоніях, більшість яких історично були сконцентровані на південному Сході та Волині. Після германофобської кампанії царського уряду в роки Першої світової війни і кровопролитного цивільного протистояння встановлення радянської влади стало лише новим етапом у низці трагічних випробувань, що спіткали німецьке населення в ХХ сторіччі. Протягом усього міжвоєнного періоду відносини між правлячим режимом і етнічними німцями мали дуже конфронтаційний характер. Головною причиною конфлікту стало те, що багато колоністів, прагнучи зберегти свою національно-культурну і господарську самобутність, довго і вперто чинили спротив різним соціалістичним перетворенням. Особливо сильний сплеск невдоволення серед них, як відомо, викликала політика колективізації, що її проводили більшовики. Також важливу роль у зміцненні германофобської позиції радянського керівництва відіграв зовнішньополітичний чинник. Документи центрального апарату ОДПУ свідчать, що внаслідок охолодження відносин між СРСР і Німеччиною вже в другій половині 1920-х років радянські спецслужби розглядали німецьку національну меншину як потенційну «п'яту колону»¹. А після приходу до влади в Німеччині А. Гітлера і його партії в 1933 р. ці тенденції тільки посилилися. Однією з перших масштабних антинімецьких операцій радянських органів безпеки стала боротьба з одержувачами так званої «гітлерівської допомоги». Приводом для цього стали грошові перекази і посилки з Німеччини, які отримували багато колоністів у СРСР під час масштабного голоду 1932–1933 рр. Радянський режим уявляв у цьому черговий прояв політичної нелояльності. Кульмінація репресивної політики проти етнічних німців у СРСР припала на 1937–1938 рр. Тоді у рамках «Великого терору» на підставі наказу НКВС № 00439 від 25 липня 1937 р. відбулася «німецька операція». За даними деяких дослідників, того ж року на території УРСР за різними звинуваченнями було репресовано 16 228 німців². Отже, тотальні депортації 1941 р. по суті стали законним продовженням колишньої політичної лінії радянського керівництва щодо всього німецького населення країни.

Territorium der Republik beeinflusste. Wegen der schnellen Besetzung vieler Regionen der Ukraine war daher hauptsächlich die deutsche Bevölkerung im Gebiet am linken Dneprufer betroffen.

Betrachtet man die Anzahl der Deutschstämmigen vor dem Krieg, lag die Ukraine auf Platz zwei nach der Russischen Föderation. Gemäß der gesamtsowjetischen Volkszählung 1939 zählte die deutsche Bevölkerung in der Ukraine 392.700 Personen. Die meisten Deutschstämmigen lebten in Kolonien, die sich historisch bedingt hauptsächlich im Südosten und in Wolynien befanden. Nach der deutschfeindlichen Kampagne der Zarenregierung in den Jahren des 1. Weltkrieges und der blutigen Auseinandersetzung im Bürgerkrieg wurde die Errichtung der Sowjetmacht nur eine weitere Etappe in der Kette tragischer Heimsuchungen, die die deutsche Bevölkerung im 20. Jahrhundert ertragen musste. In der gesamten Zeit zwischen den Weltkriegen waren die Beziehungen zwischen den Deutschstämmigen und dem herrschenden Regime sehr konfrontativ. Der Hauptgrund für den Konflikt war, dass viele Kolonisten ihre nationale, kulturelle und wirtschaftliche Identität wahren wollten und sozialistische Umgestaltungen lange und hartnäckig verweigerten. Eine besonders starke Unzufriedenheit unter ihnen rief bekanntlich die durch die Bolschewiken betriebene Kollektivierungspolitik hervor. Eine nicht minder wichtige Rolle in der Verstärkung der deutschfeindlichen Einstellung der sowjetischen Führung spielte auch der außenpolitische Faktor. Die Unterlagen der Zentralverwaltung der GPU bezeugen, dass sowjetische Geheimdienste die deutsche nationale Minderheit infolge der sich abkühlenden Beziehungen zwischen der Sowjetunion und Deutschland bereits in den 1920er Jahren als potentielle „Fünfte Kollonne“¹ betrachteten. Nach der Machtergreifung in Deutschland durch Adolf Hitler und seine Partei im Jahr 1933 wurden diese Tendenzen nur noch stärker. Eine der ersten groß angelegten antideutschen Maßnahmen sowjetischer Geheimdienste war der Kampf gegen die Empfänger der sogenannten „Hitler-Hilfe“. Grund dafür stellten Geldüberweisungen und Lebensmittelpakete aus Deutschland dar, die von vielen Kolonisten in der UdSSR während der ungeheuren Hungersnot 1932 und 1933 erhalten wurden. Das sowjetische Regime betrachtete das als einen weiteren Ausdruck der politischen Illoyalität. Die Repressionspolitik gegen die Deutschstämmigen in der Sowjetunion erreichte in den Jahren 1937 und 1938 ihren Höhepunkt. Damals wurde gemäß dem Befehl des NKWD Nr. 00439 vom 25.08.1937 eine „deutsche Operation“ im Rahmen des „Großen Terrors“ durchgeführt. Laut Angaben einiger Forscher wurden im selben Jahr 16.228 Deutschstämmige² in der Ukrainischen

На кінець серпня 1941 р. репресії проти етнічних німців у СРСР ще не набули системного характеру і здійснювалися на рівні окремих регіонів країни. На початковому етапі рішення про будь-які каральні заходи щодо «потенційно небезпечних» елементів виходили від військової влади (військових рад фронтів, армій, округів і командування окремих армійських з'єднань) та територіальних управлінь органів безпеки. Правовою підставою для цього стали як знаменитий Указ ПВР СРСР «Про воєнний стан» від 22 червня 1941 р., так і відомчі акти НКВС³. Незважаючи на відсутність документальних свідчень про будь-які спеціальні вказівки з боку військової влади або центрального апарату НКВС СРСР щодо німецького населення України, численні факти дають підстави стверджувати, що репресії проти цієї етнічної групи з самого початку війни набувають характеру стійкої і наростаючої тенденції. Одним з найпоширеніших методів боротьби із «соціально небезпечними особами» для органів безпеки стали масові арешти. Наприклад, за перші дні війни тільки в Києві у рамках різних розробок було заарештовано, а потім відправлено до тилкових регіонів СРСР понад 800 представників німецької національності⁴.

Ще одним поштовхом для розкручування репресивного механізму стала підписана в перший день війни директива наркома держбезпеки В.М. Меркулова № 127/5809 «Про заходи органів безпеки у зв'язку з початком воєнних дій з Німеччиною», згідно з якою підставою для арешту достатньо було самої лише підозри у злочинних намірах. Крім того, 4 липня вийшла спільна директива НКВС і НКДБ «Про заходи щодо виселення соціально-небезпечних елементів з територій, оголошених на воєнному стані». Ця директива узаконила право військової влади «на територіях, оголошених на воєнному стані, приймати рішення щодо виселення осіб, визнаних соціально небезпечними». Відповідали за проведення виселень органи держбезпеки. Також вони повинні були забезпечити попередній облік «неблагонадійних» громадян разом з членами їхніх родин. Підставою для цього були вже наявні оперативні дані. Виселенню, відповідно до директиви, не підлягали тільки непрацездатні чоловіки і жінки старші за 60 років⁵. Масові арешти в перші тижні війни проводилися, як правило, за шаблонними звинуваченнями: «антирадянська агітація», «контрреволюційна діяльність», «політично неблагонадійний», «соціально небезпечний елемент». Проте доказів і свідчень провини, достатніх для засудження заареш-

SSR nach unterschiedlichen Beschuldigungen Repressalien ausgesetzt. Dementsprechend waren totale Deportationen 1941 eigentlich eine gesetzmäßige Fortsetzung der früheren politischen Linie der sowjetischen Führung gegenüber der gesamten deutschen Bevölkerung des Landes.

Bis Ende August 1941 erhielten die Repressalien gegenüber Deutschstämmigen noch keinen systemischen Charakter und erfolgten in einzelnen Regionen des Landes. Anfangs kamen Entscheidungen über eventuelle Strafmaßnahmen gegenüber „potentiell gefährlichen Personen“ vom Militär (militärische Führungsräte der Fronten, Armeen, Militärbezirke sowie Kommando einzelner Armeeverbände) und von territorialen Verwaltungen der Sicherheitsdienste. Als Rechtsgrundlage dafür dienten sowohl der Erlass des Obersten Sowjets der UdSSR „Über den Kriegszustand“ vom 22. Juni 1941 als auch interne Weisungen des NKWD³. Trotz des Ausbleibens von Dokumentationsunterlagen über eventuelle Sonderbefehle des Militärkommandos und der NKWD-Zentralverwaltung der Sowjetunion in Bezug auf die deutsche Bevölkerung der Ukraine lassen zahlreiche Fakten mit Sicherheit behaupten, dass Repressalien gegenüber dieser ethnischen Gruppe sofort nach dem Kriegsbeginn eine nachhaltige und steigende Tendenz erhielten. Eine der meistverbreiteten Methoden der Bekämpfung von „sozial gefährlichen Personen“ wurden massenhafte Verhaftungen. Zum Beispiel wurden in den ersten Kriegstagen allein in Kyjiw über 800 Vertreter der Deutschstämmigen⁴ im Rahmen verschiedener Aktionen verhaftet und danach ins tiefe sowjetische Hinterland geschickt.

Einen weiteren Anstoß für den Fortlauf der Repressionsmaschinerie gab die vom Volkskommissar für Staatssicherheit, Wsewolod Merkulow, am ersten Kriegstag unterzeichnete Weisung „Über Maßnahmen der Sicherheitsorgane im Zusammenhang mit den begonnenen Kriegshandlungen Deutschlands“ Nr. 127/5809, laut der allein der Verdacht auf verbrecherische Absichten ausreichender Grund für eine Verhaftung war. Außerdem erschien am 4. Juli eine gemeinsame Weisung der Geheimpolizei NKWD und des Sicherheitsdienstes NKGB „Über Maßnahmen zur Aussiedlung von sozial gefährlichen Personen aus den Gebieten mit dem verhängten Kriegszustand“, die das Recht von Militärkommandos verbriefte, „Entscheidungen über die Aussiedlung von als sozial gefährlich eingestuften Personen aus den vom Kriegszustand betroffenen Gebieten“ zu treffen. Verantwortlich für die Aussiedlung waren Behörden der Staatssicherheit. Sie mussten auch vorläufig Buch über „unzuverlässige“ Personen samt ihren Angehörigen führen. Einen Grund dafür

птованих, часто бракувало або ж не було взагалі. Як наслідок, слідство могло тривати кілька місяців, часто довше року⁶.

Деякі історики вважають, що в перші тижні війни радянське керівництво вирішило утриматися від всеохопної депортації німецького населення з території України, керуючись військово-господарчими міркуваннями. Тобто колоністи були тимчасово потрібні для зведення оборонних рубежів, завершення збирання врожаю та евакуації сільгосптехніки в тих чи інших регіонах республіки.

Проте в серпні 1941 р. через стрімке погіршення ситуації на фронті антинімецька політика радянської держави починає набувати вже чіткіших контурів та інших форм. На окремих прифронтових територіях військова влада стала вдаватися до перших масових виселень осіб німецької національності. Відправною точкою для таких радикальних дій могла стати шифрограма штабу Південного фронту від 3 серпня 1941 р., що надійшла на ім'я Й. Сталіна. У ній повідомлялося: «1. Військові дії на Дністрі показали, що німецьке населення стріляло з вікон і городів по наших відступаючих військах. Встановлено також, що німецько-фашистські війська в німецькому селі 1.8.41 р. зустрічали хлібом, сіллю. На території фронту є багато населених пунктів з німецьким населенням. 2. Просимо дати вказівки місцевим органам влади про негайне виселення неблагонадійних елементів»⁷. Сталін відповів хльосткою резолюцією: «Товаришу Берія. Треба виселити з тріском»⁸. Водночас наведені приклади зухвалих нападів мешканців німецьких колоній та деякі інші деталі тексту (наприклад, нетипова для військових документів відсутність назви населеного пункту) ставлять під сумнів правдивість цього донесення. Впадає в око й інше: Л. Берія, який очолював НКВС СРСР, отримав вказівку від Й. Сталіна лише 25 серпня.

Першу масову депортацію етнічних німців було здійснено на території Криму відповідно до директиви ставки Верховного головнокомандування № 00931 «Про формування і завдання 51-ї Окремої армії» від 14 серпня 1941 р. Ця директива пропонувала «очистити негайно територію півострова від місцевих жителів-німців та інших антирадянських елементів»⁹. Загалом від середини серпня і до 11 вересня з Криму до Орджонікідзевського краю залізничним транспортом під виглядом евакуації було вивезено близько 60 000 осіб німецької національності разом з родичами¹⁰. Згідно з деякими мемуарними джерелами, напере-

stellten bereits gewonnene operative Angaben dar. Gemäß der Weisung oblagen nur arbeitsunfähige Männer und Frauen über 60 Jahre alt⁵ keiner Zwangsaussiedlung. Massenhafte Verhaftungen in den ersten Kriegswochen erfolgten üblicherweise nach vorgefertigten Beschuldigungen wie „antisowjetische Agitation“, „konterrevolutionäre Tätigkeit“, „politisch unzuverlässig“ oder „sozial gefährliche Person“. An für die Verurteilung der Beschuldigten ausreichenden Beweisen bzw. Schuld nachweisen mangelte es meistens. Infolgedessen konnte die Ermittlung einige Monate, ja oft länger als ein Jahr dauern.⁶

Manche Historiker meinen, in den ersten Kriegswochen beschloss sowjetische Führung keine totale Deportation der deutschen Bevölkerung im Hoheitsgebiet der Ukraine vorzunehmen – aus wirtschaftlichen und militärischen Überlegungen. Das heißt, Kolonisten waren zeitweilig notwendig, um Verteidigungsgräben auszuheben und die Ernte und die Evakuierung der Landmaschinen in den einzelnen Regionen der Republik zu vollenden.

Doch im August 1941 erhielt die deutschfeindliche Politik des Sowjetstaates durch die rasante Verschlechterung der Frontlage bereits klare Umriss und sonstige Formen. In manchen frontnahen Gebieten begann die Militärführung erste massenhafte Deportationen von Deutschstämmigen. Der Auslöser solch radikaler Handlungen könnte ein verschlüsseltes Telegramm des Stabs der Südfront vom 3. August 1941 an Stalin sein: „1. Kriegshandlungen am Dnestr zeigten, dass die deutschstämmige Bevölkerung aus Fenstern und Obstgärten nach unseren abziehenden Truppen schoss. Es wurde festgestellt, dass deutsche Nazitruppen in einem deutschen Dorf am 1.8.41 mit Brot und Salz begrüßt wurden. Im Frontgebiet befinden sich zahlreiche Ortschaften mit deutschsprachiger Bevölkerung. 2. Wir erbitten eine Weisung an lokale Behörden, unzuverlässige Personen auszusiedeln.“⁷ Stalin erwiderte mit einer harschen Resolution: „Genosse Beria. Mit Schall und Knall fortjagen!“⁸ Zugleich erwecken genannte Beispiele heimtückischer Angriffe deutscher Kolonisten und einige weitere Textdetails (z.B. das für militärische Berichte untypische Fehlen der Ortsnamen) Zweifel an der Wahrheitstreue des erwähnten Berichts. Merkwürdig ist auch etwas Anderes: Lawrenti Beria, der das NKWD der UdSSR leitete, erhielt die Weisung von Josef Stalin erst am 25. August.

Die erste massenhafte Deportation von Deutschstämmigen erfolgte vom Gebiet der Halbinsel Krym gemäß der Weisung des Hauptquartiers des Oberbefehlshabers „Über die Gründung und

лодні вантаження в ешелони представники влади особисто намагалися запевнити німецькі сім'ї в тому, що йдеться винятково про їхній порятунок і через два-три місяці вони зможуть повернутися назад¹¹. Основну відповідальність за проведення цієї операції було покладено на Раднарком Кримської АССР¹².

Відтоді масові акції щодо примусового виселення німців починають здійснюватися і на території України. Так, першою і не зовсім вдалою для радянської влади була спроба депортувати населення німецьких колоній з правобережної частини Запорізької області в середині серпня 1941 р. Реконструювати подробиці здійснення цієї акції, яка проводилася поспіхом, поки що дають змогу лише численні мемуарні свідчення німців-менонітів. Так, 16 серпня жителям хортицьких колоній було наказано негайно зібратися і приготуватися до термінової евакуації на підводах. Цей наказ, до речі, поширювався й на українських селян, які проживали в німецьких селах¹³. Турбуючись про свою подальшу долю, багато менонітських родин намагалися сховатися і дочекатися приходу німецьких військ. Проте, незважаючи на випадки саботажу, працівники НКВС усе ж змогли розпочати виселення декількох тисяч хортицьких колоністів. Утім, попри зовнішню покірність, багато з них різними способами намагалися сповільнити рух обозів: наприклад, цілеспрямовано влаштували поломки своїх возів або ж намагалися їхати якомога повільніше¹⁴. Одна з груп, що за деякими даними налічувала 1281 особу, повинна була разом із загальним потоком біженців і військових перейти на той бік Дніпра. Проте 18 серпня 1941 р. двоярусний міст і гребля Дніпрогесу — основні місця для переправи — були підірвані без узгодження з фронтовим командуванням і попереднього оповіщення населення. Причиною такого поспіху, як вважають, став стрімкий прорив авангардних частин вермахту до Запоріжжя. Не лише потужний вибух, а й води Дніпра, що ринули у велетенський пролом греблі, забрали життя багатьох людей. Близько 450 менонітів, яким пощастило залишитися живими, змогли повернутися назад у свої колонії¹⁵. Менш драматично відбувалося виселення 2500 мешканців шести колоній, розташованих на північ від Хортиці¹⁶. Ця група менонітів рухалася переважно пішою колоною і частково на підводах у супроводі 30 озброєних міліціонерів. Після того як 17 вересня несподівано стало відомо про наближення німецьких військ, візничі на підводах раптом зупинилися і, незважаючи на погрозу розстрілом, відмовилися рухатися далі. Спів-

die Aufgaben der 51. Selbstständigen Armee“ Nr. 090931 vom 14. August 1941. Diese Weisung schrieb vor, „das Gebiet der Halbinsel sofort von einheimischer Bevölkerung – Deutschen und sonstigen antisowjetischen Gestalten – zu befreien.“⁹ Von Mitte August bis zum 11. September wurden von der Krym insgesamt ca. 60.000 Deutschstämmige mit Angehörigen unter dem Vorwand der Evakuierung per Eisenbahn in die Ordshonikidse-Region (Nordkaukasus) gebracht.⁹ Laut einigen Memoiren versuchten Vertreter der Behörden persönlich deutsche Familien vor dem Einsteigen in die Züge zu vergewissern, dass es dabei ausschließlich um deren Sicherheit gehe und sie in ein paar Monaten zurückkehren könnten.¹¹ Hauptverantwortlich für diese Aktion war der Rat der Volkskommissare der Autonomen Republik Krym.¹²

Seitdem begannen Aktionen zur zwangsweisen Aussiedlung von Deutschstämmigen auch im Gebiet der Ukraine. So gilt als erster und nicht ganz gelungener Versuch der sowjetischen Behörden die Deportation der Bevölkerung deutscher Kolonien im Gebiet Saporishshja Mitte August 1941. Die Einzelheiten dieser Aktion, die in aller Eile durchgeführt wurde, lassen sich nur aufgrund der zahlreichen schriftlichen Erinnerungen deutscher Mennoniten wiederherstellen. Am 16. August wurden die Bewohner der Kolonien auf der Insel Chortyzja angewiesen, ihr Hab und Gut dringend zu packen und sich mit Pferdewagen zu einer eiligen Evakuierung bereitzumachen. Dieser Befehl betraf übrigens auch die in den deutschen Dörfern beheimateten ukrainischen Bauern.¹³ Besorgt über ihr weiteres Schicksal, versuchten mehrere Mennonitenfamilien sich zu verstecken und den Einmarsch deutscher Truppen abzuwarten. Trotz der Sabotagefälle gelang es den Mitarbeitern des NKWD, mit der Aussiedlung von einigen Tausenden Chortyzja-Kolonisten zu beginnen. Trotz der äußerlichen Demut versuchten viele die Bewegung der Wagenzüge auf verschiedene Art zu bremsen: Manche machten zielgerichtet ihre Wagen kaputt oder man fuhr absichtlich möglichst langsam.¹⁴ Eine der Gruppen, die nach manchen Angaben 1.281 Personen zählte, musste gemeinsam mit dem gesamten Flüchtlingsstrom und Soldaten ans andere Dneprufer gelangen. Doch am 18. August 1941 wurden die doppelstöckige Brücke und der Staudamm des Wasserkraftwerks DniproGES, die als die wichtigsten Übersetzungsmöglichkeiten dienten, ohne Abstimmung mit dem Frontkommando und ohne vorherige Benachrichtigung der Bevölkerung gesprengt. Der Grund für solche Eile mochte der rasante Durchbruch des Wehrmachtsvortrupps bei

робітники НКВС і охорона були змушені спішно сісти на вантажівки і поїхати. Незабаром колону менонітів наздогнала одна з німецьких частин¹⁷. У спогадах Р. Пенера, уродженця колонії Яковлеве Запорізькій області, стверджується, що німецьке командування нібито знало про існування менонітських населених пунктів у районі Дніпропетровська і Запоріжжя тому й направило механізований підрозділ у район Хортиці з метою їх захистити¹⁸.

Примусові виселення німців здійснювалися і в інших областях республіки. Зокрема відомо, що на підставі наказу Військової ради Південного фронту від 26 серпня 1941 р. почалася депортація німецького населення у кількості 3200 осіб з лівобережної частини Дніпропетровської області на територію Алтайського краю¹⁹. Через деякий час туди ж прибуло і близько 6000 німців з Одеської області²⁰. Також у серпні 1941 р., відповідно до наказу Південно-Західного фронту, до Акмолінської²¹ області Казахської РСР було виселено певну кількість осіб німецької національності з Харківської області. Однак, на жаль, точна дата і текст документа, втім, як і подробиці його виконання, залишаються досі невідомими²².

У самому кінці літа 1941 р. радянське керівництво вирішило перейти до більш послідовної і жорсткої політики щодо німецького населення на території всього СРСР. Точкою відліку в цьому напрямі стали ліквідація АРСР німців Поволжя відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 28 серпня 1941 р. і масова депортація етнічних німців, що відбулася незабаром. Необхідно зауважити, що розроблена для цієї операції інструкція надалі використовувалася під час організації виселень в інших радянських республіках.

Услід за цим Політбюро ЦК ВКП(б) від 31 серпня 1941 р. випустило спеціальну постанову «Про німців, які проживають на території Української РСР», відповідно до якої на території Ворошиловградської, Дніпропетровської, Запорізької, Київської, Полтавської, Сталінської, Сумської, Харківської та Чернігівської областей передбачалося: «1. німців, що перебувають на обліку як антирадянський елемент, заарештувати; 2. частину працездатного чоловічого населення віком від 16 до 60 років НКО мобілізувати до будівельних батальйонів і передати НКВС для використання в східних областях СРСР».²³ Точні статистичні дані про виконання цих вказівок по всіх перелічених областях залишаються досі невідомими. Проте певне уявлення про масштаби акції можна скласти на підставі повідомлення Л. Берії від 22 вересня 1941 р., де той зазначив, що на території Запорізької, Сталінської та Ворошиловградської

Saporishshja gewesen sein. Nicht nur die mächtige Explosion, sondern auch der durch die riesige Bresche im Staudamm flutende Wasserstrom forderte zahlreiche Menschenopfer. Zirka 450 Mennoniten, denen geglückt war zu überleben, konnten in ihre Kolonien zurückkehren.¹⁵ Weniger dramatisch erfolgte die Aussiedlung von 2.500 Bewohnern der nördlich der Insel Chortyzja gelegenen Kolonien.¹⁶ Diese Mennonitengruppe bewegte sich hauptsächlich zu Fuß und teilweise auf Pferdewagen in Begleitung von 30 Milizionären. Als am 17. September plötzlich die Annäherung deutscher Truppen bekannt wurde, hielten die Kutscher ihre Wagen an und weigerten sich trotz der Erschießungsdrohungen weiterzufahren. Schlussendlich mussten die NKWD-Leute und die Wache ihre Lkws eilig besteigen und wegfahren. Bald erreichte eine Wehrmachteinheit die Mennonitenkolonne.¹⁷ R. Pener, gebürtig aus der Kolonie Jakowlewo im Gebiet Saporishshja, behauptet in seinen Erinnerungen, dass die Existenz mennonitischer Siedlungen bei Dnipropetrowsk und Saporishshja dem deutschen Kommando bekannt war und es entsandte zu deren Schutz einen motorisierten Trupp in die Nähe von Chortyzja.¹⁸

Die Zwangsaussiedlung von Deutschstämmigen erfolgte auch in den anderen Gebieten der Republik. Im Einzelnen ist bekannt, dass eine Deportation der deutschen Bevölkerung mit einer Anzahl von 3.200 Personen auch vom am linken Dneprufer gelegenen Teil des Gebiets Dnipropetrowsk in die Altai-Region nach Befehl des Militärrats der Südfront vom 26. August 1941 begonnen hatte.¹⁹ Einige Zeit später kamen auch ca. 6.000 Deutschstämmige aus dem Gebiet Odesa dazu.²⁰ Ebenfalls im August 1941 erfolgte eine Deportation einer Gruppe von Deutschstämmigen aus dem Gebiet Charkiw ins Gebiet Akmolinsk in der Kasachischen SSR gemäß des Befehls des Kommandos der Südwestfront. Leider sind das genaue Datum und der Text des Dokuments wie auch die Einzelheiten seiner Umsetzung derzeit unbekannt.²¹

Ganz am Ende des Sommers 1941 beschloss die sowjetische Führung eine konsequentere und härtere Politik gegenüber Deutschstämmigen im gesamten Gebiet der Sowjetunion. Als Ausgangspunkt dafür gilt die Auflösung der Autonomen Sozialistischen Sowjetrepublik der Wolgadeutschen gemäß dem Erlass des Präsidiums des Obersten Sowjets der UdSSR vom 28. August 1941 und die darauffolgende massenweise Deportation von ethnisch Deutschen. Es ist zu erwähnen, dass die für diese Aktion erarbeitete Vorschrift im Weiteren für die Organisation der Deportationen in den anderen Sowjetrepubliken Gebrauch fand.

областей «у період з 2 по 5 вересня серед цих осіб заарештовано антирадянського елементу в кількості 7091 особа. Крім того, чоловічу частину німецького населення цих областей у кількості 13 484 особи мобілізовано і під конвоєм направлено на будівництва ГУЛАГу НКВС СРСР»²⁴.

Доля багатьох заарештованих відповідно до зазначеної постанови виявилася сумною. Наприклад, відомо, що 20 жовтня 1941 р. кілька сотень німців, засуджених позасудовим порядком за «контрреволюційну діяльність», прибули з Ворошиловградської в'язниці у Вятлаг. Переважна більшість із них — прості шахтарі й колгоспники. Отримавши статус «підслідних», вони протягом року чекали на свої вироки. Але на той час більше половини німців цього контингенту загинули від голоду, холоду і хвороб узимку 1941–1942 рр.²⁵

Мобілізацію німців-чоловіків на місцях здійснювали військкомати. Ті, хто отримували повістку, були зобов'язані прийти на збірні пункти, взявши з собою документи, склянку, ложку, дводенний запас їжі та теплий одяг²⁶. Близько 7000 німців, мобілізованих на території Запорізької області, було відправлено товарними ешелонами через Воронеж і Пензу до східних регіонів країни²⁷. Але через гострий брак транспортних засобів ще кілька сотень німців-чоловіків, уродженців цього регіону, двома пішими колонами в супроводі озброєних конвоїрів вирушили в напрямку Харкова і Сталіно²⁸. Декому з мобілізованих ще дорогою вдалося втекти і повернутися до своїх колоній. Вони розповіли, що за день їм доводилося долати по шістдесят кілометрів, а тих, хто не міг іти далі, охорона залишала на дорозі помирати або вбивала²⁹.

Мобілізованих німців, які прибули до Харкова, близько чотирьох діб утримували в пересильній в'язниці на Холодній горі. Тут-таки на той час уже перебувала і певна кількість осіб німецької національності, заарештованих за різними звинуваченнями в перші тижні війни³⁰. На початку вересня увесь контингент було доправлено на станцію Валуйки (нині Белгородської області) й вивезено у переповнених вагонах на розподільний пункт Івдельлагу Свердловської області³¹.

Мобілізація німців до трудових батальйонів на схід від Дніпра тривала кілька тижнів. Унаслідок однієї з останніх призовних акцій, що тривала з 22 по 25 вересня 1941 р., у напрямку Ростова відбуло близько 2300 чоловіків з кількох менонітських колоній Запорізької області³².

Bald darauf verfasste das Politbüro des ZK der WKP(b) am 31. August 1941 einen Sonderbeschluss „Über Deutsche, die auf dem Territorium der Ukrainischen SSR wohnen“, der für die Gebiete Woroschilowgrad, Dnipropetrowsk, Saporishshja, Kyjiw, Poltawa, Stalino, Sumy, Charkiw und Tschernihiw vorsah:

„1. Deutsche, die als antisowjetisch gemeldet sind, sind zu verhaften; 2. der restliche Teil arbeitsfähiger männlicher Bevölkerung im Alter von 16 bis 60 Jahre ist vom Volkskommissariat für Verteidigung in Arbeitsbataillons zu mobilisieren und dem Volkskommissariat für Innere Angelegenheiten für den weiteren Einsatz in den östlichen Gebieten der UdSSR zur Verfügung zu stellen.“²² Genaue Statistiken über die Umsetzung dieser Weisungen in allen genannten Gebieten bleiben bislang unbekannt. Doch eine gewisse Vorstellung über die Ausmaße der Aktion lässt sich aufgrund des Berichts von Lawrenti Beria vom 22. September 1941 machen, in dem er vermerkte, dass „7.091 Personen als antisowjetisch Gesinnte in der Zeit zwischen dem 2. und 5. September in den Gebieten Saporishshja, Stalino und Woroschilowgrad verhaftet wurden. Außerdem wurde der männliche Teil der deutschen Bevölkerung dieser Gebiete 13.484 Personen an der Zahl mobilisiert und auf GULAG-Baustellen des NKWD der UdSSR geleitet.“²³

Das Schicksal vieler gemäß diesem Beschluss Verhafteter erwies sich als traurig. Beispielweise ist bekannt, dass einige Hundert Deutsche wegen ihrer „konterrevolutionären Tätigkeit“ unter Ausschluss des Rechtsweges am 20. Oktober 1941 aus dem Gefängnis in Woroschilowgrad ins Lager Wjatlag kamen. Die meisten von ihnen waren Bergleute und Bauern. Nachdem sie den Status von „Untersuchungsgefangenen“ erhalten hatten, mussten sie im Laufe eines Jahres ihr Urteil abwarten. Bis dahin war aber mehr als die Hälfte dieser Anzahl an Hunger, Kälte und Krankheiten im Winter 1941/1942 gestorben.²⁴

Die Mobilisierung deutscher Männer vor Ort übernahmen Wehrkreiskommandos. Wer einen Einberufungsbescheid erhalten hatte, musste sich am Sammelort einfinden und seine Papiere, einen Becher, einen Löffel, zweifache Tageszehrung sowie warme Kleidung dabei haben.²⁵ Zirka 7.000 Deutsche, die im Gebiet Saporishshja einberufen wurden, wurden mit Güterzügen über Woronesh und Pensa in den östlichen Teil des Landes gebracht. Ob des Mangels an Verkehrsmitteln machten sich etliche hunderte deutsche Männer aus dieser Region in zwei Kolonnen unter Bewachung auf einen Fußmarsch nach Charkiw und Stalino.²⁷ Einigen Einberufenen gelang es

Сьогодні більш-менш достовірно можна стверджувати, що основну частину мобілізованого контингенту було розподілено по чотирьох таборах НКВС, три з яких (Івдельський, Солікамський і Богословський) розташовувалися на Уралі й один (Кімперсайський) — в Актюбінській області Казахської РСР³³. До Актюбінська з харківської в'язниці були також евакуйовані й німці, яких заарештували за різними контрреволюційними обвинуваченнями³⁴.

Услід за мобілізаціями радянське керівництво вирішило розпочати всеохопну депортацію німецького населення з території Лівобережної України. Почалося з того, що 22 вересня 1941 р. Л. Берія подав до Державного Комітету Оборони (ДКО) проєкт постанови «Про виселення німців із Запорізької, Сталінської та Ворошиловградської областей». У доповідній записці, розмірковуючи про необхідність проведення операції, нарком зазначив: «З метою запобігання антирадянській роботі з боку німців, що проживають в Запорізькій, Сталінській та Ворошиловградській областях Української РСР, НКВС СРСР вважає за доцільне переселити їх до Казахської РСР загальною чисельністю 109 487 осіб»³⁵. Того ж дня Й. Сталін як голова ДКО затвердив постанову № 702сс, що складалася з 11 пунктів, згідно з якою планувалося здійснити переселення німців Запорізької області в кількості 63 000 осіб, Сталінської — 41 000 осіб і Ворошиловградської — 5487 осіб на територію Казахської РСР³⁶.

Наступного ж дня Л. Берія затвердив наказ № 001354 «Про заходи щодо проведення операції з переселення німців із Запорізької, Сталінської і Ворошиловградської областей», який стосувався загальних організаційних моментів наміченої депортації. Зокрема, було зазначено, що з метою забезпечення порядку необхідно відправити: до Запорізької області — 300 співробітників НКВС, 1500 працівників міліції; до Сталінської області — 250 співробітників НКВС, 1000 працівників міліції; до Ворошиловградської області — 50 співробітників НКВС, 200 працівників міліції. Крім того, для запобігання можливим заворушенням до операції планувалося залучити і контингент військ НКВС у кількості: у Запорізькій області — 2500 червоноармійців, у Сталінській області — 2000 червоноармійців, у Ворошиловградській області — 300 червоноармійців. Почати виселення планувалося 25 вересня, а повністю завершити в Запорізькій області треба було вже до 2 жовтня, у Сталінській і Ворошиловградській — до 10 жовтня³⁷. На виконання цієї масштабної операції

noch auf dem Marsch zu flüchten und in ihre Kolonien zurückzukehren. Sie erzählten, dass sie an einem Tag sechzig Kilometer zurücklegen mussten und diejenigen, die nicht mehr imstande waren, weiterzugehen, wurden von den Wachen sterbend auf der Straße zurückgelassen oder erschossen.²⁸

Die einberufenen Deutschen, die nach Charkiw gekommen waren, mussten vier Tage lang in einem Durchgangsgefängnis auf dem Cholodna-Berg verbleiben. Zu der Zeit befand sich hier eine bestimmte Anzahl von früher verhafteten Deutschstämmigen, die in den ersten Kriegswochen wegen verschiedener Anklagen verhaftet wurden.²⁹ Anfang September wurden alle Gefangenen auf die Station Waluiki (heute Gebiet Belgorod) gebracht und in überfüllten Waggons an den Verteilungsort des Lagers Iwdellag im Gebiet Swerdlowsk transportiert.³⁰

Die Mobilisierung der Deutschen in Arbeitsbataillons östlich des Dnepr dauerte einige Wochen. Infolge einer der letzten Einberufungsaktionen zwischen dem 22. und dem 25. September 1941 wurden ca. 2.300 Männer aus mehreren Mennonitenkolonien im Gebiet Saporishshja Richtung Rostow geschickt.³¹

Heute kann man ziemlich sicher behaupten, dass der Hauptteil der Einberufenen auf vier NKWD-Lager verteilt wurde, drei davon (Iwdellag, Solikamsklag und Bogoslowlag) befanden sich im Ural, ein Lager (Kimpersailag) im Gebiet Aktjubinsk (Kasachische SSR).³²

Nach der Einberufung ging die sowjetische Führung zur totalen Deportation der deutschen Bevölkerung in der linksufrigen Ukraine über. Es begann damit, dass Lawrenti Beria einen Entwurf der Verordnung „Über die Aussiedlung der Deutschen aus den Gebieten Saporishshja, Stalino und Woroschilowgrad“ dem Staatskomitee für Verteidigung (SKV) am 22. September 1941 vorgelegt hatte. Im Begleitschreiben erwähnte der Volkskommissar zur Begründung der Notwendigkeit der Aktion: „Um antisowjetischer Tätigkeit von Seiten der in den Gebieten Saporishshja, Stalino und Woroschilowgrad der Ukrainischen SSR ansässigen Deutschen vorzugreifen, hält das NKWD der UdSSR für zweckmäßig, sie in der Gesamtzahl 109.487 Personen in die Kasachische SSR zu übersiedeln.“³⁴ Am selben Tag genehmigte Josef Stalin als Vorsitzender des SKV die Verordnung Nr. 702сс, die aus 11 Punkten bestand und beinhaltete, dass 63.000 Deutsche aus dem Gebiet Saporishshja, 41.000 aus dem Gebiet Stalino und 5.487 aus dem Gebiet Woroschilowgrad in die Kasachische SSR umgesiedelt werden sollten.

керівництво ДКО спочатку збиралося виділити 15 мільйонів карбованців з резервного фонду Раднаркому СРСР³⁸. Але потім відповідну суму все ж вирішили скоротити майже на третину³⁹.

Разом з тим існують окремі свідчення, які вказують на те, що виселення німців із зазначених областей України почалося ще до підписання згаданої постанови ДКО. Так, уродженець колонії Розівка Ясинуватського району Сталінської області В. Клаус згадував, як уже 10 вересня сім'ї німців відвезли на станцію Фенольна, де протягом кількох днів вони були змушені жити на привокзальній площі, чекаючи свого ешелону⁴⁰.

З численними складнощами під час проведення депортації співробітники органів НКВС зіткнулися на території Запорізької області, передусім через її безпосередню близькість до лінії фронту. З цієї причини їм не вдалося укластися в терміни, обумовлені в наказі № 001354. Жителі багатьох колоній дізналися про виселення лише 2 жовтня 1941 р. Оскільки операція проводилася поспіхом, то на збори німецьким сім'ям працівники держбезпеки, як правило, відводили лише дві години. За цей час деякі колоністи намагалися встигнути продати або ж обміняти частину свого майна на теплий одяг. Наприкінці представники військ НКВС прочісували спорожнілі будинки, шукаючи тих, хто намагався ухилитися від виселення⁴¹. Дуже драматично проходило виселення жителів молочанських колоній. Їх відправлення планувалося проводити з п'яти залізничних станцій. Основну частину контингенту становили жінки, діти і люди літнього віку. Вантаження й успішне відправлення німецьких сімей у товарних вагонах представникам органів безпеки вдалося здійснити тільки на двох станціях. Тисячі інших німців-менонітів, чекаючи, коли подадуть ешелони, мусили протягом кількох днів ховатися в довколишніх полях та лісопосадках від частих авіанальотів. Проте через нестачу вагонів, пошкодження залізничних колій і швидкий наступ німецьких військ вони все ж змогли уникнути виселення і повернутися до своїх колоній⁴².

Зрештою, органи НКВС з узятих на облік 53 566 німців Запорізької області змогли депортувати лише 32 032 людини⁴³. Більшість з них відправили до Актюбінської, Джамбульської, Карагандинської, Кзил-Ординської, Кустанайської та Семипалатинської областей Казахської РСР. 8357 осіб із цього контингенту виїхали до Новосибірської області⁴⁴. Близько 600 німців також були направлені на будівництво шосейної дороги в Астрахані⁴⁵.

Am Tag darauf genehmigte Lawrenti Beria die Weisung „Über Maßnahmen zur Durchführung einer Übersiedlungsaktion von Deutschen aus den Gebieten Saporishshja, Stalino und Woroschilowgrad“ Nr. 001354, die allgemeine Organisationsmomente der geplanten Deportation vorsah. Unter anderem war dort vermerkt, dass 300 NKWD-Mitarbeiter und 1.500 Milizionäre ins Gebiet Saporishshja, 250 NKWD-Mitarbeiter und 1.000 Milizionäre ins Gebiet Stalino sowie 50 NKWD-Mitarbeiter und 200 Milizionäre ins Gebiet Woroschilowgrad zur Ordnungswahrung entsandt werden mussten. Außerdem plante man zur Vermeidung von eventuellen Unruhen auch Soldaten des NKWD einzusetzen: Im Gebiet Saporishshja 2.500 Rotarmisten, im Gebiet Stalino 2.000 und im Gebiet Woroschilowgrad 300. Der Beginn der Deportation war auf den 25. September anberaumt, der vollständige Abschluss der Deportationen im Gebiet Saporishshja war bereits bis zum 2. Oktober, in den Gebieten Stalino und Woroschilowgrad bis zum 10. Oktober beabsichtigt.³⁶ Für die Realisierung dieser Mammutaktion veranschlagte das Staatskomitee für Verteidigung anfangs 15 Millionen Rubel aus dem Reservefonds des Rats der Volkskommissare der UdSSR³⁷, aber später hatte man den entsprechenden Betrag fast um ein Drittel gekürzt.³⁸

Zugleich gibt es einzelne Zeugenaussagen, die darauf hinweisen, dass die Aussiedlung der Deutschen aus den genannten Gebieten noch vor der Unterzeichnung der entsprechenden Weisung des SKV begann. So erinnerte sich W. Klaus, Bewohner der Kolonie Rosowka, Rayon Jassynuwatka, Gebiet Stalino, dass bereits am 10. September deutsche Familien zur Station Fenolnaja gebracht wurden, wo sie einige Tage lang auf dem Bahnhofvorplatz in Erwartung ihres Zuges nächtigen mussten.³⁹

Mit zahlreichen Schwierigkeiten bei der Durchführung der Deportation wurden die Mitarbeiter des NKWD im Gebiet Saporishshja vor allem wegen der unmittelbaren Nähe der Front konfrontiert. Aus diesem Grund konnten sie die in der Weisung Nr. 001354 festgelegten Fristen nicht einhalten. Die Bewohner mehrerer Kolonien erfuhren von der Aussiedlung erst am 2. Oktober 1941. Da die Aktion in aller Eile durchgeführt werden musste, ließen die Mitarbeiter der Staatssicherheit deutschen Familien nur noch zwei Stunden, um sich fertig zu machen. In dieser Zeit versuchten manche Kolonisten einen Teil ihres Hab und Guts zu verkaufen oder gegen warme Kleidung einzutauschen. Am Ende durchsuchten Vertreter der NKWD-Einheiten verlassene Häuser nach eventuellen Verweigerern.⁴⁰ Sehr dramatisch erfolgte die Aussiedlung

На проведення операції з виселення німців зі Сталінської та Ворошиловградської областей у органів НКВС було трохи більше часу. Тому з узятих на облік 36 380 німців Сталінської області було вивезено до Алма-Атинської, Акмолінської, Східно-Казахстанської, Павлодарської та Семипалатинської областей 35 477 осіб. У Ворошиловградській області органи НКВС із запланованих 13 000 німців устигли здійснити депортацію 9858 осіб до Семипалатинської та Північно-Казахстанської областей. Але подальше проведення цієї операції також довелося припинити через швидке просування військ противника⁴⁶.

Заслуговують на увагу і повідомлення з боку нацистської влади про депортацію німців восени 1941 р. з інших областей України, не згаданих у постанові ДКО № 702сс. Так, в одному з документів зазначено, що 28 вересня було вивезено населення колоній лівобережної частини Дніпропетровської області. Проте 4 жовтня ешелон з цими виселенцями під Куп'янськом потрапив під бомбові удари німецької авіації⁴⁷.

Після депортації багато повністю або частково спорожнілих німецьких поселень на схід від Дніпра справляли дуже гнітюче враження. Так, співробітники айнзацгрупи «Ц», що об'їздили восени 1941 р. немало колоній на території Запорізької області, зазначили: «Загальна картина жахлива. Багато сіл геть зовсім покинуті. У дворі або сільською вулицею бродять лише кинуті собаки, одинокі корови та свині. Будинки розграбовано. Наприклад, покинуті менонітські села Альтенау, Мюнстерберг, Блюмштейн і Гроссвайде. Інші села заселені тільки наполовину, наприклад, Руднервайде, Шпаррау, Гнаденфельд. В інших селах крім жінок і дітей є лише кілька стариків та хлопчиків-підлітків, наприклад, у Фішау, Фюрстенхаген, Тігенхаген, Монтау, Ліхтенау, Ладекопп, Фабриквізе, Шензее, Лібенау. У Рюкенау, наприклад, залишилося 60 зі 110 німецьких сімей, тільки 5 з них були старими людьми, решту було заслано»⁴⁸. Депортації 1941 р. призвели не лише до скорочення чисельності, а й до зміни гендерної структури німецького населення на лівому березі Дніпра. За даними нацистської влади, приблизно 40–50% сімей етнічних німців у цьому регіоні залишилися без чоловіків. Статистика показала, що на одного чоловіка в середньому припадало від 1,5 до 2,5 жінок. У деяких колоніях спостерігалось ще різкіше співвідношення: Фріденсфельд (1:5, 9), Зандфельд (1:5), Фішердорф і Хойбоден (1:4, 6), Хохфельд (1:4, 1)⁴⁹.

von Bewohnern der Kolonien am Fluss Molotschna. Deren Deportation plante man von fünf verschiedenen Eisenbahnstationen aus.

Der überwiegende Teil der Deutschen bestand aus Frauen, Kindern und älteren Leuten. Den Vertretern der Sicherheitsbehörden gelang es nur auf zwei Stationen, deutschen Familien in Güterwagen erfolgreich unterzubringen und fahren zu lassen. Tausende von Mennoniten, die auf ihre Züge warten mussten, waren gezwungen, sich mehrere Tage lang in den nächstgelegenen Feldern und Aufforstungen vor zahlreichen Bombenangriffen zu verstecken. Doch wegen des Mangels an Eisenbahnwaggons, Schäden an Bahngleisen und des schnellen Heranrückens deutscher Truppen konnten sie schließlich der Deportation entgehen und in ihre Kolonien zurückkehren.⁴¹

Insgesamt schafften die NKWD-Behörden nur 32.032 Personen von den 53.566 im Gebiet Saporishshja gemeldeten Deutschen zu deportieren.⁴² Die meisten davon wurden in die Gebiete Aktjubinsk, Dshambul, Qaraghandy, Ksyl-Orda, Kustanai und Semipalatinsk der Kasachischen SSR geschickt. 8.357 Personen von der Gesamtanzahl landeten im Gebiet Nowosibirsk.⁴³ Außerdem wurden 600 Deutschstämmige zum Bau einer befestigten Straße in Astrachan verpflichtet.⁴⁴

Für die Durchführung der Aktion hatten die NKWD-Behörden in den Gebieten Stalino und Woroschilowgrad etwas mehr Zeit. Daher wurden von den 36.380 im Gebiet Stalino gemeldeten Deutschstämmigen 35.477 Personen in die Gebiete Alma-Ata, Akmolinsk, Ostkasachstan, Pawlodar und Semipalatinsk gebracht. Im Gebiet Woroschilowgrad konnten die NKWD-Behörden von den geplanten 13.000 Deutschstämmigen 9.858 Personen in die Gebiete Semipalatinsk und Nordkasachstan deportieren. Aber die Fortsetzung dieser Aktion musste wegen des schnellen Vorrückens der gegnerischen Truppen gestoppt werden.⁴⁵

Erwähnenswert sind auch Berichte der Nazi-Behörden über die Deportation von Deutschstämmigen im Herbst 1941 aus den anderen in der Verordnung des Staatskomitees für Verteidigung Nr. 702сс nicht genannten Gebieten der Ukraine. So wurde in einem Dokument berichtet, dass die Bevölkerung der Kolonien im linksufrigen Teil des Gebiets Dnipropetrowsk am 28. September ausgesiedelt wurde. Doch am 4. Oktober geriet der Eisenbahnzug mit diesen Deportierten unter die Bombenangriffe der Luftwaffe in der Nähe von Kupjansk.⁴⁶

Nach der Deportation machten viele vollständig oder teilweise verödete deutsche Siedlungen östlich des Dnepr einen äußerst deprimierenden Eindruck. So meldeten die Angehörigen der

Депортації німецького населення України мали продовження навесні та влітку 1942 р., щоправда, вже з набагато меншим розмахом. Під час невдалих контрнаступальних операцій Червоної армії на південно-західному напрямку органи НКВС на тимчасово звільнених територіях УРСР проводили репресії та масові виселення проти осіб, які співпрацювали з німецькою окупаційною владою. Однією з цільових груп виявилися й етнічні німці. Так, заступник наркома внутрішніх справ УРСР майор Крутов в одній із записок від 20 травня 1942 р. доповів вищому керівництву в Москві таке: «Військові Ради 6, 38, 57 Армій вимагають виселення з фронтових районів Харківської області громадян німецької національності. Таких сімей на обліку в: Лозівському районі — 51, Близнюківському — 81, Шевченківському — 49, Дворічанському — 119, Куп'янському — 32, Барвінківському — 90 — всього 422 сім'ї з кількістю членів до 1550 осіб, з них: жінок — 500 осіб, дітей до 16 років — 770, чоловіків, переважно стариків — 180»⁵⁰. Російський дослідник М. Бугай стверджує, що відправлення етнічних німців з Харківської області у кількості 1500 осіб було здійснено на підставі постанови військових рад фронтів і наказу НКВС СРСР № 010714 від 20 березня 1942 р. Згодом цей контингент прибув до Кустанайської області Казахської РСР⁵¹.

Обмежені виселення німців відбувалися і в деяких районах Донбасу. Так, 24 червня 1942 р. Л. Корнієць, який на той час очолював Раднарком УРСР і за сумісництвом був членом Військової ради Південного фронту, повідомив безпосередньо Л. Берії, що після депортації восени 1941 р. на території Ворошиловградської області залишилося 1027 німецьких сімей у кількості 3701 особа, і попросив дати вказівку про їх виселення. Наступного дня нарком внутрішніх справ доручив своїм підлеглим якнайшвидше розпочати операцію, оскільки ситуація на фронті нестримно погіршувалась⁵². Як наслідок, уже 3 липня 1942 р. до Кустанайської області прибуло ще 2748 німців з Ворошиловградської області⁵³. Очевидно, НКВС і цього разу не встиг у повному обсязі виконати свій план через стрімкий контрнаступ військ противника. При цьому варто зазначити, що кілька тисяч етнічних німців змогли уникнути депортацій, оскільки завчасно були евакуйовані окупаційною владою з прифронтової території до Запорізької й Сумської областей.

Einsatzgruppe „C“, die im Herbst 1941 viele Kolonien im Gebiet Saporishshja besuchten: „Das Gesamtbild ist schrecklich. Viele Dörfer sind völlig verlassen. Durch die Höfe und die Dorfstraße streunen zurückgelassene Hunde, einsame Kühe und Schweine. Die Häuser sind geplündert worden. So sind beispielweise die Mennonitendörfer Altenau, Münsterberg, Blumstein und Grossweide ganz verlassen. Andere Dörfer, zum Beispiel Rudnerweide, Sparrau und Gnadenfeld, sind zur Hälfte bewohnt. In den anderen Dörfern gibt es außer Frauen und Kleinkindern nur einige Greise und halbwüchsige Jungen, zum Beispiel in Fischau, Fürstenhagen, Tiegenhagen, Montau, Lichtenau, Ladekopp, Fabrikerwiese, Schönsee und Liebenau. In Rückenau blieben beispielweise 60 von 110 deutschen Familien, nur 5 davon waren Alte, alle anderen wurden verbannt.“⁴⁷ Die Deportationen von 1941 führten nicht nur zur Dezimierung, sondern auch zur Veränderung der Genderstruktur der deutschen Bevölkerung am linken Dneprufer. Nach Angaben der Besatzungsmacht blieben zwischen 40 und 50 % deutschstämmiger Familien in dieser Region ohne Männer. Statistiken belegten, dass auf einen Mann ca. 1,5 bis 2,5 Frauen entfielen. In einigen Kolonien war die Relation noch schlechter: Freidensfeld (1:5,9), Sandfeld (1:5), Fischerdorf und Heuboden (1:4,6) und Hochfeld (1:4,1)⁴⁸.

Die Deportationen der deutschen Bevölkerung der Ukraine wurden auch im Frühjahr und Sommer 1942 fortgesetzt, aber in deutlich kleinerem Umfang. Während gescheiterter Gegenangriffsoperationen der Roten Armee im Südwesten führten die NKWD-Behörden in den zeitweilig befreiten Teilen der Ukrainischen SSR Repressalien und massenweise Deportationen von Personen, die mit der deutschen Besatzungsmacht kollaborierten, durch. Eine der Zielgruppen waren ethnische Deutsche. So meldete der Stellvertretende Volkskommissar für Innere Angelegenheiten der Ukrainischen SSR, Major Krutow, in einem seiner Berichte vom 20. Mai 1942 an seine Obrigkeit in Moskau: „Die Militärärzte der 6., 38. und 57. Armee verlangen Aussiedlung von Bürgern deutscher Nationalität aus den frontnahen Rayons des Gebiets Charkiw. Von solchen Familien sind gemeldet: 51 – im Rayon Losowa, 81 – im Rayon Blyznjuky, 49 – Schewtschenkowe, 119 – Dworitschna, 32 – Kupjansk, 90 – Barwenkowe, insgesamt sind es 422 Familien mit 1.550 Angehörigen. davon 500 Frauen, 770 Kinder bis 16 Jahre alt, 180 Männer, vorwiegend Greise.“⁴⁹ Der russische Forscher N. Bugai behauptet, dass die Aussiedlung ethnischer Deutscher aus dem Gebiet Charkiw mit 1.500 Personen an der Zahl aufgrund der

Усього, за даними НКВС СРСР, з кількох областей України було виселено понад 100 000 осіб німецької національності⁵⁴. Практично відразу ж після депортації працездатна частина контингенту стала масово поповнювати лави так званої «трудової армії». Під цим терміном у сучасній історіографії «слід розуміти воєнізовані робочі формування, що поєднували в собі елементи військової організації (мобілізація через військкомати, структура підрозділів, внутрішній розпорядок, єдиноначальність, централізація органів управління), елементи виробничої сфери (робота на виробництві, норми виробітку, формальна оплата праці) і елементи ГУЛАГу НКВС («зона», охорона, адміністративний режим утримання, норми постачання)⁵⁵.

Початок процесу створення трудармійських формувань поклала вже згадана закрита постанова Політбюро ЦК ВКП(б) від 31 серпня 1941 р. «Про німців, які проживають на території Української РСР». На її основі в Україні було проведено мобілізацію працездатних чоловіків-німців віком від 16 до 60 років. Відтак з них сформували кілька будівельних батальйонів, направлених на об'єкти НКВС у Свердловській та Актюбінській областях. Склад цих батальйонів також поповнювався за рахунок військовослужбовців німецької національності, вилучених з лав Червоної армії⁵⁶. Через деякий час за наказом Л. Берії будівельні батальйони в системі НКВС було негайно реорганізовано в робочі колони (по 1000 осіб у кожній). Крім того, наприкінці осені 1941 р. в статусі мобілізованих німців сталися істотні зміни: на них було поширено дію військових статутів, унаслідок чого самовільне залишення колони могло прирівнюватися до дезертирства⁵⁷.

На початку 1942 р., коли в таборах НКВС від мобілізованого контингенту залишилася невелика частина виснажених людей, заступник наркома внутрішніх справ В. Чернишов розпорядився звільнити з робочих колон німців (осіб молодших за 17 років, старших за 50 років, непрацездатних, важко хворих та інвалідів), які прибули із Запорізької, Сталінської, Ворошиловградської та Дніпропетровської областей УРСР на будівництва Кімперсайлагу, Богословагу, Івдельагу і Солікамбумлагу. Після цього вони підлягали відправленню на спецпоселення до регіонів можливого місцезнаходження своїх сімей: переважно до Актюбінської, Східно-Казахстанської, Павлодарської, Акмолінської, Північно-Казахстанської областей Казахської РСР, а також до Новосибірської області та Алтайського краю РРФСР⁵⁸.

Verfügung von Militärräten der Fronten und der Weisung des NKWD der UdSSR Nr. 010714 vom 20. März 1942 erfolgte. Später trafen diese Menschen im Gebiet Kustanai der Kasachischen SSR ein.⁵⁰

Begrenzte Deportationen von Deutschen fanden auch in den einzelnen Rayons des Donbass statt. So meldete L. Kornijez, der damals den Rat der Volkskommissare der Ukrainischen SSR leitete und gleichzeitig Mitglied des Militärrats der Südfront war, am 24. Juni 1942 direkt Lawrenti Beria, dass nach der Deportation vom Herbst 1941 1.027 deutsche Familien mit 3.701 Person im Gebiet Woroschilowgrad geblieben waren, und erbat eine Weisung zu deren Deportation. Am nächsten Tag ordnete der Volkskommissar für Innere Angelegenheiten der UdSSR seine Untergebenen an, möglichst schnell mit der Aktion zu beginnen, denn die Situation an der Front verschlechterte sich rasant.⁵² Aller Wahrscheinlichkeit nach schaffte das NKWD wegen des blitzschnellen Gegenangriffs des Gegners auch diesmal nicht, seinen Plan in vollem Umfang umzusetzen. Dabei muss gesagt werden, dass einige Tausend Deutschstämmige einer Deportation entgehen konnten, weil sie rechtzeitig durch die Besatzungsmacht aus dem frontnahen Gebiet in die Gebiete Saporishshja und Sumy evakuiert wurden.

Insgesamt wurden nach Angaben des NKWD der UdSSR über 100.000 Deutschstämmige aus einigen Gebieten der Ukraine deportiert.⁵³ Beinahe sofort nach der Deportation füllte der arbeitsfähige Teil der Deportierten massenweise die Reihe der sogenannten „Arbeitsarmee“. Unter diesem Begriff versteht man in der heutigen Historiographie „militarisierte Arbeitsformationen, die Elemente militärischer Organisation (Einberufung durch Wehrkreiskommandos, Formationsstruktur, innere Ordnung, Alleinverantwortlichkeit, Zentralisierung der Führung), Elemente des Produktionsbereichs (Arbeit in der Produktion, Arbeitsnormen, formelle Arbeitsbezahlung) und Elemente des GULAG des NKWD (Lager, Bewachung, verwaltungsmäßig geregelter Aufenthalt, Verpflegungs- und Kleidungsuteilung) besitzen.“⁵⁴

Der Gründungsprozess der Arbeitsarmee wurde durch den bereits erwähnten internen Beschluss des Politbüros des ZK der WKP(b) „Über Deutsche, die auf dem Territorium der Ukrainischen SSR wohnen“ vom 31. August 1941 eingeleitet. Auf seiner Grundlage wurde eine Einberufung von arbeitsfähigen deutschen Männern im Alter von 16 bis 60 Jahren durchgeführt. Im Endergebnis wurden daraus einige Baubataillons gebildet, die für den Bau von NKWD-Objekten in den Gebieten

Найбільш масовий призов радянських німців до «Трудової армії» проходив із жовтня 1942 р. по грудень 1943 р. Підставою для цього стала відома постанова ДКО СРСР № 2383сс від 7 жовтня 1942 року «Про додаткову мобілізацію німців для народного господарства СРСР». У порівнянні з попередніми хвилями відтепер призову нарівні з чоловіками (від 15 до 55 років) підлягали й жінки (від 16 до 55 років), за винятком вагітних і тих, що мали дітей до трирічного віку. Діти старші за три роки передавалися на виховання сім'ї, родичам або колгоспам. Загальна чисельність мобілізованого контингенту становила 123 522 особи. Водночас результати призову показали, що трудовий потенціал депортованих німців був уже практично вичерпаний. Як пізніше з'ясувалося, до мобілізованих потрапило багато людей із серйозними захворюваннями, інвалідів, вагітних жінок, підлітків 14 років і людей старших за 55 років⁵⁹. Тому не дивно, що період зими 1942–1943 рр. став у житті робочих колон найважчим. Проте до основних чинників зростання трудових утрат треба записати не лише поганий фізичний стан багатьох мобілізованих, а й посилення режиму утримання, невлаштованість побуту, перебої з харчуванням, нестачу обмундирування, теплої одягу та взуття. Крім того, на часте невиконання норм виробітку істотно впливала відсутність виробничих навичок у більшості трудармійців. Наприклад, на Актюбінському комбінаті працювали переважно колишні колгоспники з південного регіону України, які не мали ніякого досвіду роботи в гірничорудному виробництві⁶⁰.

Переважно трудармійців направляли на об'єкти ГУЛАГу НКВС, у цивільні відомства на видобування вугілля, нафти, золота, рідкісних металів, у лісову і целюлозно-паперову промисловість, на ремонт доріг тощо.⁶¹

На завершальному етапі війни значних трудових мобілізацій серед німців уже не проводилося. Поповнення робітничих загонів і колон відбувалося переважно за рахунок етнічних німців (колишніх «адміністративних переселенців»), репатрійованих з Німеччини та звільнених Червоною армією країн Східної Європи⁶².

За підрахунками дослідників, за період з 1942 по 1945 рр. до трудових колон було мобілізовано понад 315 000 радянських громадян німецької національності. З них понад 182 000 осіб працювали на різних об'єктах НКВС, понад 133 000 осіб перебували в розпорядженні інших наркоматів⁶³. У березні 1946 р. всіх депортованих німців за вказівкою радян-

Swerdlowsk und Aktjubinsk eingesetzt wurden. Der Bestand dieser Bataillons wurde durch die aus der Roten Armee suspendierten deutschstämmigen Soldaten vervollständigt.⁵⁵ Einige Zeit später wurden diese Arbeitsbataillons auf Weisung von Lawrenti Beria dringend in „Arbeitskolonnen“ zu je 1.000 Mann im System des NKWD umgewandelt. Außerdem wurde gegen Herbstende 1941 der Status von einberufenen Deutschen wesentlich geändert: Über sie erstreckte sich nun die Geltung der Heeresdienstvorschriften, wobei das eigenwillige Verlassen der Kolonne der Fahnenflucht gleichgesetzt wurde.⁵⁶

Anfang 1942, als nur noch ein kleiner Teil von einberufenen ausgemergelten Menschen in den NKWD-Lagern geblieben war, ordnete der Stellvertretende Volkskommissar für innere Angelegenheiten, W. Tschernyschow an, die aus den Gebieten Saporishshja, Stalino, Woroschilowgrad und Dnipropetrowsk der Ukrainischen SSR auf die Baustellen der NKWD-Lager Kimpersailag, Bogoslowlag, Iwdellag und Solikambumlag zwangsumgesiedelten Deutschen aus den Arbeitskolonnen (Personen unter 17 Jahren, Arbeitsunfähige über 50 Jahre, Schwerkranke und -behinderte) zu befreien. Danach mussten sie zur Sonderansiedlung in eventuelle Siedlungsorte ihrer Familien geschickt werden: Hauptsächlich in die Gebiete Aktjubinsk, Ostkasachstan, Pawlodar, Akmolinsk und Nordkasachstan der Kasachischen SSR sowie ins Gebiet Nowosibirsk und in die Region Altai der Russischen SSR.⁵⁷

Eine besonders starke Einberufung sowjetischer Deutscher in die „Arbeitsarmee“ erfolgte von Oktober 1942 bis Dezember 1943. Zur Grundlage dafür wurde der bekannte Beschluss des Staatskomitees für Verteidigung „Über die zusätzliche Einberufung von Deutschen für die Volkswirtschaft der UdSSR“ Nr. 2383 cc vom 7. Oktober 1942. Im Vergleich zu den früheren Einberufungswellen unterlagen diesem nun neben Männern im Alter von 15 bis 55 Jahren auch Frauen von 16 bis 55 Jahren, mit Ausnahme von Schwangeren und Müttern mit Kindern unter 3 Jahren. Kinder über 3 Jahre alt wurden ihren Familien, Verwandten oder Kolchosen zur Erziehung anvertraut. Die Gesamtanzahl der Einberufenen betrug 123.522 Personen. Gleichzeitig zeigten die Einberufungsergebnisse, dass das Arbeitspotential der deportierten Deutschen bereits ausgeschöpft worden war. Wie sich später herausstellte, gerieten auch Menschen mit schweren Krankheiten, Schwerbehinderte, Schwangere, Halbwüchsige unter 14 Jahren und Menschen über 55 Jahre unter die Einberufenen.⁵⁸ Deshalb war es nicht verwunderlich, dass der Winter 1942/1943 für die Existenz

ського уряду було повністю переведено на режим спецпоселення, який накладав цілу низку обмежень громадянських прав, гарантованих конституцією СРСР. Усі спецпоселенці разом із сім'ями обов'язково ставилися на облік у спецкомендатурах. Без дозволу коменданта їм заборонялося самовільно виїжджати за межі свого району⁶⁴. 26 листопада 1948 р. Президія Верховної Ради СРСР видала таємний указ «Про кримінальну відповідальність за втечі з місць обов'язкового і постійного поселення осіб, виселених у віддалені райони Радянського Союзу в період Вітчизняної війни», згідно з яким німці та інші «покарані» народи залишалися на спецпоселенні «навіки, без права повернення їх до колишніх місць проживання». Для порушників режиму спецпоселення запроваджувалася сувора міра покарання — 20 років каторжних робіт⁶⁵.

Зняття німців із спецпоселення відбулося лише наприкінці 1955 р., але без права повернення до місць довоєнного проживання. Цю заборону було скасовано тільки через майже двадцять років Указом Президії Верховної Ради СРСР від 9 січня 1974 р. Станом на 1991 р. на території України проживало понад 38 000 представників німецької національності, що становило 5% від їхньої довоєнної чисельності. У пам'яті багатьох українських німців спогади про трагічні події депортації 1941 р. протягом довгих післявоєнних десятиліть залишалися незагойною раною і призвели зрештою до формування так званої «колективної травми».

¹ Этноконфессия в советском государстве. Меннониты Сибири в 1920 — 1930 — е годы: эмиграция и репрессии. Документы и материалы / Составитель и научный редактор А.И. Савин. — Новосибирск: Посох, 2009. — С. 8–12.

² Нікольський В.М. Репресії органів державної безпеки щодо німців України у 1937 році: кількісні показники // Вопросы германской истории: Сб. науч. Тр. / Ред. кол. С.И. Бобылева и др. — Днепропетровск, 2001. — С. 53.

³ Eisfeld A., Martynenko V. Filtration und operative Erfassung der ethnischen Deutschen in der Ukraine durch die Organe des Innern und der Staatssicherheit während des Zweiten Weltkrieges und in der Nachkriegszeit // Nordost — Archiv. Zeitschrift für Regionalgeschichte. Bd. XXI (2013). S. 116 — 117.

⁴ Пастушенко Т. Дорога на Схід: евакуаційна епопея // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття: історичні нариси. — Київ: Наукова думка НАН України, 2011. — Кн. 2. — С. 509.

⁵ Eisfeld A., Martynenko V. Filtration und operative Erfassung der ethnischen Deutschen in der Ukraine durch die Organe des Innern und der Staatssicherheit während des Zweiten Weltkrieges und in der Nachkriegszeit // Nordost — Archiv. Zeitschrift für Regionalgeschichte. Bd. XXI (2013). S. 117.

⁶ Ebenda. — S. 119.

⁷ Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. Начало (22 июня — 31 августа 1941 года). — М.: Издательство «Русь», 2000. — Т. 2. — Кн. 1. — С. 447–448.

⁸ Там само. — С. 447.

⁹ Русский архив: Великая Отечественная: Ставка ВГК. Документы и материалы. 1941 год. Т. 16 (5–1). — М.: ТЕРРА, 1996. — С. 115.

¹⁰ Сталинские депортации, 1928–1953 / сост.: Н.А. Поболь, П.М. Полян. — М.: Международный фонд «Демократия», 2005.— С. 324–325.

¹¹ Durksen M. Die Krim war unsere Heimat. — Winnipeg, 1977. — S. 286.

¹² Депортации народов СССР (1930-е — 1950-е годы). Ч. 2 // Депортация немцев (сентябрь 1941– февраль 1942 гг.) / Сост. О. Милова. — М.,

von Arbeitskolonnen besonders schwer war. Doch zu den wichtigsten Faktoren von steigenden Menschenverlusten zählten nicht nur der schlechte physische Zustand vieler Einberufener, sondern auch die Verhärtung von Aufenthaltsvorschriften, schlechte Lebensbedingungen, das Ausbleiben der Verpflegung, Mangel an Arbeitskleidung, warmen Sachen und Schuhen. Außerdem wirkten sich fehlende Arbeitserfahrungen und Fertigkeiten bei vielen Arbeitsarmisten oft auf die nicht ausreichende Normerfüllung aus. Zum Beispiel waren im Bergbaukombinat Aktjubinsk vorwiegend Bauern aus der Südukraine, die überhaupt keine Arbeitserfahrung im Bergbau hatten, beschäftigt.⁵⁹

Der Großteil der Arbeitsarmisten wurde auf NKWD-GULAG-Objekte im zivilen Bereich zur Förderung von Kohle, Erdöl, Gold, seltenen Erden oder in die Forst- bzw. Papierindustrie, zum Straßenbau usw. geschickt.⁶⁰

Im abschließenden Abschnitt des Krieges wurden keine Arbeitseinberufungen unter Deutschen mehr durchgeführt. Die Nachbesetzung von Arbeitseinheiten und -kolonnen erfolgte durch Volksdeutsche (ehemalige „verwaltungsmäßig Umgesiedelte“), die aus Deutschland und aus den von der Roten Armee befreiten osteuropäischen Ländern repatriert wurden.⁶¹

Nach Berechnungen von Forschern wurden über 315.000 Sowjetbürger deutscher Abstammung von 1942 bis 1945 in Arbeitskolonnen einberufen. Davon arbeiteten über 182.000 Personen in unterschiedlichen Betrieben des NKWD, über 133.000 standen anderen Volkskommissariaten zur Verfügung.⁶² Im März 1946 wurden alle deportierten Deutschen auf Weisung sowjetischer Führung ins Regime von Zwangsansiedlung überführt, das eine Reihe von Einschränkungen der durch die Verfassung der UdSSR garantierten Bürgerechte vorsah. Alle Siedler mit Familien mussten unbedingt bei Sonderkommandanturen gemeldet sein. Ohne Genehmigung ihres Kommandanten durften sie die Grenzen ihres Rayons nicht verlassen.⁶³ Am 26. November 1948 verabschiedete das Präsidium des Obersten Sowjets der UdSSR einen geheimen Erlass „Über strafrechtliche Verantwortung für die Flucht aus Ortschaften der verbindlichen und ständigen Ansiedlung von in den Jahren des Vaterländischen Krieges in entfernte Gebiete der Sowjetunion zwangsumgesiedelten Personen“, nach dem Deutsche und andere „bestrafte“ Ethnien „ewig, ohne Rückkehrrecht zu ihren früheren Wohnorten“ am Ansiedlungsort verbleiben mussten. Für diejenigen, die das Regime der Sonderansiedlung verletzten, war eine harte Strafe eingeführt – 20 Jahre Zuchthaus.⁶⁴

1995. — С. 69.

¹⁵ Loewen J. Jasykowo. Siedlungsschicksal am Dnjepr. — Winnipeg, 1995. — S. 102.

¹⁴ Epp M. Women without Men. Mennonite Refugees of the Second World War. — Toronto: University of Toronto Press, 2000. — P. 27.

¹⁵ Fast G. Mennonites of the Ukraine under Stalin and Hitler // Mennonite Life. — No. 2. — April, 1947. — P. 20; Беркгоф К. Жнива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою. — К.: Вид-во Часопис «Критика», 2011. — С. 33.

¹⁶ Epp K. George. Mennonite Immigration to Canada after World War II // Journal of Mennonite Studies. — Vol. 5 (1987). — P. 112.

¹⁷ Epp P. Ob tausend fallen. — Bielefeld: Christliche Missions —Verlags —Buchhandlung, 1997. — S. 24, 26–27.

¹⁸ Eisfeld A., Martynenko V. Filtration und operative Erfassung der ethnischen Deutschen in der Ukraine durch die Organe des Innern und der Staatssichergeit während des Zweiten Weltkrieges und in der Nachkriegszeit // Nordost —Archiv. Zeitschriftfür Regionalgeschichte. Bd. XXI (2013). S. 124.

¹⁹ Державний архів Російської Федерації (далі — ДАРФ). — Р-9479. — Оп. 1. — Спр. 86. — Арк. 221.

²⁰ Там само.

²¹ Адміністративна одиниця на півночі Казахстану, утворена 14 жовтня 1939 р. До 1960 — Акмолінська, у 1961–1992 — Цілинноградська, нині — Акмолінська. (Прим. пер.)

²² Бердинских В.А. Спецпоселенцы: Политическая ссылка народов Советской России. — М.: Новое литературное обозрение, 2005. — С. 151.

²³ Лубянка. Сталин и НКВД—НКГБ—ГУКР «Смерш», 1939 — март 1946 / сост.: В.Н. Хаустов, В.П. Наумов, Н.С. Плотникова. — Москва: Материк, 2006. — С. 314.

²⁴ Сталинские депортации, 1928–1953 / сост.: Н.А. Поболь, П.М. Полян. — М.: Международный фонд «Демократия», 2005. — С. 348.

²⁵ Бердинских В.А. История одного лагеря (Вяглай). — М.: «Аграф», 2001. — С. 212.

²⁶ Krieger V. Einsatz im Zwangsarbeitslager // Von der Autonomiegründung zur Verbannung und Entrechtung. Die Jahre 1918 und 1941 bis 1948 in der Geschichte der Deutschen in Russland. — Stuttgart 2008. — S. ?

²⁷ Fleischhauer I. Unternehmen Barbarossa und die Zwangsumsiedlung der Deutschen in der UdSSR // Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte, 30 (1982). — S. 306.

²⁸ Ebenda.

²⁹ Беркгоф К. Жнива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою. — К.: Вид-во Часопис «Критика», 2011. — С. 28.

³⁰ Они сражались за Родину. Представители репрессированных народов на фронтах Великой Отечественной войны. Книга-хроника. — М.: Новый хронограф, 2005. — С. 236

³¹ Вольтер Г.А. Зона полного покоя. Российские немцы в годы войны и после нее. Свидетельства очевидцев. Издание третье. — Augsburg, 2004. — С. 20.

³² Fleischhauer I. Unternehmen Barbarossa und die Zwangsumsiedlung der Deutschen in der UdSSR // Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte, 30 (1982). — S. 306.

³³ Герман А.А. Советские немцы в лагерях НКВД в годы Великой Отечественной войны: вклад в Победу // Военно-исторические исследования в Поволжье. — Вып. 7. — Саратов: Изд-во «Научная книга», 2006. — С. 282.

³⁴ Галузевий державний архів Міністерства внутрішніх справ України в Сумській області. — Ф. 7. — Спр. 387. — Арк. 11.

³⁵ Сталинские депортации, 1928–1953 / сост.: Н.А. Поболь, П.М. Полян. — М.: Международный фонд «Демократия», 2005. — С. 348.

³⁶ Там само. — С. 349.

³⁷ Там само. — С. 351.

³⁸ Сталинские депортации, 1928–1953 / сост.: Н.А. Поболь, П.М. Полян. — М.: Международный фонд «Демократия», 2005. — С. 349.

³⁹ ДАРФ. — Р-9479. — Оп. 1. — Спр. 86. — Арк. 63.

⁴⁰ История немцев Украины в годы Великой Отечественной войны: Сб. док. и материалов. — Донецк: Апекс, 2005. — С. 102.

⁴¹ Helmut T. Huebert. Events and people: events in Russian Mennonite history and the people that made them happen. Publisher: Winnipeg: Springfield, 1999. — P. 218.

⁴² Epp M. Womenwithout Men. Mennonite Refugeesofthe Second World War. Toronto: Universityof Toronto Press, 2000. — P. 28.

⁴³ ДАРФ. — Р-9479. — Оп. 1. — Спр. 83. — Арк. 47.

⁴⁴ Там само. — Арк. 41.

Die Befreiung der Deutschen von der Zwangsansiedlung erfolgte erst Ende 1955, aber ohne das Recht, an ihren Vorkriegswohntort zurückzukehren. Dieses Verbot wurde nur 20 Jahre später durch den Erlass des Präsidiums des Obersten Sowjets der UdSSR vom 9. Januar 1974 aufgehoben. Mit Stand zum Jahr 1991 lebten in der Ukraine über 38.000 Deutschstämmige, was 5 % ihrer Anzahl aus der Vorkriegszeit ausmacht. Im Gedächtnis vieler Ukraine-Deutscher blieben die Erinnerungen an tragische Ereignisse der Deportation von 1941 über mehrere Nachkriegsjahrzehnte eine nicht ausgeheilte Wunde und führten schließlich zur Herausbildung eines sogenannten „kollektiven Traumas“.

- ⁴⁵ Бугай М.Ф. Депортації населення з України (30–50-ті роки) // Український історичний журнал, 1990. — № 10. — С. 37.
- ⁴⁶ ДАРФ. — Р-9479. — Оп. 1. — Спр. 83. — Арк. 47.
- ⁴⁷ Stumpp K. In the Wake of the German Army on the Eastern Front, August 1941 to May 1942 // Journal of the American Historical Society of Germans from Russia. — Vol. 7. — No. 4. — Winter. — 1984. — P. 20.
- ⁴⁸ Deutsche Besatzungsherrschaft in der UdSSR: 1941—1945; Dokumente der Einsatzgruppen in der Sowjetunion II. Veröffentlichungen der Forschungsstelle Ludwigsburg der Universität Stuttgart. — Bd. 23. — Darmstadt, 2013. — S. 225.
- ⁴⁹ Вальт Р. Обломки всемирной истории — Российские немцы между Сталиным и Гитлером. — Эссен, 1996. — С. 116.
- ⁵⁰ Галузевий державний архів Служби безпеки України. — Ф. 42. — Спр. 49. — Арк. 67.
- ⁵¹ Бугай Н.Ф. Л. Берия — И. Сталину: «Согласно Вашему указанию...». — М., 1995. — С. 45.
- ⁵² ДАРФ. — Р-9479. — Оп. 1. — Спр. 86. — Арк. 212.
- ⁵³ Там само. — Арк. 32.
- ⁵⁴ Там само. — Арк. 221.
- ⁵⁵ Герман А.А., А.Н. Курочкин. Немцы СССР в «Трудовой армии» (1941–1945). — М.: Готика, 1998. — С. 7–8.
- ⁵⁶ Там само. — С. 8.
- ⁵⁷ Там само. — С. 50.
- ⁵⁸ ДАРФ. — Р-9414. — Оп. 1. — Спр. 1157. — Арк. 11.
- ⁵⁹ Герман А.А., А.Н. Курочкин. Немцы СССР в «Трудовой армии» (1941–1945). — М.: Готика, 1998. — С. 62—63.
- ⁶⁰ Герман А.А. Мобилизованные советские немцы в лагерях НКВД и на хозяйственных объектах других наркоматов в годы Великой Отечественной войны // Доклады академии военных наук. Военная история [«Страницы Великой Отечественной... (К 60-летию победы)»]. — № 3 (15). — 2005. — С. 177.
- ⁶¹ Герман А.А., А.Н. Курочкин. Немцы СССР в «Трудовой армии» (1941–1945). — М.: Готика, 1998. — С. 62–63.
- ⁶² Там само. — С. 9.
- ⁶³ Там само. — С. 67.
- ⁶⁴ Смольникова Н.В. Национальные репрессии и их влияние на современные этнополитические проблемы немцев Поволжья // Репрессии против российских немцев: наказанный народ. — М.: Звенья, 1999. — С. 225.
- ⁶⁵ Герман А.А. Немцы СССР на спецпоселении // Известия Саратовского университета. Серия История, Международные отношения. — Т. 14. — Вып. 2. — 2014. — С. 42.

День пам'яті жертв депортації німців з України (2018)

Tag der Gedenkens an die Opfer der Deperation der Deutschen aus der Ukraine (2018)

ТВОРЧИСТЬ

KUNST

Ангеліна Шардт

Президентка Асоціації німців України,
членкиня президії Ради німців України,
керівниця Миколаївського інформаційного
центру,
керівниця проєктів:
«Школа Третього віку», «Зустріч поколінь»
для художників етнічних німців України,
мультиплікатор BIZ за напрямом
«Соціальна робота»

Angelina Schardt

Präsidentin der Assoziation der Deutschen
der Ukraine,
Mitglied des Präsidiums des Rats der
Deutschen der Ukraine,
Leiterin des Informationszentrums Mykolajiw,
Leiterin der Projekte
„Schule des Dritten Alters“ und „Treffen der
Generationen“
für deutschstämmige Maler der Ukraine,
Multiplikatorin des BIZ für Sozialarbeit

Коли я була маленькою дівчинкою і в колі своїх рідних чула прізвище Шардт, то не могла зрозуміти, яке його походження. І тільки років у десять-одинадцять дізналася про те, що мій дідусь — німець. Дізналася з розповідей моєї бабусі. Вони справили на мене сильне враження і закарбувалися у свідомості назавжди. Історія була страшна, адже мій дідусь потрапив під хвилю репресій 37-го року. Був засуджений і відправлений до сибірських виправно-трудових таборів. Там у Томасинському таборі НКВС він і помер від туберкульозу.

З того часу я стала вперто підписувати свої шкільні зошити прізвищем Шардт, хоча в усіх документах була записана як Ангеліна Карпова.

З 1995 року я прилучилася до німецького руху, стала членкинею Миколаївського обласного товариства «Відергебурт».

Уже через рік, у 1996-му, відбувся мій перший великий проєкт «Дні німецького Причорномор'я», в якому були задіяні Миколаїв, Одеса, Херсон і Крим. Займаючись організацією фестивалів, у яких брали участь музиканти, співаки, танцюристи, задумалася, чому не представлені образотворче і декоративно-прикладне мистецтво. Адже виставки картин і виробів майстрів могли стати візитівкою німецького руху. І тільки через десять років, у 2006-му, відбувся перший пленер і перший семінар з декоративно-прикладного мистецтва. Пленер — це один з небагатьох проєктів, який залишає після себе матеріальну спадщину. На своїх полотнах художники відображають архітектурні пам'ятки, багато з яких доживають останні дні, а деякі втрачені безповоротно. У картинах оживають традиції етнічних німців, фрагменти їхньої непростой історії. За умовами пленеру — кожен учасник мав залишити дві роботи для формування експозиції. З цього часу ми почали відкривати нові імена і накопичувати

Als ich noch ein kleines Mädchen war, konnte ich es nicht verstehen – was ist das für ein Name: Schardt? Erst mit 10 oder 11 Jahren habe ich erfahren, dass mein Großvater Deutscher war. Das hat mir meine Großmutter erzählt und es machte einen großen Eindruck auf mich und prägte sich für immer in mein Gedächtnis ein. Die Geschichte war schrecklich, denn mein Großvater war Opfer der Repressionen von 1937, er wurde verurteilt und in ein Lager nach Sibirien geschickt. Dort starb er im NKWD-Tomasin-Lager an Tuberkulose.

Seitdem fing ich an, alle meine Schulhefte mit dem Namen „Schardt“ zu überschreiben, obwohl ich in allen Papieren Angelina Karpowa hieß.

1995 schloss ich mich der deutschen Bewegung an und wurde Mitglied der Gebietsorganisation „Wiedergeburt“ Mykolajiw.

Ein Jahr danach, 1996, begann mein erstes großes Projekt „Tage der Deutschen des Schwarzmeergebiets“, an dem Organisationen aus Mykolajiw, Odessa, Cherson und von der Krym beteiligt waren. Bei der Vorbereitung der Festspiele, in die Musiker, Sänger und Tänzer einbezogen waren, fiel mir ein: Warum sind wederbildende Kunst noch Kunstgewerbe vertreten? Gerade Bilder und Handwerkskunst könnten zur Visitenkarte der deutschen Bewegung werden. Und erst 10 Jahre danach, 2006, fanden die erste Plaenair-Veranstaltung für Maler und das erste Seminar für Kunsthandwerker statt. Gerade so eine Plaenair-Veranstaltung ist eines der wenigen Projekte, das ein materielles Erbe hinterlässt. Künstler verewigen auf ihrer Leinwand Architekturdenkmale, die kurz vor dem Verfall stehen, teilweise bereits unwiederbringlich verschwunden sind. In solchen Bildern erwachen Traditionen der Deutschstämmigen und Fragmente ihrer nicht gerade einfachen Geschichte zum Leben. Laut der Bedingungen der Plaenair-Veranstaltung musste jeder Teilnehmer zwei Bilder hinterlassen. Seit diesem Moment

колекцію. Незабаром утворилося ядро з потужних художників (Гаррі Руфф, Віктор Семерньов, Галина Пензарєва-Мартін, Юрій Горбачов). На одному з пленерів, незадовго до 75-ї річниці з дня депортації німців, виникла ідея створити тематичну експозицію. У 2016 році в Київській державній філармонії відбувся концерт-реквієм, присвячений цій трагічній даті, і вперше була показана серія картин Галини Пензарєвої-Мартін з циклу «Депортація».

За останні роки виставки картин і фотовиставки дали можливість українським художникам німецького походження розвивати свою етнічну і культурну ідентичність під час реалізації різних проєктів, поліпшити імідж німецької меншини в Україні й підвищити самоідентифікацію німецького народу в межах програми «Підтримка авангарду».

entdeckten wir neue Namen und sammelten unsere Ausstellungsstücke. Bald bildete sich ein harter Kern bedeutender Maler heraus (G. Ruff, W. Semernew, G. Pensarewa und Ju. Horbatschow). Bei einem Plaenair-Treffen kurz vor dem 75. Jahrestag der Deportation der Deutschen entstand die Idee, eine thematische Ausstellung zu machen. 2016 fand in der Staatlichen Philharmonie Kyjiw ein Gedenkkonzert anlässlich dieses tragischen Datums statt und dort wurde dann auch zum ersten Mal die Bilderreihe „Deportation“ der Malerin G. Pensarewa-Martin ausgestellt.

In den letzten Jahren gaben Bilder- und Fotoausstellungen ukrainischen deutschstämmigen Malern die Möglichkeit, ihre ethnische und kulturelle Identität bei der Umsetzung verschiedener Projekte zu entfalten, das Ansehen der deutschen Minderheit in der Ukraine zu heben und die Selbstidentifizierung der deutschen Nation im Rahmen des Programms „Unterstützung der Avantgarde“ zu stärken.

Світлана Цех

членкиня Президії Ради німців України
керівниця Народного театру німецького
танцю «Дойче Квелле»

Switlana Zech

Mitglied des Präsidiums des Rates der
Deutschen der Ukraine
Leiterin des Volkstheaters des Deutschen
Tanzes „Deutsche Quelle“

60-90і роки XIX ст. ознаменувалися масовим переселенням німців-колоністів на Волинь, територію сучасної України. Вони були вихідцями з Привіслянських губерній Царства Польського та Східної Пруссії. Серед них була і родина мого прапрадіда Йоганна Цеха.

Сім'я прапрадіда, як і переважна більшість німців-колоністів, оселилася в сільській місцевості. Спираючись на власне історичне минуле, на власний релігійний та буденний світогляд, на власну мораль, менталітет, побут, на специфіку власного обцинного та сімейного життя, вони тривалий час майже повністю були відгороджені від впливу українського населення та органів місцевої влади, зберігаючи недоторканою власну самотність.

Релігія й церква мали великий вплив на формування світогляду, моралі, побуту, повсякденної поведінки колоністів і навіть на їхнє ставлення до праці, оскільки у своєму матеріальному добробуті вони вбачали небесну підтримку. Німці-колоністи знаходили в релігії свої життєві орієнтири і слідували тим загальнолюдським цінностям, які були викладені в Біблії. Вони намагались виховувати в християнських традиціях своїх дітей. Спільна релігія та віра створювали відчуття єдності й сили свого народу, давали духовну підтримку у важкі періоди життя.

В 1930-і – 1950-і роки в СРСР здійснювалися масові репресії, тобто каральні заходи, вжиті державними органами проти людей, які вважалися «антиреволюційними елементами» і «ворогами народу». Головним органом масового політичного терору був Народний комісаріат внутрішніх справ (НКВС).

У 1937-1938 роках з ініціативи керівництва СРСР й особисто Йосипа Сталіна для ліквідації реальних і потенційних політичних опонентів, залякування населення, зміни національної та соціальної структури

Die 60-90er Jahre des 19. Jahrhunderts. waren durch die Massenumsiedlung deutscher Kolonisten nach Wolhynien, dem Gebiet der heutigen Ukraine, gekennzeichnet. Sie stammten aus den Weichselprovinzen des Königreichs Polen und Ostpreußen. Unter ihnen war die Familie meines Ururgroßvaters Johann Zech.

Die Familie meines Ururgroßvaters ließ sich wie die große Mehrheit der deutschen Kolonisten auf dem Land nieder. Sie stützten sich auf ihre eigene historische Vergangenheit, auf ihre eigene religiöse und alltägliche Weltanschauung, auf ihre eigene Moral, Mentalität, ihren Alltag, auf die Besonderheiten ihres eigenen Gemeinschafts- und Familienlebens und waren lange Zeit fast vollständig von dem Einfluss der ukrainischen Bevölkerung und den lokalen Behörden abgeschottet, wobei ihre eigene Identität gewahrt blieb.

Religion und Kirche hatten großen Einfluss auf die Bildung ihrer Weltanschauung, Moral, ihren Lebensstils, das Alltagsverhalten und sogar auf ihre Einstellung zur Arbeit, da sie in ihrem materiellen Wohlergehen himmlische Unterstützung sahen. Die deutschen Kolonisten fanden ihre Lebensorientierung in der Religion und folgten den universellen Werten, die in der Bibel dargelegt waren. Sie versuchten, ihre Kinder nach christlichen Traditionen zu erziehen. Gemeinsame Religion und Glaube schufen ein Gefühl der Einheit und Stärke ihres Volkes und boten spirituelle Unterstützung in schwierigen Lebensabschnitten.

In den 1930er und 1950er Jahren kam es in der UdSSR zu Massenrepressionen, also Strafmaßnahmen staatlicher Behörden gegen Menschen, die als „antirevolutionäre Elemente“ und „Volksfeinde“ galten. Das Hauptorgan des politischen Massenterrors war das Volkskommissariat für Innere Angelegenheiten (NKWD).

In den Jahren 1937-1938 wurde auf Initiative der UdSSR-Führung und Josef Stalins persönlich eine groß

суспільства була розгорнута масштабна кампанія масових репресій громадян, так званий Великий терор.

У розпал Великого терору радянське керівництво дійшло висновку, що є не лише «вороги народу», а й цілі потенційно неблагонадійні «ворожі народи». Наказ керівництва НКВС санкціонував у липні 1937 року так звану «німецьку операцію». Згідно цього наказу місцеві органи НКВС були зобов'язані «виявляти у процесі слідства німецьких агентів-шпигунів, диверсантів і терористів як з числа радянських громадян, так і підданих інших держав, негайно заарештовувати», а також в процесі слідства у їхніх справах «домагатися вичерпного розкриття невикритої дотепер агентури німецької розвідки».

Репресії зазнала і наша сім'я. Зокрема, мій прадід Адальберт Даніель Цех у січні 1938 р. був заарештований співробітниками районного відділу НКВС за звинуваченнями, передбаченими сумнозвісною «політичною» статтею 54 Кримінального Кодексу УРСР. На основі постанови НКВС, тобто у позасудовому порядку, мій прадід як нібито «агент германських розвідвальних органів» був засуджений до розстрілу і страчений у лютому 1938 р. Лише у 1989 р. його справа була переглянута військовою прокуратурою у законодавчому порядку і він був реабілітований посмертно.

24 серпня 1991 року Україна відновила державну незалежність. Після десятиліть репресій за національною приналежністю українські німці отримали можливість відновити свою національну самоідентифікацію, етнічну ідентичність і самосвідомість. І, таким чином, повернутися до витоків німецької національної самобутності, що протягом століть плекали наші пращури.

До відродження німецької етнічної спільноти долучилася і я, зокрема, в галузі культурних традицій та звичаїв. У 1999 р. мною засновано Народний театр

angelegte Kampagne zur Massenunterdrückung der Bürger, der so genannte Große Terror, eingeleitet, um tatsächliche und potenzielle politische Gegner auszuschalten, die Bevölkerung einzuschüchtern und die nationale und soziale Struktur der Gesellschaft zu verändern.

Auf dem Höhepunkt des Großen Terrors kam die sowjetische Führung zu dem Schluss, dass es nicht nur „Volksfeinde“, sondern ganze potenziell unglaubwürdige „Feindnationen“ gebe. Der Befehl der NKWD-Führung legitimierte im Juli 1937 die sogenannte „deutsche Operation“. Gemäß dieser Anordnung waren die örtlichen Organe des NKWD verpflichtet, „die im Zuge der Ermittlungen identifizierten deutschen Spionageagenten, Saboteure und Terroristen, sowohl unter sowjetischen Staatsbürgern als auch unter Untertanen anderer Staaten, die im Laufe der Ermittlungen identifiziert wurden, unverzüglich zu verhaften“ und im Zuge der Ermittlungen in ihren Fällen „zu versuchen, die bisher verheimlichten deutschen Geheimdienstagenten aufzudecken“.

Auch unsere Familie litt unter Repression. Insbesondere mein Urgroßvater Adalbert Daniel Zech wurde im Januar 1938 von Mitarbeitern der Bezirksabteilung des NKWD aufgrund der im berüchtigten „politischen“ Artikel 54 des Strafgesetzbuchs der Ukrainischen SSR festgelegten Anklagepunkte verhaftet. Aufgrund der Entscheidung des NKWD, also außergerichtlich, wurde mein Urgroßvater im Februar 1938 als angeblicher „Agent des deutschen Geheimdienstes“ zum Tode durch ein Erschießungskommando verurteilt und hingerichtet. Erst 1989 wurde sein Fall von der Militärstaatsanwaltschaft im Einklang mit dem Gesetz überprüft, und er wurde posthum rehabilitiert.

Am 24. August 1991 stellte die Ukraine ihre staatliche Unabhängigkeit wieder her. Nach jahrzehntelanger Unterdrückung aufgrund ihrer Nationalität erhielten die ukrainischen Deutschen die Möglichkeit, ihr nationales Selbstverständnis, ihre ethnische Identität und ihr Selbst-

німецького танцю «Дойче Квелле» і Німецький молодіжний культурний центр, які очолюю по сьогоднішній день.

З 2009 р. є членкинею Президії Ради німців України – головного координуючого органу, який представляє інтереси етнічних німців в Україні. Рада німців України опікується відродженням, дотриманням та розвитком етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності, збереженням та примноженням матеріальної та нематеріальної культурної спадщини.

bewusstsein wiederherzustellen. Und damit führte der Weg zurück zu den Ursprüngen der deutschen Nationalidentität, die unsere Vorfahren über Jahrhunderte hinweg gepflegt hatten.

Ich beteiligte mich auch an der Wiederbelebung der deutschen Volksgemeinschaft, insbesondere im Bereich der kulturellen Traditionen und Bräuche. 1999 gründete ich das Volkstheater des Deutschen Tanzes „Deutsche Quelle“ und das Deutsche Jugendkulturzentrum, das ich bis heute leite.

Seit 2009 bin ich Mitglied des Präsidiums des Rates der Deutschen der Ukraine, des wichtigsten Koordinationsgremiums für die Interessen der ethnischen Deutschen in der Ukraine. Der Rat der Deutschen in der Ukraine befasst sich mit der Wiederbelebung, Wahrung und Entwicklung der ethnischen, kulturellen, sprachlichen und religiösen Identität sowie der Erhaltung und Aufwertung des materiellen und immateriellen Kulturerbes.

Документальний фільм «Депортовані»

У рамках підготовки до 80-х роковин депортації німців з України та задля збереження пам'яті Рада німців України провела інтерв'ю з депортованими німцями та їхніми нащадками. Документальний фільм «Депортовані» був створений за підтримки Українського культурного фонду та у співпраці з MinimalMovie у 2020 році. Прем'єра документального фільму відбулася 22.08.2021.

Фільм доступний за QR-кодом

<https://youtu.be/W1H2X8IRu2U>

Dokumentarfilm „Deportierte“

Im Rahmen der Vorbereitungen auf den 80. Jahrestag der Deportation der Deutschen aus der Ukraine und um die Erinnerung zu bewahren, hat der Rat der Deutschen der Ukraine Interviews mit deportierten Deutschen und ihren Nachkommen geführt. Der Dokumentarfilm „Deportierte“ wurde mit Unterstützung der Ukrainischen Kulturstiftung und in Zusammenarbeit mit MinimalMovie im Jahr 2020 gedreht. Die Premiere des Dokumentarfilms wurde am 22.08.2021 ausgestrahlt.

Der Film ist unter dem QR-Code verfügbar

Історична драма «Зерна і жорна»

Галина Невінчана (Пензарєва), по матері Мартін

Член Національної спілки письменників України

Лауреат літературно-мистецької премії ім. І. С. Нечуя-Левицького

З 1997 року член білоцерківського центру німецької культури «Відергебурт»

Історичний роман «Зерна і жорна» виданий 2010 року. Він написаний у жанрі класичної епічної прози. Героями оповіді стали батьки авторки: військовий інженер, який потрапив до таборів ГУЛАГу через необережне слово і вишиванку, та студентка медичного технікуму, німкеня за походженням.

В основу роману лягли спогади головної героїні Леї Мартін про дитинство в Сарепті, депортацію, трудармію, табори...

Родину Мартін не оминули лихі події серпня 1941 року. Попри те, що двоє старших синів служили на той час у лавах Червоної армії, їхню матір із двома меншими дітьми примусили залишити домівку. Після тривалої і виснажливої подорожі на вугільній баржі, а потім у вагонах для худоби родина опинилася у Північно-Східному Казахстані. А на Лею ще чекала трудармія і вісім років таборів. Це не зламало сильну жінку. При світлій пам'яті вона дожила майже до 90 років і в найдрібніших подробицях переповіла історії найсумнішої частини свого життя.

Та авторка пропонованого роману не покладалася лише на спогади, а ретельно перевіряла почуте, звертаючись до свідчень інших репресованих. Вона скрупульозно дослідила долю мільйонів уярмлених у концтаборах невинних жертв режиму. І книга, що задумувалася як пам'ятник для батьків, стала меморіалом для усіх тих, чиї життя перемололи жорна найжорстокішої з імперій.

Historisches Drama „Körner und Mahlsteine“

Halyna Newintschana (Pensarewa), mütterlicherseits Martin

Mitglied des Nationalen Schriftstellerverbands der Ukraine

Inhaberin des Iwan-Netschui-Lewyzky-Literatur-und-Kunstpreises

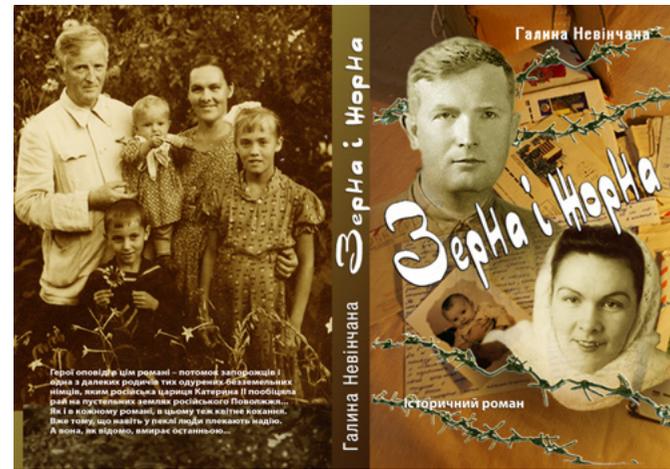
Seit 1997 Mitglied des deutschen Kulturzentrums „Wiedergeburt“ Bila Zerkwa

Der historische Roman „Körner und Mahlsteine“ wurde 2010 veröffentlicht. Er ist im Genre der klassischen Erzählprosa geschrieben. Die Protagonisten sind die Eltern der Autorin: ein Militäringenieur, der wegen seiner unvorsichtigen Worte und seines bestickten Hemdes in ein GULAG-Lager geriet und eine Studentin einer medizinischen Fachschule, die deutschstämmig ist.

Als Grundlage des Romans dienten die Erinnerungen der Hauptheldin, Lea Martin, an ihre Kindheit in Sarepta, Deportation, Arbeitsarmee und Lager...

Familie Martin konnte die schweren Ereignisse vom August 1941 nicht umgehen. Obwohl ihre zwei älteren Söhne zu der Zeit in der Roten Armee dienten, musste ihre Mutter mit zwei kleineren Kindern das Haus verlassen. Nach einer langen und kräftezehrenden Reise mit einem Kohleschiff und dann in einem Viehwaggon geriet die Familie in den Nordosten Kasachstans. Lea standen noch die Arbeitsarmee und acht Jahre Lager bevor. Das konnte aber die starke Frau nicht beugen. Sie lebte bei klarem Verstand noch fast bis zu ihrem neunzigsten Jahr und konnte die traurigsten Geschichten ihres Lebens in allen Einzelheiten erzählen.

Die Verfasserin verließ sich aber nicht nur auf diese Erinnerungen, sondern prüfte alles genau, indem sie auch Zeugnisse anderer Verfolgter benutzte. Sie studierte akribisch das Schicksal von Millionen unschuldiger Opfer, die in den Lagern des Regimes eingekerkert waren. Das Buch, das als Andenken an ihre Eltern gedacht war, ist zum Gedenkstein aller geworden, deren Leben von den Mahlsteinen eines der grausamsten Imperien zermalmt wurden.

Цикл картин «Депортація»

Галина Невінчана (Пензарєва), по матері Мартін

Член Національної спілки письменників України

Лауреат літературно-мистецької премії ім. І. С. Нечуя-Левицького

З 1997 року член білоцерківського центру німецької культури «Відергебурт»

Цикл «Депортація» написаний 2016 року до 75-річчя депортації етнічних німців. Він складається з сімох картин розміром 50x70 см, виконаних на полотні олійними фарбами. По суті ці картини – ілюстрації до роману «Зерна і жорна». Це візуалізація найяскравіших моментів з життя героїні оповіді, матері художниці.

Bilderreihe „Deportation“

Halyna Newintschana (Pensarewa), mütterlicherseits Martin

Mitglied des Nationalen Schriftstellerverbands der Ukraine

Inhaberin des Iwan-Netschui-Lewyzky-Literatur-und-Kunstpreises

Seit 1997 Mitglied des deutschen Kulturzentrums „Wiedergeburt“ Bila Zerkwa

Die Reihe „Deportation“ entstand 2016 zum 75. Jahrestag der Deportation von Deutschstämmigen. Sie besteht aus 7 Bildern mit den Maßen 50 x 70 cm, Öl auf Leinwand. Im Prinzip handelt es sich um Illustrationen zum Roman „Körner und Mahlsteine“. Sie stellen die Visualisierung der prägnantesten Momente aus dem Leben der Romanheldin, der Mutter der Malerin, dar.

ОСТАННЯ НІЧ У РІДНОМУ ДОМІ

Вже зібрані речі. Руки востаннє торкнулися клавiш.
Вранці вони вийдуть зі свого будинку
і більше ніколи сюди не повернуться.

DIE LETZTE NACHT IM EIGENEN HAUS

Alle Sachen sind gepackt. Die Hände berühren zum letzten Mal die Klaviertasten.
Morgen früh verlassen sie ihr Haus
und kehren nie mehr zurück.

ДОРОГА В НЕВІДОМІСТЬ

Ніхто з сусідів не вийшов попрощатися.
Проводжали поглядом, сховавшись за фіранками.

DER WEG INS UNBEKANNTE

Niemand von den Nachbarn kam, um auf Wiedersehen zu sagen.
Man verabschiedete sie mit einem hinter dem Fenstervorhang versteckten Blick.

ПЛАВУЧА В'ЯЗНИЦЯ

Люди мовчки підіймалися трапом на баржу,
а потім пірнали у її темне черево.

SCHWIMMENDER KERKER

Menschen bestiegen schweigend das Kohleschiff
und tauchten dann in seinen dunklen Bauch hinein.

НА ЧУЖОМУ ПОРОЗІ

Пізньої ночі ніхто не відчинив дверей незнайомцям.
На своїх валізах вони просиділи до світанку,
а сніг перетворював їх на сніговиків.
Дехто так і не прокинувся вранці...

AN FREMDER SCHWELLE

Niemand öffnete ihnen in der Spätnacht.
Sie saßen auf ihren Koffern bis zum Sonnenaufgang
und der Schnee verwandelte jeden in einen Schneemann.
Manche wachten am Morgen nicht mehr auf...

ТРУДАРМІЯ. ЛІСОСПЛАВ

Стрімка вода несе спляний ліс вниз за течією,
а дівчина, перескакуючи з колоди на колоду,
розштовхує їх, аби не утворився залом,
через який зупиниться лісосплав на Іртиші.

ARBEITSARMEE. FLÖBEREI

Das schnelle Wasser treibt das gefällte Holz flussabwärts,
und das Mädchen springt von einem Baumstamm auf den anderen,
um sie auseinanderzustoßen, damit kein Stau entsteht
und die Flößerei auf dem Irtysh zum Stehen kommt.

МАТЕРИНСЬКЕ ГОРЕ

Матері, чиїм дітям виповнювалося два роки із жахом чекали цього дня.
Вночі у двір в'їде автівка, спалахнуть вікна в корпусі,
розірветься небо від дитячого плачу, кричатимуть,
божеволіючи від горя, жінки...

MÜTTERTRAUER

Mütter, deren Kinder bald zwei Jahre alt werden, warteten auf diesen Tag mit Entsetzen.
In der Nacht kommt ein Lkw, die Fenster in der Baracke leuchten auf,
der Himmel platzt vor Kinderschreien und Gekreisch wahnsinnig
werdender Frauen...

НА ВОЛЮ

Така довгоочікувана воля...
 З «приданого» – кужайка з номером і крихітна валізка.
 І наче цілий світ перед тобою,
 от тільки в рідну Сарепту – зась!

ENDLICH FREIHEIT

Die lang ersehnte Freiheit.
 Als Mitgift eine Wattejacke mit einer Nummer drauf und ein winziger Koffer.
 Die ganze Welt scheint vor dir zu liegen –
 doch die Rückkehr in das heimatliche Sarepta ist ein Tabu!

Картини про депортацію

Євген Карпенко

художник

У моїх роботах, присвячених депортації німецького народу, відображається біль цілого покоління. Насильницьке переселення зламало долі тисяч ні в чому не винних людей. На картині «За що?» я спробував передати застиглий жах дорослої людини в очах дитини, подив і безпорадність.

У картині «28 серпня» – біль та горе людства, несправедливість. Як відомо, кожен третій помер під час депортації від голоду, хвороб та непосильної праці.

Робота «Ми німці, але такі різні» передає нерозуміння того, що відбувається в обличчі хлопчика, невідомість майбутнього і всіх тягарів життя. Перший день депортації для багатьох став останнім днем спокійного і щасливого життя з рідними. Виїжджаючи в невідомість, людина не покидає надії, але багато хто залишився назавжди далеко від домівки. Створюючи свої роботи, я не міг не думати про той біль, який спіткав тисячі ні в чому не винних людей.

Фотографії... Книги... Спогади й архіви несуть у собі пам'ять і біль, трагічне минуле та зламані долі етнічних німців. Картини художників, які торкнулися теми депортації, це ще й частина душі, яку ми вкладаємо в кожную свою роботу. А душа творців – це пам'ять про минуле, любов до сьогодення, віра у майбутнє...

Bilder über Deportation

Yevhen Karpenko

Künstler

In meinen Bildern, die der Deportation der Deutschen gewidmet sind, äußert sich der Schmerz einer ganzen Generation. Die zwangsmäßige Übersiedlung zerstörte das Schicksal Tausender unschuldiger Menschen. Mit dem Bild „Wofür?“ versuche ich, das Entsetzen einer erwachsenen Person in den Augen eines Kindes, seine Verwunderung und Hilfslosigkeit widerzugeben.

Das Bild „Der 28. August“ spiegelt den Schmerz und das Leid der Menschheit und die Ungerechtigkeit wider. Wie bekannt, starb während der Deportation jeder Dritte an Hunger, Krankheiten und unerträglicher Arbeit.

Das Bild „Wir sind Deutsche, aber so verschieden“ zeigt das Unverständnis im Gesicht eines Jungen, die Angst vor Ungewissheit und allen Unbilden des Lebens. Der erste Tag der Deportation wurde für viele zum letzten Tag ihres ruhigen und glücklichen Lebens mit ihren Angehörigen. Wenn der Mensch ins Ungewisse fährt, lässt er die Hoffnung nicht fahren, aber viele blieben für immer weit weg von ihrer Heimstatt. Als ich meine Bilder malte, konnte ich nicht den Schmerz vergessen, der Tausende von unschuldigen Menschen getroffen hat.

Fotos... Bücher... Erinnerungen und Archive behalten die Erinnerungen und den Schmerz, die tragische Vergangenheit und zerstörte Schicksale der Deutschstämmigen. Die Bilder der Maler, die das Thema Deportation behandeln, enthalten ein Stück unserer Seele, das wir in jedes Bild stecken. Und die Seele eines Künstlers ist die Erinnerung an die Vergangenheit, die Liebe für die Gegenwart und die Zuversicht in die Zukunft...

ДОЩ, ЩОБ ВИЖИТИ

картон, кольорові олівці, 50 x 35

REGEN, UM ZU ÜBERLEBEN

Karton, Farbstifte, 50 x 35

ЗА ЩО?

картон, кольорові олівці, 50 x 35

WOFÜR?

Karton, Farbstifte, 50 x 35

ПАМ'ЯТАЮ

картон, кольорові олівці, 50 x 35

ICH ERINNERE MICH

Karton, Farbstifte, 50 x 35

НІМЦІ...

картон, кольорові олівці, 50 x 35

NEMCY... (DEUTSCHE)

Karton, Farbstifte, 50 x 35

МИ НІМЦІ, АЛЕ ТАКІ РІЗНІ

п.о., 60 x 40

WIR SIND DEUTSCHE, ABER SO VERSCHIEDEN

Öl auf Leinwand, 60 x 40

28.08.1941
п.о., 80 x 60

28.08.1941
Öl auf Leinwand, 80 x 60

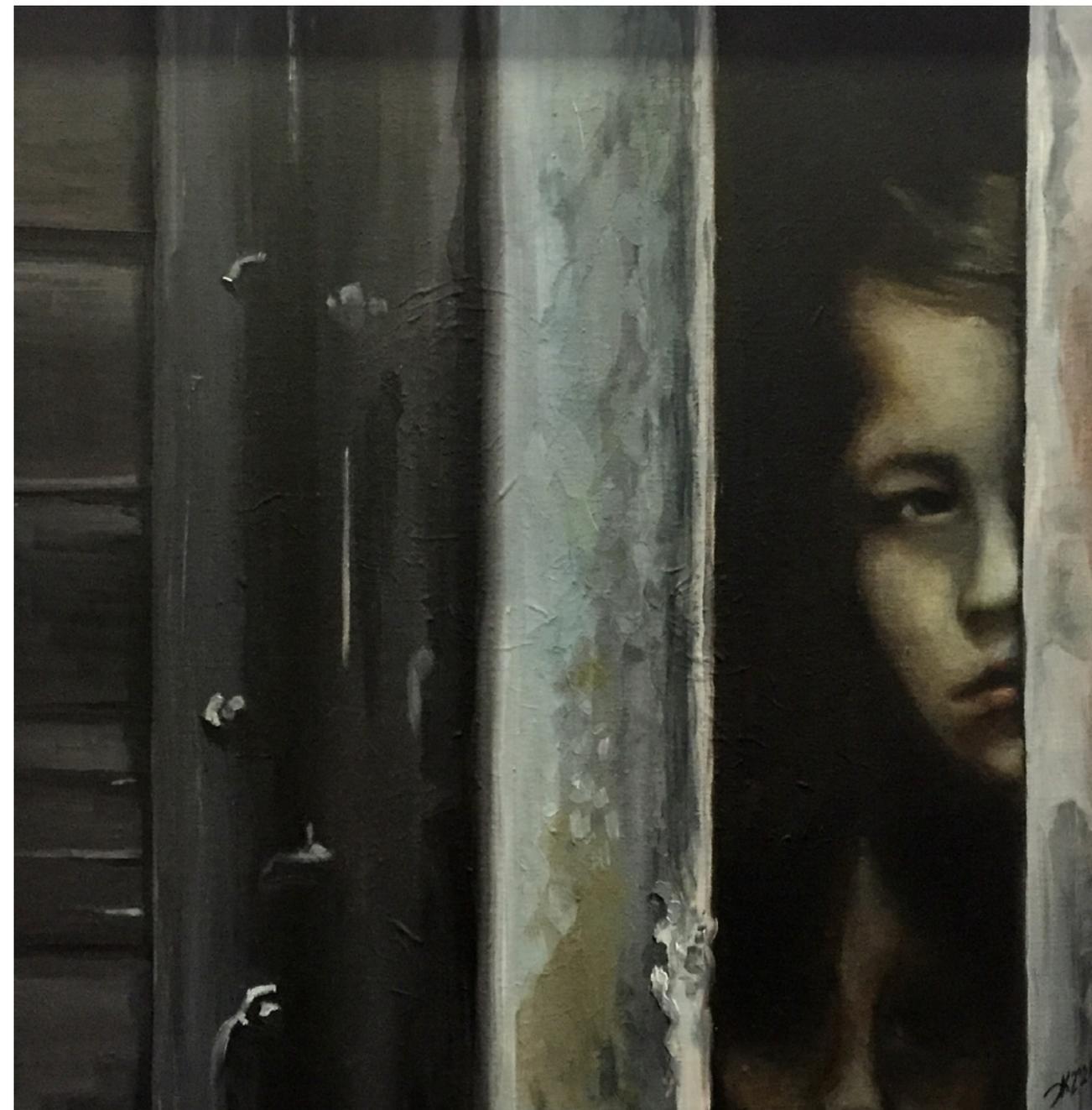

ЗА ЩО?

п.о., 50 x 50

WOFÜR?

Öl auf Leinwand, 50 x 50

MAMA

картон, кольорові олівці, 50 x 35

MUTTER

Karton, Farbstifte, 50 x 35

Картина «Сімейне фото»

Тетяна Юшко

художник

Шорсткі старечі руки ніжно погладжують стару фотографію. Про що думає людина, обличчя якої ми не бачимо, дивлячись на цей ретрознімок?

Якщо очі – дзеркало душі, то руки відображають життєвий шлях. Дивлячись на них можна зрозуміти, як важко працювала людина. Як з'являлася кожна мозоля і чому ці старечі пальці так викривлені артритом. Це не та праця, після якої, повернувшись додому, відчуваєш фізичну втому, але водночас задоволеність від виконаної роботи. Це щоденний примус, на межі сил. «Трудотерапія», яка призначається за належності до не тієї національності. Руки пам'ятають кожну гулагівську зміну. Руки пам'ятають усе.

На старому фото чоловік і жінка. Вони були молоді та щасливі. Будували сім'ю та влаштовували побут, планували виростити дітей та постаріти разом... Це пошарпане фото – уламок того безтурботного життя. Своєрідний рубіж, після якого довелося пристосовуватися до нового життя, до гулагівських буднів, з новими законами...

Потяг, що мчить людей у невідомість у товарних вагонах. Сотні, тисячі людей. Кожен має свою фотокартку з минулого життя. Своя гулагівська історія, свій шлях і, якщо пощастить, звільнення.

В одній картині я постаралася лаконічно відобразити три періоди життя однієї людини. Одну долю, де є періоди «до», «під час» та «після».

Bild „Familienfoto“

Tetjana Juschko

Künstlerin

Alte rauhe Hände streicheln zart ein altes Foto. Woran denkt diese Person, deren Gesicht wir nicht sehen, als sie dieses Retrobild betrachtet?

Wenn die Augen der Spiegel der Seele sind, so berichten die Hände vom Lebensweg. Wenn man auf die Hände schaut, kann man begreifen, wie schwer dieser Mensch gearbeitet hat. Wie jede Schwièle entstanden war und warum diese alten Finger von Arthritis gekrümmt sind. Das war nicht die Arbeit, nach der man physische Müdigkeit, aber zugleich Zufriedenheit mit der Leistung zu Hause empfindet. Das war der tägliche Zwang an der Grenze der Kräfte. Es war eine „Arbeitstherapie“ aufgrund der Zugehörigkeit zu einer „falschen“ Ethnie. Die Hände behalten die Erinnerung an jede Gulag-Schicht. Die Hände wissen alles.

Auf dem alten Foto sind ein Mann und eine Frau zu sehen. Sie waren jung und glücklich. Sie bauten ihre Familie und ihren Alltag, planten Kinder großzuziehen und gemeinsam alt zu werden... Doch dieses abgegriffene Foto ist ein Splitter jenes ungestörten Lebens. Eine Art Schwelle, nach der man sich an ein neues Leben, an den Gulag-Alltag mit seinen neuen Gesetzen anpassen musste.

Ein Güterzug, der Menschen ins Ungewisse bringt, Hunderte, Tausende. Jeder hat ein eigenes Foto aus dem früheren Leben. Eine eigene Gulag-Geschichte, einen eigenen Weg und, wenn man Glück hat, eine Befreiung.

In einem Bild versuchte ich, drei Etappen im Leben eines Menschen lakonisch zu gestalten. Ein Schicksal, bei dem es ein „Davor“, ein „Während“ und ein „Danach“ gibt.

СІМЕЙНЕ ФОТО
кар.акр., 50 x 40

FAMILIENFOTO
Acryl auf Karton, 50 x 40

Картина «Депортація»

Петро Алексеев (Мартенс)

художник

Мій батько з волинських німців. Під час війни 1941–1945 рр. сім'я опинилася в Середній Азії: хто в Таджикистані, хто в Киргизії, а мій батько – в Узбекистані, де я і народився в Ташкенті в 1951 році. Я знав, що мій батько німець, але до певного часу в родині не обговорювалась тема німецької національності. І лише коли подорослішав, я став виявляти цікавість і по крихтах збирати інформацію про історію етнічних німців. Багато чого дізнався, зустрічаючись із німцями з Казахстану. А ще був у мене друг – кримський татарин. Батько його моряком пройшов усю війну. Груди в орденах, а родину депортували. Саме від друга я вперше у подробицях дізнався, що таке депортація.

Пізніше, коли я приєднався до німецького руху, я почув багато подібних історій і був вражений тим, що довелося пережити людям. На одному з пленерів, які проводяться в рамках проєкту «Зустріч поколінь», наша керівник Ангеліна Шардт запропонувала художникам попрацювати над створенням експозиції, присвяченої темі депортації німців. На той час я вже багато знав про історію та важкі випробування, що випали на долю етнічних німців. Пригадалися і почуті історії людей, які пережили депортацію. Усі говорили про страшні умови, в яких перевозили людей. Сам собою народився сюжет картини. Старенька, яка плаче, розуміючи весь жах того, що відбувається. Втомлені діти, які не розуміють, куди їй навіщо їдуть. Військові з недобрими обличчями, які ненавидять цих нещасних жінок і дітей. Собаки, калюжі, похмуре небо та состав з вагонів, не призначених для перевезення людей.

Про трагічні сторінки в історії мого народу написано вже не одну книгу. Картини, написані моїми побратимами за пензлем, допомагають зрозуміти й запам'ятати почуте та прочитане. Картини – це візуалізація подій, що пройшли через серце і душу художника.

Bild „Deportation“

Petro Aleksejew (Martens)

Künstler

Mein Vater gehörte zu dem Wolynien-Deutschen. Während des Krieges 1943-1945 geriet meine Familie nach Mittelasien – die einen in Tadschikistan, die anderen in Kirgisien, meinen Vater hat es nach Usbekistan verschlagen, wo ich auch 1951 in Taschkent zur Welt kam. Ich wusste, dass mein Vater deutschstämmig war, aber die Frage der deutschen Volkszugehörigkeit wurde in unserer Familie nicht besprochen. Als ich erwachsen wurde, begann ich dafür Interesse zu zeigen und körnchenweise Informationen über Deutschstämmige zu sammeln. Ich habe vieles aus den Begegnungen mit den Deutschen aus Kasachstan erfahren. Außerdem hatte ich einen Freund, einen Krymtataren. Sein Vater war im Krieg bei der Marine, auf seiner Brust klimperten viele Orden, aber seine Familie wurde deportiert. Gerade von meinem Freund habe ich erfahren, was Deportation bedeutet.

Später, als ich mich der deutschen Bewegung angeschlossen hatte, habe ich viele ähnliche Geschichten gehört und war erschüttert, was diese Menschen alles erleben mussten. Bei einer der Plaenair-Veranstaltungen, die im Rahmen der Projektreihe „Begegnung der Generationen“ durchgeführt wurde, schlug unsere Veranstaltungsleiterin Angelina Schardt den Malern vor, die Teilnahme an einer Ausstellung zur Deportation der Deutschen durchzudenken. Zu der Zeit wusste ich schon viel über die Geschichte und die vielen schweren Erprobungen, die den Deutschstämmigen zuteilgeworden waren. Mir kamen auch Geschichten der Deportierten in den Sinn, die ich gehört hatte. Alle berichteten über unmenschliche Bedingungen, unter denen die Deutschen transportiert wurden. Von sich kam auch das Thema für ein Bild: eine weinende alte Frau, die die ganze Grausamkeit des Geschehens begriff, ermüdete Kinder, die nicht verstehen, wohin und wozu sie gebracht werden. Soldaten mit finsternen Gesichtern, die diese unglückseligen Frauen und Kinder hassten. Hunde, Pfützen, finsterner Himmel und ein Güterzug, der nicht für den Menschentransport geeignet war...

Über tragische Kapitel aus der Geschichte der deutschen Minderheit wurden schon viele Bücher geschrieben. Bilder, die von meinen Mitkünstlern gemalt wurden, helfen, das Gehörte und Gelesene zu begreifen und sich einzuprägen. Bilder bedeuten Visualisierung der Ereignisse, die durch das Herz und die Seele eines Künstlers gegangen sind.

Твір «Ешелон 821/35»

Леонід Міллер

народився 25 листопада 1947 року в селищі Іспісар Чкаловського району Ленінабадської області, Таджикистан – помер 3 липня 2017 року в місті Тернопіль, Україна (записав Георгій Міллер про батька)

Все його життя було пов'язане з музикою: композитор, диригент, аранжувальник, інструментальник, педагог, громадський діяч. Самовіддана праця в галузі музичного мистецтва гідно відмічена на високому рівні: Заслужений працівник культури Бурятської АРСР (1983 р.); Заслужений працівник культури Угорщини (1988 р.); член Національної ліги українських композиторів (1993 р.); член Світової асоціації симфонічних колективів та ансамблів (WASBE) (1996 р.); Лауреат премій «Диригент року – 1997»; «Людина року – 2007»; Заслужений діяч мистецтв України (2011 р.). У його творчому доробку понад 850 обробок і оригінальних творів для духового та симфонічного оркестрів, аранжування симфонічних творів зарубіжних та вітчизняних авторів. І раптом у його творчості з'являється твір «Ешелон 821/35».

Страшна доля радянських німців не обминула його сім'ю. Рік 1941-й. Родина Міллерів отримала наказ протягом 48-ми годин зібрати необхідні речі та залишити будинок. У документі був вказаний номер ешелону та вагону, в якому вони мають їхати. Саме цей документ 1996 року був надісланий на запит родини Міллерів із селища Шталь (колишня АРСР Німців Поволжя) Російської Федерації. Інформація про деталі депортації справила глибоке враження на музиканта. Переповнений емоціями, він пише твір для духового оркестру «Ешелон 821/35», який неодноразово виконував муніципальний «Оркестр Волі» в місті Тернопіль.

Леонід Міллер протягом багатьох років був активним членом Тернопільського товариства німецької культури «Відергебурт» (раніше «Фрайхайт»), обіймав посаду голови товариства, а згодом – керівника з культурної роботи товариства.

Твір «Ешелон 821/35» – це дзвони в пам'ять про тих хто не повернувся, нагадування для живих про ті страшні події.

Stück „Sonderzug 821/35“

Leonid Miller

geb. 25.11.1947 im Dorf Ispisar, Rayon Tschkalow, Gebiet Leninabad, Tadschikistan, gest. 03.07.2017 in Ternopil, Ukraine

Sein ganzes Leben war von Musik erfüllt: Komponist, Dirigent, Arrangeur, Interpret, Pädagoge und öffentliche Persönlichkeit. Seine selbstlose Tätigkeit im Bereich Musik wurde hoch geehrt: er wurde „Verdienter Kulturschaffender der Burjatischen SSR“ (1983), „Verdienter Kulturschaffender Ungarns“ (1988), Mitglied der Nationalen Liga ukrainischer Komponisten (1993), Mitglied der World Association for Symphonic Bands and Ensembles (WASBE), Dirigent des Jahres 1997, Mann des Jahres 2007, Verdienter Künstler der Ukraine (2011). Sein Nachlass zählt über 850 Bearbeitungen und Originalwerke für Blas- und Sinfonieorchester, Arrangements sinfonischer Werke ausländischer und einheimischer Komponisten. Und plötzlich kommt in sein Schaffen „Sonderzug 821/35“.

Das schreckliche Schicksal sowjetischer Deutscher hat auch seine Familie nicht verschont. 1941 erhält Familie Miller einen Befehl, binnen 48 Stunden das notwendigste Hab und Gut zu packen und das Haus zu verlassen. Im Befehl stand die Nummer des Zuges und des Waggons, mit dem sie fahren mussten. Gerade dieses Dokument kam 1996 auf Anfrage der Familie Miller aus dem Dorf Stahl, ehemalige Republik der Wolgadeutschen, Russische Föderation. Diese Nachricht über die Einzelheiten der Deportation machte auf den Musiker einen tiefen Eindruck. Voller Emotionen verfasste er ein Stück für das Blasorchester „Sonderzug 821/35“, das mehrmals vom Stadtorchester Ternopil „Orchester der Freiheit“ aufgeführt wurde.

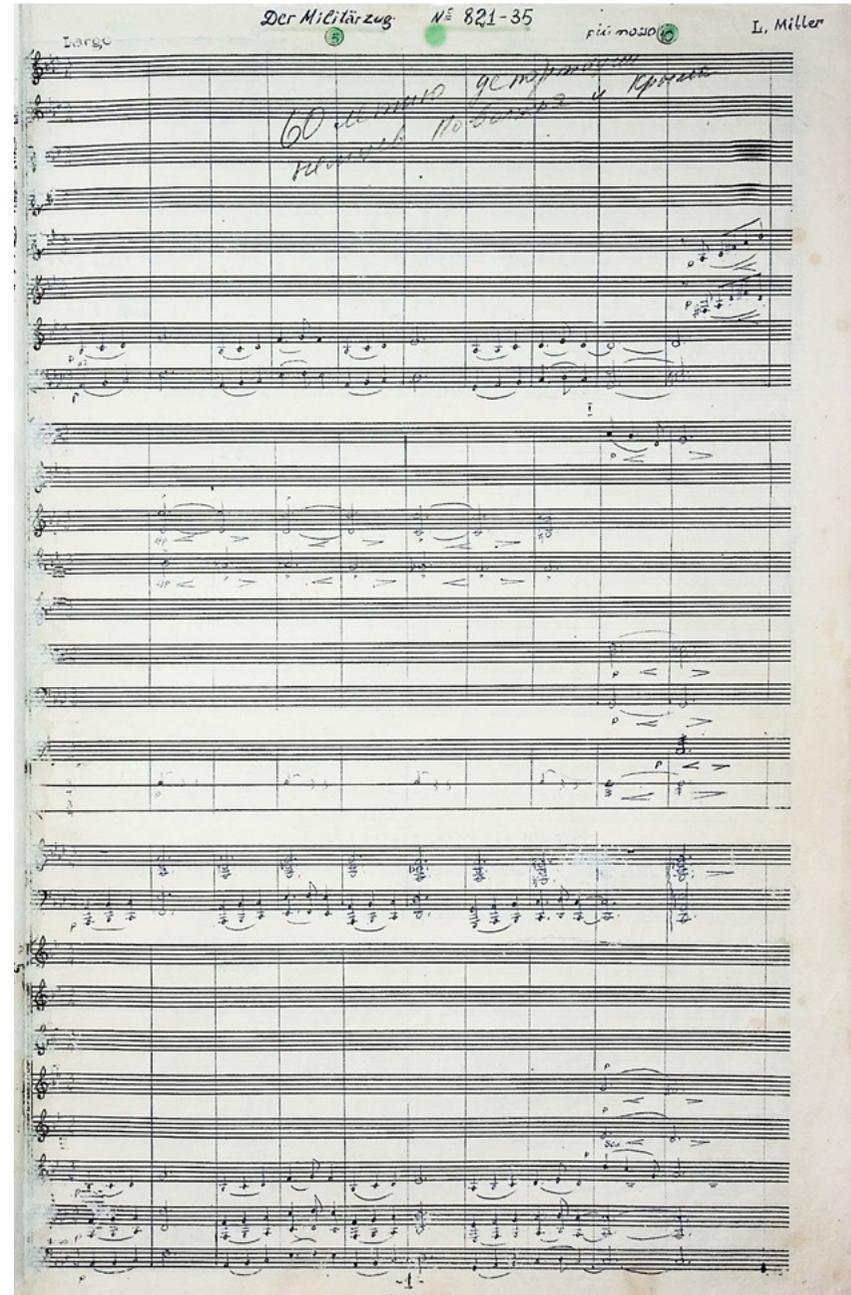
Leonid Miller war mehrere Jahre lang aktives Mitglied der Gesellschaft der deutschen Kultur Wiedergeburt Ternopil (früherer Name: „Freiheit“), er war Vorsitzender der Gesellschaft, später stellvertretender Vorsitzender für Kulturarbeit.

Das Stück „Sonderzug 821/35“ bedeutet Erinnerungsglocken an diejenigen, die nicht mehr zurückkehrten, es ist eine Erinnerung an die schrecklichen Ereignisse für die Nachkommen.

ТВІР «ЕШЕЛОН 821/35»,
Рукопис, 1996

STÜCK „SONDERZUG 821/35“,
Autograph, 1996

Пісня «Мамо»

Марина Кехтер

Мамо, мамо, чуєш, від'їжджаю!
 Їде вдалечінь уся рідня,
 Речі у валізи вже збирають,
 Та тебе не можу взяти я.
 Ти лежиш в могилі на Уралі,
 Так і не піднявши голови.
 Я не знаю, може в рай пускають
 Тих, хто настраждався на землі.
 Ти мене сварила за гординю
 І казала, сердячись, мені:
 Я – німкенья, пам'ятай, дитино,
 Те, що можна іншим, зась – тобі.
 Я тебе тоді не розуміла,
 Нас навчали: люди всі – брати!
 Потім Ота* вже розповідала,
 Як рідню зганяли в табори,
 Як-то бігли діти за санями,
 Як жінки кричали у санях.
 Є в лісах Північного Уралу
 Кам'яна дорога на кістках...
 Мамо, мамо, чуєш, від'їжджаю!
 Їде, мамо, вся наша рідня,
 Речі у валізи вже зібрали,
 Та тебе не можу взяти я...

*Ота (нім.) – бабуся

Lied „Mutter”

Maryna Kechter

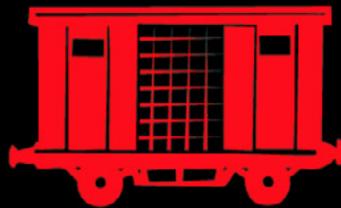
Übersetzung von Natalie Igumenova

Mutter, hörst du es? Wir ziehen weg.
 Unsere Verwandten und die Freunde
 Packen Koffer in der stillen Freude
 Nur dich kann ich leider nicht mitnehm'n.
 Liegst du im Uralgebiet im Grab.
 Durftest niemals deinen Kopf erheben.
 Muss es einem all' entrissen werden,
 Damit er dann in den Himmel darf?
 Nannte dich dein Ehemann Faschistin
 Sowas würde man ja nie vergess'n.
 Sagtest du mir: «Nenn dich lieber Russin,
 Denn die Deutschen haben's immer schwer».
 Sorgte mein Charakter oft für Ärger.
 Klingt's in meinen Ohren, wie du sprichst:
 «Deutsch ist deine Mutter, bitte merk' dir,
 Das, was andre dürfen, darfst du nicht».
 Konnte ich dich damals nicht verstehen,
 Sagte man uns, alle sei'n verwandt.
 Mir erzählte meine Oma später,
 Wie in Lagern die Verwandtschaft starb,
 Wie in Schlitten deutsche Mütter heulten,
 Während Kinder liefen hinterher.
 Gibt's in Wäldern Nordurals noch heute

Mit den Knochen ausgelegten Weg.
 Mutter, hörts du es? Wir ziehen weg.
 Unsere Verwandten und die Freunde
 Packen Koffer in der stillen Freude
 Nur dich kann ich leider nicht mitnehm'n...

МАКСИМ
БУТЧЕНКО

ЧЕРВОНИЙ КВАДРАТ

ДЕПОРТАЦІЯ. СПЕЦПОСЕЛЕННЯ
ТРУДАРМІЯ. РЕПРЕСІЇ

Сімейна сага, яка охоплює півтора століття, труднощі освоєння цілинних земель, низку репресій і депортацію. Понад два століття німці-колоністи обживають і трудяться на українських землях. Однак з початком Другої світової війни і над ними згустилися хмари. Оголошені радянською владою «ворогами народу», українські німці потрапили під жорна репресій. В одній із сімей жив хлопчик Йоганн Плетт, який сприймав світ не так, як його односельчани. Він бачив оточуючих людей в кольорах і коли інші бачили сірість і буденність. Його здібності незвичайні, як і дар малювати. Йоганн мріяв бути художником, але на його шляху стала не тільки радянська система, а й навіть власний батько, відданий комуніст. І ось одного разу у їхні двері постукали... Кожен із сім'ї Плетта повинен зробити вибір та обрати сторону. Втім, довга історія покоління німецьких колоністів, предків Йоганна, говорить про те, що вибір давно зроблено, потрібно тільки його прийняти.

Eine Familiensaga, die anderthalb Jahrhunderte umspannt und von den Herausforderungen der Landerschließung, den Repressionen und der Deportation erzählt. Seit über zwei Jahrhunderten siedeln und arbeiten deutsche Kolonisten auf ukrainischem Boden. Doch mit dem Beginn des Zweiten Weltkriegs verdichteten sich die Wolken über ihnen. Von der sowjetischen Regierung zu «Volksfeinden» erklärt, gerieten ukrainische Deutsche unter Repressionen. In einer Familie lebte ein Junge namens Johann Plett, der die Welt anders wahrnahm als seine Nachbarn im Dorf. Er sah die Menschen in Farben und Nuancen, während andere nur Grau und Alltäglichkeit sahen. Seine Fähigkeiten waren ungewöhnlich, ebenso wie sein Talent zum Malen. Johann träumte davon, Künstler zu werden, doch in seinem Weg stand nicht nur das sowjetische System, sondern sogar sein eigener Vater, ein überzeugter Kommunist. Und dann klopfte eines Tages jemand an ihre Tür... Jedes Mitglied der Familie Plett musste eine Wahl treffen und sich für eine Seite entscheiden. Dennoch spricht die lange Geschichte der deutschen Kolonisten, den Vorfahren Johanns, davon, dass die Wahl schon längst getroffen worden war – es bedarf nur der Annahme dieser Entscheidung.